

AZ
OLÁH NYELV ÉS NEMZET
MEGALAKULÁSA.

IRTA

DR. RÉTHY LÁSZLÓ.

SEGÉDŐR A M. N. MUZEUM RÉGISÉGESZTÁLYÁNÁL.

MÁSODIK KIADÁS.

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1890.

**TÖRTÉNETI-
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR**

KIADJA

SZABÓ FERENCZ
N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XX. KÖTET

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1890.

Az

OLÁH NYELV ÉS NEMZET

MEGALAKULÁSA.

TARTALOM.

Előszó	1
I. Fejezet. Az oláh vagy rumén nyelv ismeretése: A rumén nyelv három dialectusa: 1. a dunai, 2. a macedoniai, 3. az istriai; közös fonetika, szerkezet és fogalomképzés. A rumén dialectusok azonos eredetűek. A rumén nyelvtörzsek szerkezetükkel a román nyelvcsaládon belül külön csoportot képeznek. A rumén nyelvtörzsek latin anyaga	7
II. Fejezet. Dáciai eredetű-e a rumén nyelv? A római hódítások áttekintése. A római birodalom népei. A latin nyelv szerepe. Az oláhság dáciai eredetének teoriája. Irodalmi latinság s a lingua rustica. A rumén nyelv nem lehet dáciai: a) Dácia gyarmatosai ázsiaiak. b) A rumén nyelvnek nincsenek dáciai tradíciói. c) A rumén nyelv csak Dácia megdőlése után a VI. században keletkezhetett	23
III. Fejezet. A rumén nyelv keletkezésének helye. Itáliai köznyelv az adriai tengermelléken. Illyricum (Dalmátia, Liburnia). Olaszok és illyrek. Dalmaták = pásztorok. A rumén nyelv szerkezete albán (illyr) eredetű. Rumén és rumér nyelvtörzsek, Rumének és friauliak összefüggése	63
IV. Fejezet. A rumén nyelv keletkezésének kora. Kereszténység Dalmátiában. Az első szlávok a Balkánon. A római birodalom kétfelé oszlása. Latin és görög nyelv. Szlávok a bizanti császári trónon. A latin elem elzülése	95
V. Fejezet. Szlávok és rumének. A szlávok oláhoknak nevezik a ruméneket. Szláv és rumén pásztorok. Oláhosodó szlávok. Az oláh név pásztor jelentésű lesz. Szláv kereszténység. Rumének a szláv és görög egyházban; oláhok a bolgár történetben. Oláhok Szerbiában. Az oláh név a római katolikus szlávoknál s pápai bullákban görögöt jelent. Oláhok horvát-szlavon területen. Törökök és oláhok; a török az oláh név alatt keresztényt és rájárárt ért	111

VI. Fejezet. Oláhok vándorlása Erdély felé. Magyarok és szlávok. A magyar nyelv szláv kölcsönözavai. Erdély a XI—XII. században. Az első oláh nyomok a XIII. században. Oláhok egyházi viszonyai. A rumen mint a liturgia nyelve. Az első rumen könyv. Rumének és szerbek elválása a görög-keleti egyházban. Oláhok, magyarok és szászok	131
VII. Fejezet. A két oláh vajdaság alakulása. Szláv föld nép a Kárpátok alatt. Bessenyők és jász-kúnok. Mohamedán jász-kúnok és magyarok. Rex Cumaniae. Mongol hadjárat. Jász-kúnok beköltözése Magyarországra. A Bazaráthok dynastiája mohamedán eredetű. Ungrovlachia alakulása. Egyházi és állami nyelve a bolgár. — Lithvánok és ruthének Moldvában. Orosz, délszláv, albán és rumen bojárok. Első rumen oklevél 1600 ból. A rumen név „jobbágy“ jelentéssel	161
VIII. Fejezet. Oláh emigráció. Oláh vándorlások Erdély felől Magyarországra. Erdély és Moldva felől lengyel, morva, orosz területekre	207
IX. Fejezet. Magyar hatások. Magyar nyelvi hatások a rumenben; észjárati sajátságok. Az oláh nemzeti színek és Románia címere	219
X. Fejezet. Az oláh historia-írás és nyelvújítás. Az írók és a Bonfin-féle hagyomány. Az oláh öslakosság kérdése. Nyelvújítás. Politikai igények	231
XI. Fejezet. Az oláh nemzet képe. Nomád és városi élet Erdélyben. Romániai út. Bukaresti élet	253

ELŐSZÓ.

A Kárpátok vidékein, Erdélyben és Bukovinában, a magyar keleti határmegyékben, Romániában, s az orosz Bessarábiában egy érdekes népfaj él, melynek nyelvében első tekintetre fölismerjük, hogy a latin nyelvcsaládba tartozik. A nemzet, mely oláh, vlach, valachus név alatt jelenik meg a középkori feljegyzésekben, magát nemzeti néven rumën-nek (romanus) nevezi, s mi a nyelv tanúsága mellett kétségtelen bizonyítéka, hogy a faj történeteinek messze, a római korba kell érnie.¹⁾

A renaissance idején, midőn az európai műveltség a világi ismeretek felé fordult: Hunyady Mátyás budai udvarában élt Bonfinius volt az első, a ki Erdély rumën ajkú népének rómaiságát fölismerte, abban Trajánus dáciai kolónusainak maradványát látta.

A rumënség e században, mint nomád elem lakta hegyvidékeit s erdőségeit; a magyar és szász városi életen kívül s a földművelés gyakorlatától is távol: juh- és marhatenyésztésből élt.

Életviszonyain kívül vallásában is különbözött a három: magyar, székely és szász nemzettől; míg ezek a nyugati egyház kebelében éltek, addig az oláhság a bizanti (görög) egyházhoz tartozott.

A rumën nyelvet ekkor még nem irták (a legrégibb oláh nyelvemlékek csak a XVI. században tűnedeztek elő), mert az egyház, mely az oláhság szellemi életének

¹⁾ Magyarországon a rumën nép historiai neve az oláh volt (valachus, valachi). Mi e név mellett a nemzeti rumënt is fogjuk használni (ném. rumänisch, der Rumäne; francz. le roumain, les roumains, Roumanie) különösen ott, hol a nyelvről van szó = rumën nyelv, limba rumënskă. A rumën szavak leírásában általában A lex i György fonetikai helyesírását követjük, a ki ezt „Magyar elemek az oláh nyelvben“ című munkájában alkalmazta..

határa volt: a XVII. század végeig az ó-szláv vagy bolgár nyelvet használta.

A Kárpátokon túl ekkor az oláhok két vajdasága, a moldvai és havaselvi már megalakult, hol az egyház mint Erdélyben szintén ó-szláv liturgiával élt; ugyane nyelven vannak e korszak hivatalos és magán okiratai, évkönyvek s egyéb iratok is szerkesztve, úgy hogy a rumén nyelv használata, a vajdaságokban is csak a nép-élet alsóbb viszonyaira szorítkozott.

Ilyen képe volt annak a népfajnak, melyet Bonfinius Traján császár dácziai hódításával s Erdély rómaikori történeteivel kötött össze.

Bonfinius hagyománya íróról íróra szállt, s az ismeretek terjedésével európai keletet nyert, mielőtt ruménség maga csak gondolt volna is arra: minő vérből veszi eredetét, minő népekkel áll faji kapcsolatban, minő történetek állanak mögötte?

Midőn a XIX. század elején a rumén történetírás megszületik, s az európai tudományosság a rómaiság viszonyaival nagyobb készlettel foglalkozik: már régi nézetet talál, mely a kárpáti rumén elem s Traján császár hódításának összekötő fonálát kézbe adja.

E fonalon indul meg a rumén történetírás, melynek két első képviselője, vagy inkább megalapítója Major Péter és Sinkay György több lelkesedéssel mint tudomány-nyal bizonyítani igyekeznek a tételt, midőn összegyűjtik az adatokat, melyek szerintők az oláh nyelv, faj és intézmények dácziai rómaiságát bizonyítják. Az oláh történetírás azóta folyton a mesterek nyomán jár, de az elvet, hogy t. i. az erdélyi és a kárpátokontúli oláhság Traján legióinak maradványa, a nyugateurópai tudomány is elfogadta s azt nagy nevek: *Thierry, Gibbon, Ranke, Mommsen* is támogatják.¹⁾

Jó ideje, hogy e tanokkal szemben egy új fölfogás igyekszik érvényesülni, mely a ruménség kontinuitásának bizonyítékait hézagosaknak, az egész eredményt *elnagyolt-*

¹⁾ Thierry: A római birodalom képe 351. Mommsen: Die römischen Ackerbrüder (Grenzboten, 1870. II. 174). „Traján császár elutazása előtt, a táborban áldozatokat hoztak azon hadjárat szerencsés kimeneteléért, melynek következtében Erdély rómaivá lett, s a mai oláhok nemzetiségének alapja lőn megvetve“.

nak látja, s úgy vélekedik, hogy az oláhság s a dácziai rómaiság összefüggése egészben véve nem egyéb *látszatnál*, mely a kérdés részleteinek *közelebbi vizsgálata* mellett menten szétfoszlik. Ez iskolának Sulzer, Kopitar, Miklosich, Goos, Roesler, Hunfalvy Pál és Tomaschek nevezetesebb képviselői, kik első sorban nyelvészeti tényekre támaszkodva, az oláhság eredetének bölcsőjéül a Balkán-félszigetet jelölik meg, honnan a középkor vége felé kertül a dunáninneneni területekre, *számban is itt erősödve* meg, a mi területi viszonyokra vezethető.

A ruménség balkáni eredetének föltevésére az a körülmény vezetett, hogy Thunmann: „*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*“ (Leipzig, 1774) című könyvének nyomán ismertté lön, hogy a dácziai területen lakó ruménekén kívül, ugyane nyelvet *Macedóniában* (albán görög-bolgár területen) is beszélik, s már kezdetben feltűnt az a szoros egyezés, mely az északi és déli (dácziai és maczedoniai) rumén nyelvek közt fennforog.

A kelet-európai ethnografiai viszonyok tanulmányozása e tényhez később egy ujat is kapcsolt, azt ugyanis, hogy a ruménség egy harmadik ága *Istria* félszigeten is található, mely a XVI. században *Veglia* szigetére is kiterjedt.

A ruménség ez elszórtsága mellett, a nyelvnek közös balkáni traditiói már *Kopitart* arra vezették, hogy az oláhság balkáni eredetének hipothézisét tudományos alapra fektesse; tanait *Roesler* Róbert, *Miklosich* és *Tomascheken* kívül különösen *Hunfalvy* Pál fejtette tovább, ki számos idevágó tanulmányával e kérdésnek aktuális jelentőséget adott.

A Kopitar óta fölhozott bizonyítékok bármily súlylyal támogassák is e balkáni elméletet, még sokat kell e téren tenni, hogy az a tudománynak s a közvéleménynek mintegy vérébe menjen át. Gröber Gusztávnak Strassburgban megjelenő „*Grundriss der romanischen Philologie*“ című nagy vállalata, mely a román nyelvészetnek új alakot ígér adni, sem tud még álláspontot foglalni a két elmélettel szemben; történetírók (Pič, Jung) idevágó szakmunkái meg épen azt a tájékozatlanságot jellemzik, mely még a kérdés eszközeivel való bánásban is nyilatkozik.

I. FEJEZET.

A RUMËN NYELV ISMERTETÉSE.

Ethnologiai kérdéseknél első s legfontosabb szerepe van a nyelvnek; ez mint a bizonyítékok közvetlen s a legmesszebb régiségbe nyúló forrása, egyszersmind a leghitelesebb s a legrészletesebb körülményekkel beszámoló tanú.

Midőn az oláh kérdés tárgyalásához fogunk, mindenekelőtt a rumén nyelvvel kell megismerkednünk, olyan álláspontokat nyerendők, melyek a problémát már a kiindulásnál kötik meg s a további kutatásnak szabnak irányt. A kutatás ilyen nyomokon vezetett menete, a mellett, hogy természetesen egymásutának felel meg, a kérdés egységes felfogására s az általánosról, a részletek megértésére vezet.

A rumén nyelvet, mint fennebb említettük, három egymástól távol eső területen beszélik: 1. Erdélyben, Bukovinában, Magyarországnak Erdély s az Al-Duna felé eső megyéiben, Romániában s az orosz Bessarábiában; 2. Albániában, Macedóniában és a Pindus környékén — szórványosan — bolgár-albán görög területen; 3. Istria néhány falujában Pola körül.

Ha e három terület rumén nyelvét egymással s a nyugati román nyelvekkel összehasonlítjuk, első tekintetre több olyan jellemző vonást ismerünk fel bennök, melyek hovatarozásuk, eredetük és fejlődésük kérdésében elsőrendű szerepet játszanak:

a) Ha a duna-kárpáti, macedóniai és istriai rumén nyelveket akár fonetikailag, akár szerkezeti, akár a nyelvanyag tekintetében összevetjük, fel fog tűnni az a *közvetlen rokonság*, mely az egymástól nagy távolságokban beszélt rumén nyelvágakat összeköti. Első tájékozódásra tisztában vagyunk arra nézve, hogy itt nem külön-külön nyelvekkel, csak *nyelvjárásokkal* van dolgunk; a három nyelvindividuum egymáshoz való viszonya nem több, mint a mennyit a *dialectus* fogalma kifejez, olyan viszony

tehát, mint pl. a toszkánai, nápolyi, lombardiai stb. dialectusoké egymás között az olasz nyelv keretein belül. A rumén nyelvjárások e szerint együtt képeznek egy *nyelvkört*, azokat mint ilyet, egybefoglalva kell vizsgálni;

b) a három rumén dialectus összefüggése mellett könnyen feltűnik továbbá, hogy azok, anyaguk és hangtani viszonyaikat illetőleg legközelebb állanak az *olasz* nyelvhez. Mint ilyeneket e szerint nem a *latin*nal közvetlenül, de a későbbi keletű *olasz nyelv közvetítésével* kell magyarázni; ¹⁾

c) az összehasonlításnál kitűnik végre, hogy míg e nyelvjárások külső anyagukat illetőleg az olasz mellett állanak: *szerkezetök* nem analog fejlemény, sem az olasz sem a többi (spanyol, portugall, francia, provencai, rhatorumonsch) rokon új-román nyelvekkel.

A rumén dialectusok külső és belső állapotára vonatkozólag a főbb ismertető jeleket alább állítom össze:

1. §.

A rumén dialectusok hangtani sajátosságai.

A rumén dialectusok közvetlen rokonságát s a nyugati román nyelvekkel szemben való különállását mindenekelőtt hangtani karakteristikonok bizonyítják. ²⁾

Egyik jellemző vonása a rumén dialektusoknak, hogy a latin-olasz „qu” helyett bizonyos esetben „p” hangot ejtenek: quatuor, quatro = patru; hasonló alakuláson mennek át a rokon c, qu (k, gv) torokhangok, ezek ruménben hol „p”, hol „b” hanggá változtak: lingua =

¹⁾ Olasz: dolce = rumén: dulce, dulce; fanciulla = fečõrà, fecora; fanciullo = fečõr, ficor; cinque = činč, cinc; vecchio = vekj; formosa = frumoasa; felice = ferice, ferice; vicino = večin, vicin; giuoco = zok; pace = pače; orecchia = urekje; margine = maržine; braccio = brac; faccia = facã stb.

²⁾ A rumén szavak leírásánál alkalmazott Alexi féle írásmódunk:

	l' = ly	t' = ty	
c = cz	n = ny	z = z	
č = ca	s = sz	ž = za	
đ = gy	š = s		} torokhangok.

limbă, nox, noctem = noapte, lac = lapte, directe = drept, lucta = luptă.

Egy másik hangsajátság, mely mindhárom dialectusban közös, hogy a latin-olasz „d”, / és e előtt „z”-vé lesz: decem, dieci = zeče, zace, zétzi; deus, dio = zău, Dominus deus = dumne-zău, dice = zéče, dies = zoauă, plur. zile, hodie = az, radius = rază, tardivus = târzău, vide = vez, sede = sez.

Ilyen közös tulajdon az „f”-nek megfelelő „r”: sal = sare, singulus, singulo = sêngur, felix, felice = ferice, padul = pădure, mola = moară, coelum, cielo = cer, tzer, qualis = kare, sol = soare, masculus = maskur, mel = mjere, miare, populus, populo = popor, volo = vreu.

Egyéb hangtani sajátságok:

Latin-olasz „r” ruménben = „b”: servus = šerb, vervex = berbeče, corvus = korb, cervus = čerb, cerb, fervens = ferbinte, ferveo = ferb, herb.

Latin e, i, o, u a ruménben kettős magánhangzóvá szélesedik s pedig az i, e = ea, ja, az o, u = oa-vá: virga = vjargă, videt = vjede, hospes = oaspe, mors, te = moarte, ol. formosa = frumoasă, orba = oarbă, sol = soare, lucrum = (lukru) lukrjază.

A latin-olasz t a ruménben / előtt c-vé (tz) assimilálódik, ez történik a szóvégi t-vel is a főnevek többese s az igeragozásnál a második személy többesének képzésénél: tenet = cêne, intelligo = încăleg, frater, -tres = frate, frac, pars, -tes = parte, părce, habetis = avec, videtis = vedec.

A latin „gn”, ruménben „mn” vagy „n”: lignum = lemn, signum = sămn, ignarium = amnar, cognatus = kumnat, cognosco = kunosk.

A rumén dialectusok fonetikai rendszerében általános szerepet játszik végre két különös magánhangzó, melyek a nyugati román nyelvterületen ismeretlenek, vagy más-kép jelentkeznek. E sajátságos hangzókat, melyek a latin-olasz a, e, i, o, u-ból fejlettek, e, a jegyekkel fejezzük ki; kiejtésök az e, ö, ü közt mozgó határozatlan hangoknak felel meg: = rumén, limbă, kătră, sânt, kuvent, êntră, êntrebare, êmpărat.

Ezek a kiemelendő fonetikai jellemvonások, melyek

a rumén. nyelv három dialectusának közös egyéni típust adnak.

A mi a három dialectus keretén belől felmerülő különbségeket illeti, csak másodrendű fontosságuk: localis jellemvonásuk, melyeket a *nyelv körén belül* működő tényezők magyaráznak.

Ilyen különbségek:

a) a dunai rumén „f”-nek megfelelő maczedoniai „h”:
fiu = hiu, fikat = hikat, ferb = herb, fire = bire;

b) a dunai v és b-vel szemben álló maczedoniai „ž”:
bine = žine, vical = žical; megjegyzendő azonban, hogy egy a maczedonia ž-nek megfelelő rokonhangot szórva-nyosan Erdélyben is hallunk, pl. vine = d'ine, vinerj = d'inerj, vinarz = d'inarz; a maczedoniai ž tehát egy erdélyi d' hanggal áll kapcsolatban;

c) a dunai rumén č-nek maczedoniai c (tz) kiejtése:
čer = cer, činč = cinc, večin = vicin; az istriai rumén e pontban megegyezik a makedoniaival: cer, cine stb.

d) A maczedoniai kj = p helyett: kjerdut = d. rum. perdut, kjept = pept, kjatra = piatră. E hangszínezettel ismét találkozunk a kárpáti nyelvterület egyes vidékein: a „kj” a Maros-Olt vidékein lakó oláhság nyelvében is „p”-be megy át;

e) az istriai „r” (rotacismus) a mi a dunai és maczedoniai „p”-nek felel meg: rumir = rumén, bire = bine, ur = un. Érdekes és fontos momentum, hogy e fonetikai sajáttság az erdélyi móczok nyelvében is honos s Moldvában is felmerül;

f) végre a maczedoniai cl a dunai kj helyett: cliaje = kjeje (clavis) ocliu = okju (oculus). A maczedoniai az eredeti latin hangot tisztábban tartotta meg mint az istriai vagy a dunai rumén. Tudnunk kell azonban, hogy a XVII. századbeli nyelvemlékekben a „cl” hang a dunsai ruménben is nyilatkozott még (urekle = urekje); a kj hangkopást ennél fogva csak a mai állapotra szorítkozó szójárásai különbségnek tekinthetjük.

Ez a kevés az, a mit a rumén dialectusok fonetikai különbségeiről felhoznunk lehet s ez a kevés is a három dialectus körén belől annyiféleképen *keresztveződik*, hogy az egyes dialectusok határát úgyszólván megvonni is alig lehet. A fonetikai különbségek érvénye, mint látjuk,

csak esetről esetre áll, úgy hogy végeredménykép a három dialectus szerves összefüggésére jutunk, a minek képe körülbelül ez lehet:

1. maczedoniai + dunai rumén;
2. maczedoniai + istro-rumén;
3. dunai rumén + maczedoniai;
4. dunai rumén + istro-rumén.

A három dialectus ilyenformán fonetikailag egymásba záródó köröket képez.

2. §.

A nyelv szerkezete.

A három rumén dialectus szerkezetének összehasonlítása ugyanarra az eredményre vezet, a mire a fonetikai jellemvonások segítségével jutunk. Szerkezeti eltérések, melyek a nyelvjárás (dialectus) határain túl érnének, egyikben sincsenek.

a) A rumén dialectusok közös tulajdona, hogy az articulussal másképp járnak el mint az olasz, spanyol stb.; ezek a szó elejére, a rumén nyelvjárások a szó végére függesztik azt; péld. himnemű szavaknál: d. rum. = omu-l, domnu-l, loku-l, lupu-l, kalu l, frate le; mac. rum. = om lu, domnu-l, lok ul parinte le stb.— nőnemű szavaknál: d. rum. mac. rum. = ap'a, mum'a, car'a.

A harmadik dialectus, az istriai, az articulus kiejtésében némi különbséget mutat, a mennyiben nála az -ul vég „l” hangja elkopott s domnul, pământul, duhul helyett domnu-t, pemintu t, duhu-t ejt. De a mint a fonetikai összehasonlításnál a rumén dialectusok áthidalódását láttuk, ez az articulus istriai formájára nézve is áll. Picót figyelte meg először, ¹⁾ hogy e sajátság a magyar bánági ruménségben is jelentkezik: domnul = domnu stb.

A hátulvetett articulus alkalmazása főnevek ragozásánál:

D. rum. ac. rum.

Egyes szám:	omu-l, om-lu	= az ember,
	a omu-lùj, a om lui	= az emberé,
	omu-luj, om lui	= az embernek,
	omu-l, om lu	= az embert;

¹⁾ Documents pour servir à l'étude des dialects roumains; 19. l.

Többszám:	oameñ-i, om-lji	= az emberek,
	a oameñi-lor	= az embereké,
	oameñi-lor	= az embereknek,
	oameñ-i, om-lji	= az embereket.

b) Az articulussal való bánás a melléknévben is így érvényesül; — ha a melléknév főnév előtt áll, úgy egyesben ez kapja az articulust s a főnév változatlan; többesben pedig úgy a meliék- mint a főnév a hátulvetett articulussal egészül ki; utóbbi azonban nem ragoztatik:

Egyes szám:	Mare-le om	= a nagy ember,
	a mare-luj om	= a nagy emberé,
	mare-luj om	= a nagy embernek,
	pre mare-le om	= a nagy embert;

Többszám:	Marj oameñ	= a nagy emberek,
	a mare-lor oameñ	= a nagy embereké,
	mare-lor oameñ	= a nagy embereknek,
	pre marj oameñ	= a nagy embereket.

c) Közös törvény nyilatkozik a rumén nyelvjárásokban, a melléknév comparatiójánál. A rumén nyelvjárások nem ismerik a latin-olasz organicus formát (bonus, melior, optimus stb.), hanem minden melléknévet maj vagy ma (magis) és cel maj vagy ca ma (tza ma) segítő szóval fokoznak:

D. rum. bun, maj bun, cel maj bun,

M. rum. bun, ma bun, ca'ma bun,

Istr. rum. bur, maj bur, tzel maj bur.

d) Közös rendszer nyilatkozik a számnevek képzésénél:

	Latin-olasz.	Dunai-rom.	Maced. rom.	Istro-rom.
1	uno = uno	un = un	= un	= ur
2	duo = duo	dej = doi	= doi	= doi
3	tres = tre	tri = trei	= trei	= trei
4	quatuor = quattro	patru = patru	= patru	= patru
5	quinque = cinque	cinc = cinc	= cinc	= tzintz
6	sex = sei	sasa = sase	= sase	= sase
7	septem = sette	șapte = șapte	= șapte	= șapte
8	octo = otto	opt = opt	= opt	= ósên ¹⁾
9	novem = nove	noaua = nau	= nau	= dêvet)
10	decem = dieci	zece = zace	= zace	= zétzi.

A sorszámok anyaga (1—10), tehát megfelel a latin-olasz stb. nyelvek anyagának, míg továbbképzésük mindhárom dialectusban eltér a latin s a nyugati román

¹⁾ Osên, ²⁾ dêvet szláv kölcsönszavak.

nyelvektől s pedig abban, hogy a ruménség a 11, 12, 13 = undecim, duodecim, tredecim stb. kifejezésére „spră“ (supra, sopra) szócskát alkalmaz, a mely eljárás nyugati román nyelvterületen ismeretlen:

	D. rum.		M. rum.		Istr. rum.
11	un - spră - zece	=	un - spre - zăce	=	ur - 'pre - zétzi
12	doj	"	doi	"	doi
13	tri	"	trei	"	trei
14	patru	"	patru	"	patru
15	cinč	"	cinc	"	tzintz
16	șasă	"	șase	"	săse
17	șapte	"	șapte	"	săpte
18	opt	"	opt	"	ósên
19	noauă	"	nau	"	dévet

e) A tizesek képzését a rumén nyelv minden ága ismét olyan szellemben eszközli, a minek analogiáját sem a latinban, sem az új-román nyelvekben nem találjuk:

10 zece (vagy mac. zace, istr. zétzi),

20 doauă-zăc,

30 tri-zăc,

40 patru-zăc,

50 cin'-zăc,

60 șase-zăc,

70 șapte-zăc,

80 opt'-zăc,

90 noaua zăc.

f) A latin és olasztól eltérő, de a rumén nyelvjárásokban közös törvény érvényesül a sorszámok képzésében is. Minden román nyelv ismeri a primus, secundus, tertius alakot; olasz = primo, secundo, tertio stb. csak a ruménben hiányzik ez. A rumén az articulushoz saját-szerű alkalmazásával fejezi ki a sorszámot:

1-ső	(himnemű)	al	șentel'a	(nőnemű)	a	șentja,
2-dik	"	al	doi'l'a	"	a	doaua,
3-dik	"	al	triel'a	"	a	trija,
4-dik	"	al	patrul'a	"	a	patra,
5-dik	"	al	șinčel'a	"	a	șinča,
6-dik	"	al	șasal'a	"	a	șasa,
7-dik	"	al	șaptel'a	"	a	șapt'a,
8-dik	"	al	optal'a	"	a	opta,
9-dik	"	al	noauăl'a	"	a	noaua,
10-dik	"	al	zečel'a	"	a	zeča.

g) Hasonló közös törvény nyilatkozik a rumén névmások birtokviszonyainak kifejezésében. Itt a ruménség azt az elvet alkalmazza, melyvel a sorszámokat képezi:

Egyes sz. himnemtől	enyém ==	d. rum.:	al meu	mac. rum.:	a meu
	tied ==	"	al teu	"	a'teu
	miénk ==	"	al nostru	"	a'nostru
	tiétek ==	"	al vostru	"	a'vostru.
Több. sz. himnemtől	enyém ==	d. rum.:	a mja	mac. rum.:	a mea
	tied ==	"	a ta	"	a ta
	miénk ==	"	a noastră	"	a nostra
	tiétek ==	"	a voastră	"	a vostra
Több. sz. himnemtől	enyéim ==	d. rum.:	a mjej	mac. rum.:	a mei
	tieid ==	"	a tej	"	a tei
	miéink ==	"	aj nostri	"	a' nostri
	tiéitek ==	"	aj vostri	"	a' vostri.
Több. sz. himnemtől	enyéim ==	d. rum.:	ale mele	mac. rum.:	a'mele
	tiéid ==	"	ale tele	"	a'tale
	miéink ==	"	ale noastre	"	a'nostre
	tiéitek ==	"	ale voastre	"	a'voastre.

h) Typicus sajátága végre a rumén dialectusoknak, hogy nem ismerik az *infinitivus* zárt formáját (*-are, -ire* stb.) s hogy azt kifejezzék, körülíráshoz kell folyamodniok; ha a rumén azt akarja kifejezni: írni fogok, írnom kell, menni akarok, szabad megtennem, miután a *-re* infinitiv képzővel nem rendelkezik, ilyen módot alkalmaz; fogok hogy írok, kell hogy írjak, akarok hogy megyek, szabad hogy teszem. A másik jelenség, hogy a *futurumot* mindhárom nyelvjárás a „voj“ (volo) segédigével képezi:

Latin-olasz.		D. rum.
laudavero, loderò	=	voj lăuda
laudeveris loderai	=	vej "
laudaverit loderă	=	va "
laudaverimus, loderemo	=	vom "
laudaveritis loderete	=	vec "
laudaverint loderanno	=	vor ¹⁾ "

3. §.

Fogalomalkotás.

A nyelvet alkotó tényezők között egyik sem oly mozgékony s a változásoknak kitett, mint a szóanyag. A fogalmak nevei localis s egyéb okoknál fogva gyakran

1) Bojadži macedo rumén nyelvűnyében hire, avere stb. infinitivusi alakot találunk, a mi nem egyéb, mint B. csinál-mánya, mert a macedoniai népnyelv ilyen alakot nem ismer.

megváltoznak jelentésökben; egy-egy ilyen szó jelentés-változásából a nemzetek gondolkozását, a népek történeteire befolyt hatásokat ismerjük fel. Minél speciálisabban a jelentés-változások, annál szűkebbkörű okokra vezethetők s a népek érintkezésének, együttes fejlődésének stb. annál jellemzőbb tanúságai.

A rumén dialectusokban egész sorát találjuk olyan szavaknak, melyek egymáshoz való közvetlen viszonyukra vetnek fényt, s illusztrálják, hogy a rumén nyelvjárások, bármily távol egymástól beszéljék is azokat ma, csak *egy helyen, egy időben s ugyanazon körülmények között* alakulhattak meg.

Erre nézve álljanak itt a latintól s a nyugati román nyelvektől eltérő, de a ruménség összes nyelvterületein egyező jelentésbeli sajátosságok és szóképzések:

lat. vir (férfi)	==	rum. barbat (férfi),
verbum (ige)	==	vorba (szó), vorbesk (beszélek),
anima (lélek)	==	inima, irimă (szív),
conventus (gyülekezet)	==	kuvent (szó, beszéd, kifejezés),
lucrum (nyereség)	==	lukru, (dolog, munka), lukrez (dol-
dolor (fájdalom)	==	dor (kívánság), [gozom],
sine (nélkül)	==	șara (nélkül: foras),
mundus (világ)	==	lume (világ),
gratias agere (köszönni)	==	mulcămesk (köszönök; a „mult“
pavimentum (alap)	==	păment (föld). [gyökből],

A rumén nyelvjárásoknak az eredeti latin jelentések megváltoztatásában s a fogalmaknak más szóval való kifejezésében nyilatkozó egyezését, természetesen csak közös okok hatása magyarázhatja.

A ruménség közös eredetére és alakulására vezetnek ilyen nyomokon kívül azok az idegen elemek, melyek a rumén nyelvbe külső érintkezés útján jutottak: mușat (szép), graj (szó, beszéd), grăjeak (szólok), stângă (bal), pucën, (kevés), mare (nagy), gură (száj), burete (gomba), fată, kopilă (leány), adun (gyűjtők), kant, kaft (keresek), foloseak, feliseak (segítek), urmare (folytatás), bukurijă (öröm), a să bukura (örülni), aripă (szárny) stb. E szavak se nem latinok, se nem olaszok s megtaláljuk mindenfelé, hol a rumén nyelv él.

A fennebbiek értelmében nyilvánvaló, hogy a rumén nyelvjárások egy, közös okokra visszavezetendő fejlődés

árnyalatait képezik, csak egy helyen alakulhattak, csak egy *historiai folyamatot* feltételezhetnek.

Es a *historiai közösség az a sarkpont, melyen az egész oláh kérdés megfordul.*

A rumén dialectusok összehasonlítása közben szemlélhetővé tettük, hogy míg a szóanyag latin és olasz eredetre vezethető: a *nyelv szerkezetében* (grammatikájában) más elvek érvényesülnek, mint a melyek a latin vagy annak leánynyelveit (újromán nyelvek) alkotják; láttuk ezt az *articulus* alkalmazásában, *fő- és melléknevek* ragozásában, *számnév és névmás* képzésben, az *igében*, tehát a nyelv *egész rendszerében*.

A szervezet különbsége arra a kérdésre vezet: hogyan, mily különös okok hozták létre a ruménség sajátos rendszerét? hogy értendő az, hogy a latin nyelvtörzsből két, szerkezetére nézve különböző nyelvkör alakuljon: 1. az olasz, spanyol, portugall, provencai, francia és rháto-rumonsch; 2. a dunai, maczedoniai s az istriai oláh nyelvjárások?

Mert valójában úgy van. Az olasz, spanyol stb. nyugati román nyelvek egymást magyarázzák, míg a rumén nyelv típusában külön individualitás rejlik, a mit sem a latin, sem a nyugati román nyelvek meg nem fejtenek.

Könyvünk e kérdésre is meg akarja adni a feleletet.

Mielőtt mind e kérdések tárgyalásához fognánk, bevezető ismertetésünket a rumén nyelvjárások anyagának részletesebb ismeretével kell kiegészítenünk.

A felhozott példákból láttuk már, hogy a rumén nyelv törzsanaga az olaszszal rokon (latin eredetű) szavakból áll. Ha az anyagot közelebbről vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az a ma beszélt rumén nyelvnek alig teszi ki *egy ötöd* részét, vagyis, hogy a rumén nyelvet *négy ötödrészben* nem román anyag alkotja. Az eredeti román s az idegen anyag arányának e különbsége a romanismuson belül egyedül áll.

A ruménség az összes új-román nyelvek közt legkevesebbet örökölt román forrásból s jóval mögötte áll a svájci rháto-rumonsch vagy az olasz friauli tájszóla-

sának is, melyek a latin nyelvterület legszélső határait képezik a Nyugaton.

A nélkül, hogy e helyen e jelenség értelmezését érinteni akarnók, csoportosan, a fogalmak rokonsága szerint állítjuk össze a rumén nyelv román anyagának egy részét, nem törekedve a teljességre, inkább a szavak tartalmi színvonalának mértékét véve irányadónak.

Természetes, hogy a rumén nyelv megítélésével a népnyelvből, illetőleg a történeti rumén nyelvek azon állapotából kell kiindulnunk, mely a modern irodalmi kort megelőzte.

A mai rumén népnyelv s a rumén irodalmi nyelv a XVIII. századig az oláhság nyelvi fejlődésének természetes állapotát tünteti fel, míg a XIX. század elején megindult új irodalom egész tömegeit vette fel olyan latin-olasz elemeknek, melyek a rumén nyelv anyagához sohasem tartoztak s azokat a rumén kiejtéshez idomítva, az eredeti román anyaggal vegyítette össze.

Az irodalmi rumén nyelv mesterséges latinizmusát, mint a nyelv belső életével organikus összefüggésben nem lévő anyagot mellőzve: az oláh nyelv történeti szókincsének legkritikaibb forrásából, Cihac „Dictionnaire d'etimologie daco rumain“ című nagy művéből állítjuk össze az alábbi szócsoportokat:

Az ember és testi élete: Om (homo; uomo, omo) = ember; maskur (masculus) = him; kap (caput; capo) = fej; korp (corpus; corpo) = test; okju (oculus; occhio) = szem; limbă (lingua) = nyelv; gură (gula; gola) = száj; ureke (orecchia) = fül; barba (barba) = szakáll; facă (facies; faccia) = arc; frunte (frons; fronte) = homlok; brac (bracchium; braccio) = kar; mână (manus; mana) = kéz; zenunke (genuculum; genocchio) = térd; pičor (petiolus; pecciuolo) = láb; dinte (dens; dente) = fog; dezet (digitus) = ujj; ungiă (ungula; unghia) = köröm; inimă (anima) = szív; sənze (sanguis; sangue) = vér; pele (pellis; pelle) = bőr; vână (vena) = ér; sən (sinus) = kebel; plămēne (plumen) = tüdő; mădua (medulla) = velő; karne (caro; carne) = hús; os (ossis; osso) = csont; viacă (vita) = élet; moarte (mors; morte) = halál; nascere (nasc-) = születés; sanătate (sanitas; sanitate) = egészség; somn (somnus) = álom; sudoare (sudor; sudore) = izzadság; lakrimă (lacrima) = könny; paș (passus; passo) = lépés; foame (fames; fame) = éhség; sete (sitis) = szomjúság.

(mulgeo) = fej; nask (nasco) = születik; perd (pierdo) = vesz; rog (rogo) = kér; asamen (assimilare) = hasonlít; ucid (occido) = öl; skimb (excambiare) = vált; sez (sedeo) = ül; stiu (scio) = tud; tak (taceo) = hallgat; ujt (oblitare) = felejt; kumpär (comparare) = vesz, vásárol.

Melléknevek: nou (novus; nuovo) = új; vekj (vecchio) = régi; bätren (veteranus) = öreg; adevärat (verum; vero) = igaz; amar (amarus; amaro) = keserü; dulçe (dulcis; dolce) = édes; kurat (curatus; curato) = tiszta; färte (fortis; forte) = erős; frumos (frumosa) = szép; gros (grossus; grosso) = vastag; subcüre (subtilis) = vékony; engust (angustus) = szük; lung (longus; longo) = hosszú; mik (mica) = kicsi; mjez (medius) = középső; mult (multus; molto) = sok; plin (plenus) = tele; rece (recens; recente) = friss; bun (bonus) = jó; rau (reus; rio) = rossz; skurt (curtus; corto) = rövid; tärzeu (tardivus) = késő; tot (totus) = egész; trist (tristis) = szomorú; alb (albus; alba) = fehér; negru (niger; negro) = fekete; verde (viridis; verde) = zöld; galbän (gilvus) = sárga; kald (calidus; caldo) = meleg; frig (frigidus) = hideg; uskat (exsucare) = száraz.

Számnevek: unu, doj, tri, patru, cinci, șase, șapte, opt, noaua, zece. (1–10.)

Névmások: ieu, tu, jel; noj, voj, jej (én, te, ő; mi, ti, ök); mije, cije, luj; noaua, voaa, lor (nekem, -ed, -i; -ünk, -tek, -ik); meu, tau, sau; nostru, vostru, alor (enyim, tied, övé; miénk, tiétek, övék).

Segédszók: akum (most), aič (ecce hic) = itt; apoj (ad post; poi) = majd; känd (quando) = mikor; kare (qualis; quale) = ki; kätärä (contra) = felé; két (quantus, quanto) = mennyi; čine (qui; ehi, sardin. dial. chini) = ki, klesoda; färä (foras, foris) = extra = nélkül; en (in) = -ban, -ben; änpainte (előtt); enka (anche) = is; änträ (intra) = között; ännüntru (inter; entre) = benne; zos (deorsum; giuso) = fenn, fel; lęgä (longum) = mellett; aproape (prope) = közel.

A rumén nyelvet vizsgálva, négy sarkalatos tétel birtokába jutottunk:

1. hogy a rumén nyelv három ága csak egy helyen keletkezett;
2. hogy a rumén nyelv az olaszszal magyarázandó;
3. hogy a rumén nyelv szerkezete nem felel meg a nyugati román nyelveknek;
4. hogy a rumén nyelv eredeti anyaga az összes román nyelvek közt a legszűkebb terjedelmű.

II. FEJEZET.

DÁCZIAI EREDETŰ-E A RUMÉN NYELV?

Megismerkedve a rumén nyelvágakkal, azok közös fejlődésének szükségére jutottunk. Ez eredmény a problémának egységes jellemet ad, s a figyelmet egy központ felé irányozza, arra t. i. *hol kell a rumén nyelvek közös fejlődését s elágazások kiinduló helyét keresni?*

Az elmondottak e kérdésre nézve bizonyítékokat még nem tartalmaznak. Előző tájékozódásunk szerint a rumén nyelv épen úgy keletkezhetett Dáciaiban, mint a Balkánon; annyit azonban tudunk már, hogy bárhol keletkezett is, az elágazó hajtásokat közös gyökerekre kell visszavezetnünk.

Tartsuk meg a historiai rendet s induljunk ki Bonfinius tudományából s lássuk a ruménség dácziai eredetének theoriáját.

Időszámításunk I-ső századában a Földközi-tengert környező összes területek Rómát ismerték uruknak. Britanniától a Duna hosszán a Fekete-tengerig, az örmény felföldtől az Eufrát és Tigrisig, a Nilustól az Atlas hegyiségig mindennek *római* volt a neve.

A rómaiság sok százados történetének, a birodalom szakadatlan növekedésében nyilatkozik legkiválóbb egyéni vonása. Első hódítmányai voltak az olasz szigetek: Sicília, Sardinia, Corsica, melyek 241—231. Kr. e. években hódítottak meg; aztán Hispánia lett római birtok (197. Kr. e.), majd Gallia Narbonnensisbe (120. Kr. e.), s belső Galliába hatolt a római (50. Kr. e.) s felvitte a birodalom határait Belgiumba s a Rajna vonalát biztosította magának, aztán Rhetia és Noricum (15. Kr. e.) hegyvidékei lettek rómaiak, végre Britannia hódított meg (43. Kr. u.)

Míg a légiók nyugat s északon bővítették a birodalom határait, a *hajóhad* Karthágóval mérkőzött meg. A hatalmas pún telep 146-ban Kr. e. adta meg magát a rómainak, ki most *Afrika* kulcaát szerezte meg, s a

Földközi tenger urává lett. Még a Karthágóval folytatott küzdelmek közben lép a római görög területre, s 167—59. (Kr. e.) évek között küzd az illyrek földjeiért. (Dalmátia, Liburnia), 146-ban pedig Makedoniát, Acháját fogja be a birodalom keretébe. Csakhamar behatol Kis-Ázsiába, Syriába, s gyorsan hódít össze minden területet Mesopotámiáig.

Görögország eleste után fokozatosan a Dunáig halad a római-hódítás, nyomán a mősiai provinciák (29. Kr. e.) Pannónia (10. Kr. után) akulnak meg.

Róma területén sok nyelvet beszéltek s a társadalmi, műveltségi állapotok a legváltozatosabb képet mutatták.

Hispániában az *iber* népeket, a mai quipuscoa-k vagy báskok őseit találta a római, kik ma a Pirénnékben alkotnak kis nyelvszigetet. Mögöttük a *kelta* vagy *gall* népek laktak, kik Észak-Spanyolországtól Frankhonon át Skóciáig s a Duna hosszában Lombardiába, fel a cseh hegységek s Thüringiáig, továbbá Pannonia felől le a Száváig, sőt azon túl a mai Szerbiába értek le. Ez időben a gall-kelta nyelvek voltak Európának legelterjedtebb nyelvágai. E nagy népcsaládnak ma már csak töredékei vannak meg: Bretagne, Irland, Walesben s a skót hegyek között.

Velenczétől az adriai tenger partjainak hosszában le Macedoniáig *illyr* népek éltek (venéták, istrok, dalmaták, antariótok, dessaretek, pirusták, epiróták) többnyire pásztorkodó, s a partokon kalózkodó népek. Egyenes utóduk a mai albán nép.

Az illyrek mögött *thrák* népfajok éltek görög civilizáció hatáskörében, rokonaik a dákok Dunántúl laktak, s még tatóvrozták magukat. A görög civilizáció közéjük is eljutott. Erdélyben találjuk nagy számban az úgynevezett barbár pénzeket, melyek makedoniai Fülöp és Nagy Sándor tetradrachmái után vannak öntve. Gazdag aranyékszereik kihívják a figyelmet.

A Balkán-félsziget déli részein görög világ volt, ez kihatott Kis-Ázsiába a *frig-lid* népek közé. Ezekről délre a *sémíta* népek nagy családja lakott s leért az arab-félszigetre. A Földközi-tenger ázsiai partvidékein a *syriaiak*,

púnok műveltsége ismeretes; a púnok az első hajókozó népe Európának. Ok alapítják Karthágót Afrikában. Syriában Tadmor nagy karaván állomás, mely a Földközi-tenger kereskedelmét Indiával kötötte össze.

Aegyptomot, a piramisok országát *hamíták* lakták, a partokon pedig görög városok virágoztak. Innen a part-hosszán, a karthágói púnokon kívül, *numidák* és *mauretánok* (Marokko) laktak, kik a hamita népek közé tartoznak:

A II. század elején tehát a római birodalom határát északkeletfelé a Duna képezte. A Dunán túl a Tiszáig jazygok, a mai Erdélyben s Oláhország síkjain dákok, Moldvában s azontúl az orosz alföldön a germán bastarnok és sarmat törzsek tanyáztak, így a roxalánok, kik olyan lovas nép voltak, mint a mai déloroszországi kozákok.

A birodalom védelmét az Aldunán két légió tartotta kezében, mely a dunántúli barbarokkal szemben alig volt elégséges, hogy a határok nyugalmit biztosítsa. Alkalmatlan erősségek hiánya, s a Nero halála után kitört zavarok, melyek miatt a mősiai légiók kétszer is elvonultak Itáliába, alkalmat nyújtott a roxalánok, dákok, majd a jazygoknak, hogy átlépve a Dunán Moesiában pusztítsanak. Vespasianus császár látva a dunai vonalon növekvő veszedelmet, a Moesiában állomásozó két légióhoz, még kettőt rendelt Dalmátiából, melyek most a part mentén foglaltak állást.

Dáciában ekkor egy hadra termett kiváló férfiú, a Dekebalnak nevezett dák király uralkodott, ki nem kevesebbet tervezett mint azt, hogy birodalmának határait *átvigye a Dunán*, hogy Moesiát, Thrákiát kárpáti országával egyesítse. Haderejét római mintára szervezve a fajrokon jazygekkel s parthusokkal is szövetekezett, kiknek támogatása mellett Moesiába tört. Oppius Sabinus, a tartomány helytartója fogadta el a támadást, mely a rómaiak hátrányára dőlt el; maga a vezér is a csatatéren maradt, s a római táborhelyek egész sora esett a dákok kezébe.

A rómaiak veresége ismétlődött, midőn Cornelius Fuscus a légiókat átvezetve a Dunán, a dákokat az oláh alföldön megtámadta; mint Oppius Sabinus, ő is elesett

az ütközetben. Utóda Julianus Tapaenál nagyobb győzelmet vett ugyan a dákokon, ez azonban nem volt elég arra, hogy a birodalmi határok nyugalma helyreálljon. Mindinkább érezhető volt annak szüksége, hogy Dekebal uralma teljesen szétszórassék, s hogy Róma a dák területeket a birodalomba keblezze.

Midőn a császári trónt, az egész lényében katona Trajanus foglalta el, a viszonyok oda fejlődtek, hogy a támadás Róma részéről kikertülhetlen volt.

Trajanus a 101-ik év tavaszán kezdette meg hadi műveleteit. A Dunát Viminatium alatt átlépve, a dák főváros Sarmizegetusae ellen vezette hadait. Dekebal és Trajanus közt heves küzdelem feljlett ki, melyben a szerencse lépésről lépésre Trajanusnak kedvezett; a dák erődök egymásután estek el, a dák csapatok egymásután verettek szét, úgy hogy a dák királynak nem maradt egyéb hátra, mint a meghódolás, lemondás a független hatalomról s Róma souverénitásának elismerése.

Dekebal színlag elfogadta a föltételeket s Sarmizegetusaeban római helyőrség helyezkedett el. Kitűnt azonban nemsokára, hogy Dekebal meghódolásával a viszonyok nincsenek rendezve.

Tovább is fenntartotta összeköttetését barbar szövetségeseivel, s azon kötelezettségének sem felelt meg, hogy erődeit a rómaiak előtt megnyitja.

Traján császár nem tűrhetve Dekebal magatartását, njra haddal indult ellene, háromfelől támadva meg saját területein. A hadak egyik része a Dunán néhány év előbb épített hídon vonult át, s az Olt folyó mentén, a vörös-toronyi szoroson át sietett Sarmizegetusae ellen.

Dekebal látva, hogy bukásának órája ütött, önkezével vetett véget életének.

Dácia 107-ben római tartománnyá lett. A császár azzal kezdte meg intézkedéseit, hogy a dákok jó részét, melyekben a provinciára nézve veszedelmes, és a civilizációra képtelen elemeket látott, kiűzte a tartományból s csak azokat tűrte meg, kik mint letelepedett városi lakók, törekvéseinek útjában nem állottak.

Traján meghódítva a dák földet, a birodalom határait a Kárpátok hegylánczáig terjesztette ki, az orosz alföld felé pedig a Pruthtól a tengerig, majd a Pruth és a Dnjeszter között húzatott vallumokat.

A légiók az aldunai vonalról most már Erdély, s a mai Besarábiába húzódtak fel a határok védelmére.

A nemes érczek és sóban gazdag provinciában gyarmat gyarmat után alakult, többnyire régibb autochthon telepekre fektüdvé. De alakultak új coloniák is, bányásztelepek töretlen talajon, a provincia teljesen néptelen vidékein.

Coloniák Erdélyben: ¹⁾ Napoca (Kolozsvár), Potaissa (Thorda), Sarmizegetusa (Várbely), Apulum (Gyula Fehérvár), Germizara (Algyógy), Alburnus Maior (Abrudbánya, Verespatak), Ampelum (Zalathna), Salinae, Brucla (Maros Ujvár, Nagy-Enyed), Porolissum (Mojgrád), Largiana (Zutor), Resculum (Sebes-Városalja), Optatiana (Magyar-Gorbó), Cedoniae (Nagy Szeben).

A magyar alvidéken: Ad Mediam (Mehadia), Tzierna (Orsova), Berzovia. ²⁾

Ez a római birodalom fokozatos növekvésének és a

¹⁾ A colonia szót nem római államjogi, de ethnografiai értelemben használjuk (= telep); Erdély római helyei állásukat a hatáskörüket tekintve: vicus, pagus, municipium és colonia voltak, a minék részletezése nem tartozik ide. Coloniák csak Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa, Porolissum, Malva, Drobetae Tibiscum.

²⁾ A két utóbbi helynév nevezetes tájékozódást nyújt Dácia római kori ethnografiai viszonyaiban. Az irók az erdélyi régi lakosságot gétának vagy dáknak nevezik, a kik minden bizonynyal az iráni nyelvcsaládba tartoztak, tehát a persák, örményekkel, a Kaukázusban élő ironokkal (osset) a dél-oroszországi skythák egy részével voltak rokonok, s külön csoportot képeztek a balkáni illýrséggel szemben, mely a régi pelasg és itáliai őslakosság csoportjába tartozik. A dáciai két helynév: Tzierna, Berzovia biztos jele egy nagy ethnografiai változásnak; a szlávok e nyomok értelmében e korban már ellepték Erdély hegyvidékeit s az Aldunáig értek le. A két helynév kétségtelen szláv eredetű; feltehetjük, hogy a római colonisatio idejében az egész Dácia területén szláv rétegek hálózták be a régi dák földet, melynek eredeti iránsága valószínűleg már a római korban elfoszlott a szláv elemekben.

legkeletibb európai tartomány — Dácia — megalakulásának röviden egybefoglalt képe.

A római történetírás művelői nagy és kis nevek, ó és új iskolák általában a birodalom növekvésének s a latin nyelvnek s a római intézményeknek terjedésével magyarázzák a *latin fajnak kibővítését*, az új-latin v. román nyelvek alakulását s meggyökerezését a hódolt területeken.

Százszor és százszor leirt jelszó, mely Claudius császártól származik; hogy: „Non Romanum jure esse, qui sermonem eum nesciret;” — a latin hivatalos nyelvnek világszereplése, a „római” fogalom általános jogi és kulturális értelme, a mit Claudius császár szavai kifejeznek: a történetírók szemében azzal a processussal látszik azonosnak lenni, a mit a nyelvészek „romanismus” névvel neveznek.

Ilyen értelemben az ethnografiai rómaiság, a hódítások menete szerint, folyton és szakadatlan bővült tovább a barbar nyelvek assimilálása útján, melyek a latinság hatása alatt idomulva, újabb és újabb nyelv-árnyalakokká fejlődtek s az anyaország latinságával folytak össze.

E felfogás szerint a birodalom összes területei belezottak a romanismus bűvkörébe; minden római terület alkalmas volt új-latin nyelvek megalakulására s tovább fejlődésére.

Az oláhság dácziai eredetének theoriája is e bázisra van fektetve.

A rómaiság a Kárpátok vidékével egészülve ki, Erdély területén is római élet fogamzott meg; a legiókban s a tartományi hivatalokban a latin nyelv lett általános, a jogi intézmények Dácia régi és új lakosságát fűzték össze egy egységbe; katonai és kereskedelmi utak nyíltak, a folyóvizek felhasználásával a közlekedés és üzleti forgalom széles területet nyert, só és aranybányák, aranymosók fogtak a természet kincseinek kiaknázásához, városok, fürdők épültek, amfiteatrumok mutatták látványosságait, latin iskolák nyíltak a városokban, Róma cultusai találtak új otthonokat, új hívőket.

Egyszóval, Dácia egész rendszerében, olyan római tartomány lett, a minő Rhetia, Achaja, Syria vagy bármely más tartomány.

A latin nyelv, mely Dácziaiban is főeszköze volt a

tartomány kormányzatának, a municipiumok és coloniák intézményeinek, a védelmi erő rendszerének: e felfogás szerint barbarok tömegeibe hatolva, behálózta a bennszülöttek nyelvterületeit s nivellálva a vegyes elemeket, egy provinciális latin nyelv alakult, megszineződve úgy, a mint a közélet latin nyelve (*lingua rustica*) a bennszülött idiomákkal találkozott s összeszövődött.

Ez a provinciális új latinismus volna a *romén* vagy *oláh nyelv*.

A romanizmusnak eszerint Dáciában gyorsan kellett végbemennie! A dáciai tartomány nem volt hosszú életű. Alig hogy a Maros vidéke s a Szamosmente benépesült, s Róma műveltsége tűzhelyeket talált, rövid másfélszázados fejlődés után a tartomány életében válságos fordulat állt be.

A III. század végén ugyanis a *góthok* jelentkeznek Dácia mögött. A germánság ez ága a Balttenger felől indul meg s Lithvánián és Lengyelországon át leér a Krimig s körülfogja Dáciát. A góthok mögött a *hunnok* nyomulnak előre, úzve maguk előtt a germánt, melynek mielőbb be kell törnie Dáciába.

Az állapotok csakhamar tarthatatlanok; a beütések egymást érik, a legiók nem képesek az árnak ellene szegülni, mígnem Aurelianus császár látva a provincia bekövetkező sorsát, kivonja hadi és polgári elemét, kitelepíti Moesiába, mely azöntúl Dacia Aureliana nevet visel.

A góthok szétáradásával, Dácia elveszti ugyan politikai állását, de az ethnografiai állapot tovább fennáll gondolják és tanítják azok, kik az oláh nemzet keletkezését a római Dáciával kapcsolják össze. Szerintük a városok lakossága kivonul ugyan a Dunán-túli tartományokba, de a köznép, a *románisált ós lakosság*, mely helyhez volt kötve, öröklött telepein marad, s a barbár germánság elől *hegyekre s erdők mélyébe* menekül, s hozzáférhetlen rejtekeiben marhatartást úzve él tovább.

Góthok után hunnok, gepidák, avarok nyomulnak a Kárpátok vidékeire, újabb és újabb keletű barbársággal árasztva el a dáciai római tartományt; az elzárkózott rómaiság nem vesz részt többé a mozgalmakban; nem közlekedve, még kevésbbé vegyülve a hódító elemekkel, zárt társadalmat képez a hegyvidékeken, itt tartja össze-

jöveleteit, üli meg ünnepeit, gazdaságának élve, melyet a népvándorlások zajában elrejt s megóv havasi falvai s legelőin.

Ez a magyarázata annak, hogy míg az Európán végig özönlött germánság az olasz, francia, spanyol nyelvekre hatásait nyomta le (germán kölesönszók): addig a dácziai rumén nyelvben ilyenek ismeretlenek.

A germán-hunn korszakot új barbárság követte. A IX. század végén a *magyarok* jelennek meg, s a kárpáti országrészek urai lesznek. Leverve az itt ott már előtű-nedezett római őslakókat (Gelu, Glád), s kiirtva a ruménség régi jogi intézményeit, szolgaságra vetették a római műveltség hordozóit. De később a XIV. század végén Moldvában és Havaselvén nagyobb erővel jelentkeznek Dácia románizált népei, vajdaságokat alapítanak s a rumén fajnak politikai jelentőséget biztosítanak ismét a Trajanus meghódította földön.

Igy védi meg s tartja fenn a rumén elem nemzeti-ségét másfélezer év viszontagságai között.

A fennebiekben nagy vonásokkal vázoltuk a continuity elméletének egyik legújabb variációját — a Xenopolét, itt ott a logikai rend s az összefüggés érdekében kiegészítve azt a nélkül, hogy azzal a dolog lényegén változtattunk volna.¹⁾

¹⁾ Xenopol ez elmélete egy régibb, a Thierrynél is található felfogást módosítja. A római birodalom képe 351: „. . . Aurelianus . . . nem remélvén, hogy megtarthassa a góthoktól kelet felől a svévektől nyugat felől szorongatott Dáciát, melyet csak nagy haderők ráfordításával lehetett volna megvédelmezni: elhátározta annak odahagyását. Így a birodalom határa, melyet Trajánus a Kárpátoknál tűzött ki, a Dunához helyzetetett vissza. E nagy esemény, mely a dunántúli tartományt a barbárságnak engedte át, 275-ben történt. Azok a gyarmatosok, kik óhajtották, átszállítottak Moesia egyik részébe, melynek büszkeségből az odahagyott tartomány nevét adták. Sokan azonban, ragaszkodva a földhöz, melyen születtek, inkább akartak ott maradni és élni a barbarok közt; s ezeknek utódai a fajoknak annyi váltakozásai és annyi forrongásai után, mely ama területeken végbe ment, egész a mi napjainkig fönntartották nyelvüket, mely a latinból eredt, sőt fönntartották még a római nevet is“.

A rumenség continuitásának e felfogása, a találó magyarázat benyomását teszi az olvasóra.

A rumenségnek a góthok elől való elrejtőzése s a pásztori életviszonyok határai közt folyó zajtalan fejlődése stb. egészében véve a területi viszonyoknak s az oláhság egyéni típusának megfelelő magyarázat volna.

Erdély hegyvidékei, mint a hegyvidékek általában, alkalmasak arra, hogy egy-egy nemzettöredék a különböző népmozgalmak zajában egyéniségét meg tudja őrizni. Olyan mint egy bástyák alkotta vár, melyet az áradat körülfoly, árkein át átsap, de falain megtörnek hullámai, — elsiklanak, más irányt vesznek. Ilyen módon maradtak fenn a Kaukáz-hegység nemzetiségei: a caerkeszek, grúzok, abcházok, ironok; így ér le napjainkig a guipuscoák népe a Pirenékben, így Highlandban és Walesben a gélek egy-egy töredéke, mely manapság is küzd az angollal nemzetiségeért: — míg más fajokat s nemzeteket, melyek az özön útjába estek, elsodorták a népvándorlások. Így enyészték el a déloroszországi skythák, így az északnémetországi, elbei szlávok a régi poroszok, s annyi más nép, melynek csak neve s hira maradt reánk.

E felfogás azonban csak a szemet elégtűi ki, de minden ízében ellenkezik a történeti s nyelvészeti kritikával. ¹⁾

Gibbon, Thierry, Mommsen, úgy mint az oláh írók, két fontos momentumot hagynak számíttáson kívül:

1. Dáciában nem volt romanismus, mert colonusai nem beszélték az itáliai lingua rusticát, s ha beszélték azt, csak mint *tanult nyelvet* vitték Erdélybe.

2. Ha Dácia területén uj-román nyelv fogamzott volna meg, ennek a latinság III. századbéli alakjából kellett volna kiválnia.

A két fő ellenvetést külön-külön tárgyalom:

¹⁾ Már az a mesterkéeltség, a mivel Xenopol (Les Roumains au moyen age 167 - 199) a makedonai és erdélyi oláh nyelv viszonyából háramló consequentiák értékét lezárallítani igyekszik, jelzi e felfogás kigondoltságát. Xenopol érezve a nyelvvalomásök súlyát, a rumén dialectusokban külön-külön fejleményt akar láttatni.

I.

Az oláh nyelv nem keletkezhetett Dáciaiban azért, mert épen úgy, mint a nyugati román nyelvek (olasz, spanyol, francia stb.), nem az irodalmi latin nyelvből, de egy átmeneti alakból (köznyelvből) fejtett, mely itáliai, illetőleg román fajú népeket feltételez. Hogy egy nyelv a növéssre (belső fejlődésre) képes legyen, természetes feltétele, hogy egy népcomplexum egyéniségével, faji hovatarozásával függjön össze, más szóval, hogy élő nemzeti nyelv legyen, mely a fajjal születik, s a faj terjedésével bővíti határait.

Tanult nyelv, idegenek ajkán soha seni lesz nemzeti, mint a francia a Levantén, hol az olasz mellett kultur-tényező; míg flammand falvak a belga nyelvterülettel olvadnak össze az élet nyelve által, mely az asszimiláció segélyével hálóz be idegen elemeket.

A római birodalom területén is csak ott hajtott a *lingua rustica* új hajtásokat, hol *itáliai elemek*, vagy itáliai vérrel átjárt rómaiság telepedett meg, a *lingua rusticát* mint olyat beszélve, mely neki már *itáliai karaktert* adott.

Ott, hol a latin nyelv (akár az irodalmi, akár a népies) *tanult nyelv* volt, nem lehetett több a műveltség s a hivatalos közlekedés eszközénél. Mint ilyen csak lebegett a népek élete felett, de nemzetképző tényezővé nem vált. A római birodalom jó része, *csak annyiban* volt római, a mennyiben az állami intézmények keretében élt, a római civilizáció hatásait fogadta el, a nemzetközi forgalom főszeközének hódolt. A bennszülött népek nagy tömegei (mint a mai India hódolt népei az angollal szemben) nemzetiségi viszonyaikban sehol nem lettek megbolygatva, hol az itáliai népnyelv természetes asszimilációjának nem voltak kitéve.

Az itáliai népnyelv határa pedig aránylag csak szűkebb körre szorúlt.

S ez nem is lehetett máskép.

Róma hódításai olyan gyorsan növesztették az államot, hogy az olasz elem azzal lépést nem tartott, de nem is tarthatott. A kis félszigetet nem lakta annyi nép soha, hogy feleslegéből az egész világnak juttathatott volna. Az olasz földről kiindult *colonisatio* csak a *szom-*

szédos szigetek és continensekre szorítkozott, s épen csak az első hódítások idején (Hispánia, Gallia, Dalmátia); a későbbi hódításokkal, midőn az állam roppant nagyra növekedve, annyi idegen népelemmel gyarapodott: a gyarmatosítás természetesen meg is szűnt itáliai kiváltság lenni, sőt ellenkezőleg több s több csatornából indult az ki, a szerencsekeresők özönét bocsátva, új, gazdag tartományok felé.

Spanyolországba, melynek részei Baetica, Hispania Tarraconensis Kr. e. 197-ben lettek római tartományok, (mikor Itália még bőven rendelkezhetett belföldi elemekkel) a colonisatio rapid módon folyt. Gallia Narbonensis is, mely 120-ban Kr. e. lett római tartomány, sűrűn fogadta magába az Italia felől áradó gyarmatosokat. Így haladt a gyarmatosítás Aquitania, Gallia Lugdunensis tartományok s észak felé Helvétiaiba.

A *nyugaton* mindenütt itáliai elemek hálózta be a meghódolt földeket; colonia colonia után keletkezett, második Itáliát teremtve az ibérek, gallok földjén.

A latin elem tértoglalásával *nyugaton* a római faj ethnografiai területe kiszélesedett, az itáliai civilizáció új otthonokat talált.

Ismerjük Spanyolország nagy műveltségét: Cordova, Italica, Cadix iskoláit; Senecát, Lucanust, Martialist, Quintilianust.

Galliában is új latin kultúra növekedett. A druidák földjén nagy latin írók születtek: Junius Posthumius, Numerianus, a Mamertiusok, Sidonius Apollinaris.

A mily nagy mértékű volt az olasz colonisatio nyugaton, oly gyenge volt az északi határokon, a Duna vonalán, a Balkán félszigeten, az egész Keleten s Afrika partvidékein.

Az Adrián túl csak *Dalmátia* vékony vonalán telepedett le sűrűbb olasz elem, birtokába véve a legszebb partvonalat, mely szinte kínálkozik, hogy Itália népesítse be.

Pannoniáig alig ért el az olasz, ott az irodalmi latint, de nem a lingua rusticát beszélték. Aquincum, Bregetium, Sabaria, Carnuntum utczáin a hivatalos latin mellett kelta szó hangzott, csak itt-ott találkozott egy-egy maroknyi olasz elem (kereskedő, iparos); a hadsereg és a

flotta a világ sokféle népéből állt, melyet csak a latin „commando“ tartott össze.

Ha a római birodalom tovább főnnáll: a romanizmus kétségtelenül szélesebb határokat ért volna. Noricum felől felhuzódott volna Vindobonáig és Carnuntumig, Gallia felől a britanniai kelta-skót területekre: irtva mindenfelé a germán-kelta barbarok nyelveit, melyet az Itáliában fejtett, s a római élet összes erejével rendelkező, anyagában gazdag, s az assimilációra oly nagy mértékben képes lingua rusticának sehol sem tudtak volna ellenállani.

De bármily soká állt volna fenn a római birodalom, az itáliai nyelv soha sem töltötte volna be a határokat.

Mint a növényeknek elterjedési zónáik vannak, úgy a népeknek és nyelveknek is. A létezés miatti harc s leghatalmasabbnak is korlátokat emel.

Az itáliai faj kiterjedésének határa az a vonal, melyet Dyrrhachiumtól húzunk a Száva torkolatáig, ezenfelül pedig a Duna vonala Sisciától Aquincumig. Ezt a területet előbb utóbb meghódította volna a lingua rustica. Dél-Tirolban az olasz nyelv ma is terjed, német területeket romanizálva.

Dalmatián túl azonban, hol a görögség területei kezdődnek: az olasz életnek véghatára van. A római birodalom idején Dyrrhachiumtól délre és kelet felé már csak szórványosan találjuk az olaszt, még a latin irodalmi nyelvnek sincs itt általános kelete s culturszerepét a göröggel kell megosztania.

Itt, nemhogy a lingua rustica enyészett volna az autochthonokat, ellenkezőleg a megtelepedett itáliaiak is görögök lettek (Achaja, Thrakia, Moesia).

Illyricumon (Dalmatián, Liburnián) kívül az egész Balkán városi élete görög volt; a thrákok, epiroták, moesiaiak görög műveltség körében éltek; ilyen görög világ volt Kis Ázsiában, Syriában s Afrika keleti partvidékein is. A görög elem s a görög cultura oly erős keleten, hogy Aegyptom hivatalos nyelve a császárok korában is mindvégig a görög maradt. Afrika sémi területein pedig a latin és görög mellett a pún nyelv volt a műveltség nyelve.

Róma keleti provinciái közt legkésőbbi alapítás

volt *Dácia*. A jazygeken túl, a görög élet rayonjába eső Moesia, Thrákia mögött alakult az új provincia, mely a Kárpátok helységeit, az Al-Duna völgyét foglalta el, s a Fekete-tengerig ért.

Itáliától messze s egy olyan században alakult az új tartomány, mikor a „római“ már rég nem volt nemzetiség, mikor a nápolyi, kölni és damascusi polgár egyenlő joggal mondta el magáról, hogy: „*romanus sum*“, mikor Itália már régen kimerült, semhogy új tartományokat népesíthessen, mikor a hadsereg, a hivatalok teliszed teli voltak a provinciákon született emberekkel, maga a császár is hispániai, a ki idegen accent-al beszélt latinul; egyszóval, mikor az állam tetőpontját érte el annak az állapotnak, a mit *cosmopolita* jelzővel nevezhetünk meg.

Dáciát, bár hivatalos nyelve a latin volt, „rómaisága“ oly kevésbé volt képes romanizálni, mint Acháját vagy Aegyptomot; gyarmatosai sem itáliaiak, sem itálokkal keveredett nyugati elemek, hanem *ázsiai* eredetűek, a kik a latinsággal szemben ugyanazon állásban voltak, mint a középkori államok (angol, német, svéd, magyar, lengyel) művelt elemei, kik a civilizáció eszközével a latin nyelvvel élve, koruk olaszai, spanyoljai és francziáival népségi tekintetben semmi közösségben nem állottak.

Közel kell járnom az igazsághoz, ha azt állítom, hogy a latin világ fogalma a római császárság idején lényegében nem volt más, mint a középkor latinsága. Egyiknek egységét az „állam“, a másikat a „kereszténység“ képezte. Mint ilyenek a népek életének csak külső alakot adtak.

Ilyen latin világ volt Dáciában.

Írókból és epigrafiai emlékekből tudjuk, hogy Dácia lakossága a birodalom keleti feléből, különösen pedig Ázsiából sereglett össze, s ha itáliai eleme volt is (tisztviselők, iparosok, kereskedők), alig tett számot, a túlnyomó számú keleti városi lakosok között.

Eutropius írja (VIII. 3.), hogy: „*Traianus Dácia vieta ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas*“.

A mit Eutropius általánosságban beszél, azt a dáciai kőfeliratok részletezik, kiszínezik. A dáciai epigrafiai

emlékekből azt tanuljuk, hogy Dácia római colonusai leginkább *semita* népek voltak s pedig: syriaiak, palmyraiak, asianusok, commagéneiek, dolicheiek, — aztán a *frig* családból való mysiaiak, bythiniaiak, sőt kis-ázsiai *galaták* is (kik állítólag még a XIV. században is beszélték gall nyelvüket a kis-ázsiai Galatiában;) voltak azután nyugati kelták, görögök, afrikaiak s mint bányászok elgörögösödött *pyrusták* Dél-Dalmátiából.

Ez a! soknyelvű nép pedig dák és szláv területen van elszórva. Legtöbbje a latin hivatalos nyelvet érti, otthonában pedig beszéli mindenki a maga szülőföldének nyelvét s szülőföldének cultusaiban él.

Mint Damascus, Aleppo, Palmyra, Pergamum utczáin: a dácziai városokban is különféle ázsiai idiómákat s az Ázsiában divatos görög nyelvet beszélték; a népek szokása s gondolkozásán ázsiai tradíciók nyilatkoztak, melyek sajátos színt adtak annak az általános rómaiságnak, a mit az állam ruházott polgáraitra.

E sajátos szellemi élet Dácia területén az ázsiai vallásokban nyilatkozik legszembeszökőbben, melyek központja a *parsi dualismus*: Ormuzd és Ariman cultusa s az ebből származott cultus árnyalatok voltak, melyek a rómaiság idején a földközi tengertől Indiáig a keleti árja-ság területét behálózták; e cultus mellett a sémi cultusok virágoztak Dáciában, fajilag kétfelé osztva a lakosságot, a szerint a mint az Ázsiából az északnyugati árja, vagy a délibb *semita* területekről huzódott az új provinciába.

Lássuk különben a dák provincia ethnografiai képét részletesen a *feliratos emlékek világánál*.

Maga a tartomány fővárosa *Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusae* egyes népnymokat mutat. A lakosság törzsét alkalmasint *dákok* képezték, kik a hódoltság idején is beszélték régi nyelvüket. Ilyen dák lakosoknak kell tekintenünk a feliratos emlékeken megnevezett C. Bovipal Symphorus, Aelius Andena s másokat, kik latinogörögös neveikben is emlékeztetnek barbar eredetükre. A Bovipal név dák eredetre utal s a Dekebal-lal hasonlítható. Hasonló végzetű nevek különben szarmát-jazyg-thrák területen gyakoriak; a *pal* vagy *bal* szó Müllenhof szerint az iráni nyelvekből magyarázható s „urat“ jelent.

Sarmizegetusae sűrű autochton elemére emlékeztet

a belföldi cultusok sokféle emléke is: I·O·M·TERRAE DACIÆ (C. J. L. 1351) DII·DEÆ DACIARVM (C. J. L. 1063.) GENIVS DACIARVM (C. J. L. 993) stb. Sajnos, hogy a neveken kívül egyéb tudomásunk nincsen az autochthon lakosok vallásos fogalmairól.

Dákokhoz görögök járultak Sarmizegetusaeben, a mit görög személynevek (Theophilus, Eucharistus, Afrodisia), görög feliratok s görög területen divott cultus-emlékekből tudunk. Egy köemlék (C. J. L. 1422) *ΑΥΚΑΜΠΛΩ·ΚΑΙ ΤΡΥΦΙΑ·ΘΕΟΙΣ·ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΟΙΣ* feliratot visel, egy másik köemlék a görögök által *Ανικτός* (Invictus) név alatt tisztelt Mythrasnak van szentelve: SOLI INVICTO·MITRAE·ANICETO, mely alatt a görög Hermadius nevet olvassuk. Görög lakosokra emlékeztetnek Sarmizegetusae romjai közt talált mozaikképek feliratai mint: *ΗΡΙΑΝΟΣ, ΑΧΙΛΛΕΥΣ, ΑΥΤΟΜΕΔΩΝ* (Ackner 192), továbbá a *pergamumi* Aesculap és Higiea tiszteletére emelt szentély (C. J. L. 1417a).

Sarmizegetusae új colonusainak legnagyobb része azonban *iráni* és *szíriai* eredetű volt, kiknek a Mythras-tisztelet s más ázsiai cultusok nagymértékű szerepe tulajdonítható.

Egy köemléken a Cautus Pates vagy Cautus Pater névvel (Mythras melléknevével) találkozunk, ¹⁾ egy más köemléken a sarmizegetusaei Mythraeumból, a napisten ázsiai synonymáját találjuk a NABARZA nevet, ²⁾ melyet gróf Kuun Géza a persa nabard = harc, nabarza = erős, vitéz szavakkal egyeztet.

A persa eredetű mithriatikus emlékekkel a sémi cultusok elterjedése versenyez a dák fővárosban. Egy Várhelyen (Gredistyén) talált kövön (dévai muzeum) DEO SOLI MALAGBEL istenség nevét olvassuk, egy másik köemlék (szintén a dévai muzeum birtokában) a szíriai istenneveknek egész sorát tartalmazza: DIIS·PATRIIS·MALAGBEL·ET BEBELLAHAMON·ET BENEFAL·Es MANAVAT.

¹⁾ Torma. Inschriften aus Dacia. Benndorf Mittheilungen. 1882. 41. sz.

²⁾ U. o. 42.

E feliratos emlék istennevei sémi eredetűek; ¹⁾ Malagbel = מלך בל (malag-bel) Bebellahamon (Bellahamon helyett hibásan) (Ba'al és Chammôn), = בל és חמון Benefal = föníciai Penebal, פני בעל (Ba'al areza), Manavat pedig a Manât (szerencse asszonya) plurális formája.

E köemlék szövegében, a syriai isteneknek áldozó P·AIL·THEIMES II vir nevéből is kiviláglik, minő elem lakja Sarmizegetusaet? Theimes latinósított alakú sémi személynév: תימא, mely ázsiai sémi feliratokon gyakori. ²⁾

Egy más, Sarmizegetusae romjai közt talált feliratos köemléken *Elius Theimes* és leánya *Boibol* neve fordul elő. ³⁾

A provincia székhelyétől északra jelentékeny colonia volt *Germizara* (Algyógy). Maga a név iráni eredetű, s gróf Kuun Géza szerint gyógyfürdőt jelent: germa-zera. Nem lehet megállapítani, vajjon Germizarát a római colonisatio már Dácziaiban találta e, vagy ázsiai colonusok alapították? Első esetben becses adat a dák nyelv közelebbi meghatározásához, másik esetben újabb bizonyíték arra, hogy az ázsiai gyarmatosok Dácziaiban is éltek honi nyelveikkel. Germizara lakosai közt különben feliratos emlékek szerint is találunk ázsiaiakat *Galatiából*, kiknek itt egy úgynevezett collegiumuk (C. J. L. 860. COL. GALATARVM), iparos-szövetkezettük volt.

Germizara szomszédságában virágzott a gazdag *Apulum* (Gyulafehérvár). Apulum neve Apuliára emlékeztet, a mi azonban csak hivatalos elnevezés, a nélkül, hogy abban apuliai olaszok telepedését kellene látnunk. V. ö. az amerikai Egyesült-Államokban: New-York, New-Orleans stb.

Annyi bizonyos, hogy Apulum is olyan keleti színezetű mint a főváros vagy az elébb említett Germizara. Lakosai autochthonokon kívül *görögök, palmyraiak, syriaiak, paphlagoniaiak, Emesa városbeliek* (Syria); lakták aztán *kelták* s az *Alpesek* vidékéről való gyarmatosok is.

Autochthon lakosokra enged következtetni SVLA (Thrákiában Sola) istennév, mely, úgy látszik, a dák-

¹⁾ Torma. Benndorf. Arch. Epigr. Mittheilungen. Wien, 1882. 109 - 110. Goldzieher értelmezésével.

²⁾ Journal asiatique. VIII. 5. 1. 146.

³⁾ Téglás és király közl. Erd. Muz. Egly. kiadv. 1889. 360.

thrák-skytha területen mindenütt ismeretes volt; Panti-kapaeumban Rhoemetalkes bosporusi király állított emléket hasonló nevű istenségnek: $\tau\eta\ \theta\epsilon\omega\ \Sigma\omega\lambda$.

Az ázsiai eredetű colonusokat itt is cultus-emlékekben ismerjük fel. Egy felirat a palmyraiak napistenét — דבعل = Jerúbal — nevezi meg latin szövegében: DEO SOLI HIEROBOLO (C. J. L. 1108). Az Émesa városbeliek cultusa pedig a „Puer Bonus Phosphorus“ a napisten, kísérője (a hajnalcsillag személyesítése), ki Aziznak is nevezetik — syr nyelven ܩܝܘܢ — hatalmas, erős — kilencz feliratos emléken fordul elő (C. J. L. 1130—1138).

Egy apulumi kőemléken a *Mevius Surus* nevet olvassuk.¹⁾

Paphlagoniaiakra két feliratos emlék utal, az Abonutichos városában tisztelt bálvány GLYCON tiszteletével (C. J. L. 1021—22.); egy felirat pedig ASIA tartománybeli görögségről szól (C. J. L. 1222.).

Görögség nyomait látjuk aztán bilinguis (latin-görög) s tiszta görög paleographiai emlékeken. A bilinguis felirat (C. J. L. 107) a napistennek van szentelve, görög feliratú emléküink pedig — a mi érdekes s a görögség tulsúlyára mutat — latin nevű embertől származik: *MAP* ($\alpha\omicron\varsigma$) *MEMM*($\iota\omicron\varsigma$) *ΛΟΝΦΟΓ* tól (Ackner 407).

Ezeken kívül Anicetus, Dioscorus, Stefanus, Athenorodorus, Apolodorus, Adrastilla, Theodotus görög személyneveket találjuk apulumi latin szövegű emlékeken.

Az egytomi Serapis nevét görögösen *Sarapis* alakban találták egy itteni feliratos emléken.²⁾

Keltákat két emléken ismerünk fel. Egyiken az Ibliomarus személynév olvasható (C. J. L. 1033); másik a BVSSVMARVS kelta istenség tiszteletéről szól (C. J. L. 1033).

Ilyen kelta vagy rhätiai eredetű colonisták Apulumban, kik a Cautis és a Suleviae (hegyi nemtők) emlékét hagyták (C. J. L. 994—1601) Erdélyben.

Apulum környékén, a mai Alvincz, Maros-Németi, Déva, Nagy-Enyed táján elszórvva, szintén a legtarkább ethnografiai nyomokat találjuk:

¹⁾ Téglás és király közl. Erd. Muz. Egly. kiadv. 1889. 363.

²⁾ U. o. 362.

Alvinczen egy *ΑΡΗΑΙΟΓ ΓΤΕΦΑΝΟΓ* nevű görög Mythrasnak szentel emléktáblát (Efemeris 412), Maros-Némethi és Déva közt pedig a I·O·M·HELIOPOLITANO feliratokban (C. J. L. 1353—54) ismét *syriaikkal* találkozunk, míg Nagy-Enyed és Gyulafehérvár között egy más sémita nép, a *dolicheiek* hagyták ránk cultusok emlékét: I·O·M·DOLICHENO (Efemeris 400). A dolichei Jupiter, nemzeti néven alkalmasint 𐤁𐤍 = Ba'al, a Mythra-cultus körébe tartozik, s emlékeken római hadi öltözetben futó bikán állva ábrázoltatik, egyik kezében a menydörgés, másikban a villámlás jelképével.

Dolicheiek emlékét Maros-Portus község helyén is találták (Efemeris 401). A feliratban előjövő SVRI névben is az ázsiai eredetet ismerjük fel.

Apulumtól keletre a Küküllő mentén egy pagonyban SARMANDVS istenről emlékező feliratot találtak (C. J. L. 964), a miben alkalmasint a dák cultus egyik maradványát kell látnunk.

Apulumtól délre, *Cedonia* vidékén ismét a dolichei Jupiter tiszteletére bukkanunk: I·O·M·D. Ez érdekes népfaj, mint kereskedő és iparos elem kétségkívül nagy szerepet játszott a tartomány városaiban s syriai rokonaival honi nyelvén közlekedett.

Apulumon túl az érczhegységben *Ampelum*, *Salinae*, *Alburnus maior* (Cavietium, Deusara, Immenosum maius, Cartum, Cernenum) bányavárosok voltak Dácia nevezetes cultur-telepei. Egy tabula cerata (C. J. L. III. Tab. ceratae) *Alburnus maior vicus Pirustarum*-ról szól (illyr eredetű bányászok), egy más emlék pedig (C. J. L. 1323) *dalmatákat* nevez meg. Ez emlékezéseket a Diocles, Verzonis személynevek egészítik ki, melyek elseje az illyriai Diocleara emlékeztet, a másik több illyriai feliratos emléken fordul elő.

Az érczhegységben talált tabula ceraták a latin hivatalos nyelven vannak írva, egy azonban egészen görög nyelvű, a mi arra mutat, hogy a balkáni bányász lakosság a latin mellett érvényesíteni tudja a Keleten divó görög hivatalos nyelvet. Görögségre személynevekben is találunk itt, ilyenek Aesclepius, Zmaragdus stb.

Az illyr-görög bányavárosokat többféle ázsiai elem is lakta. Ott vannak a *dolichei* és *commagenei* sémiták (C.

J. L. 1300—1301.) Egyik feliratos emléken Aurelius Marinus, Addebar Semei, Oceanus Socratis, a dolichei és commagenei Jupiter papjainak vannak nevezve. Találkozunk itt egy más ázsiai fajjal is, a frig családba tartozó bythiniaiakkal (C. J. L. 1324), kik, ha görögön kívül honi idiómát is beszéltek, úgy az az irániságnak egyik ága volt.

Ennyi sokféle nép lakta Dácia szivét, a Maros mentén alakult coloniákon.

Igy volt ez északfelé is.

Potaisát (Thorda) ismét görög, syriai, palmyrai colonusok népesíték. A Zosimus, Zosimianus nevekben, az ISIS MURIONYMA cultusában (C. J. L. 882) görög élet nyilatkozik; emesabeli syriaiakra pedig sok feliratos emlék utal (C. J. L. 875. 1130—1138), melyeken a „bonus puer“ syr nemzeti neve AZIZ = אִיזִי többször van használva. Egy palmyraiaktól származó feliratban¹⁾ ismét sémi személyneveket találunk, az egyik AEL·TIADMES, melyben a már ismert אִדְמִתְּ változatát vélem rejteni; egy másik AEL·BOLHAS palmyrai feliraton אִדְמִתְּ alakban ismeretes.²⁾

Potaisai feliratos emlékeken a barbar nevek mindenféle változatát találjuk: Aia Nandonis, Andrada Bituvantis, Bedarus, Brigena, Epicatius; utóbbi Epicadus névre emlékeztet, melyet naronai (Dalmátia) feliratokon többször olvasunk.

Ilyen vegyes, vagy még vegyesebb volt Napoca (Kolozsvár). Észak Dácia fővárosának lakossága.

Találunk itt kisázsiai galataiakat Tavia városából (C. J. L. 860), syriaiakat (Aelius, Sirius, Aelia Sura); az ázsia provinciabeli gyarmatosoknak pedig névsorát is ismerjük (C. J. L. 870), kiknek Napocában 235 ben „spirarehá“-juk alatt külön collegiumok volt. A NOMINA ASIATORVM feliratú tábla (Zoilianus scripsit) többek közt ilyen rómaiatlan neveket tüntet fel; Tattario, Dizo, Hyius, Zoilus, Zoilianus, Eptala, Suri, Tzinta, Tzinto, Greca, Ermes, Asclepiodate stb.

Két más köemlék (Efem. 373. C. J. L. 859) az

¹⁾ Torma. Rev. u. neue Inschriften. Wien, 1881. 4.

²⁾ Antiquités et inscriptions inédites de Palmyre. Revue Arch. Paris, 1886. jul. — aug. 26.

ismert *dolicheiek* s *Eriza* cariai városbeliekről — I·O·M·ERVSENO — adnak hírt Napocában.

Nugatra, Sebesvára helyén épült *Resculum*, melynek polgári lakossága egy felirat szerint ¹⁾ az afrikai *afigenusok* voltak. Gyaníthatjuk különben, hogy a colonia törzsét illyr elemek alkották, a mennyiben a *Resculum* nevet illyr területről származtathatjuk. Diocleától északra Raska folyócska szakad az Ibarba, mely aztán a Morávával egyesül. Innen való a későbbi idők Rascia országneve is.

*Resculum*tól északra a mai *Besztercze* táján is vannak római nyomok, bár városok létezéséről nem tudunk. Elszórt emlékekben a sémieket legelterjedtebb felekezete, a dolicheiek, itt is jelentkeznek nemzeti istenük I·O·M·DOLCENO megnevezésével; ugyanazokat találjuk *Beszterczéről* délre *Rikalakán* is egy I·O·M·DVLCEÑO feliratot viselő emléken. ²⁾

A Kárpátok határhegysége felé mindig gyéresebb a település, de *Marosvásárhely* táján *Mikeháza* és *Deményháza* közt a hajózást bérlő collegium nyomát találjuk. Ez alkalmasint egész Dácia vizi utainak forgalmát tartotta kezében. ³⁾ E collegium is kis-ázsiai. *Cultusa*, az *Adrastea-tisztelet*, *Frigiára* és *Mysiára* utal (C. J. L. 944).

Az Al-Duna felé eső coloniák *Colonia Zernensium* vagy *Tsernensium* és *Berzovia*, mint mondók, szláv lakosoktól vették nevüket, kik az új viszonyok közt is megmaradtak régi telepeiken; a Jupiter Cernenus cultusa szláv élet zavartalan továbbvirágzásának tanujele.

Karánsebes táján ismét dolichei (Efem. 443) és palmyrai sémiták bukkannak elő. A palmyraiak nyoma itt egy kőfelirat, melynél érdekesebb még nem került napvilágra Dácia területén. Egy bilinguis felirat ez latin és palmyrai nyelven, római és sémita caracterekkel. Szembeszökően jelzi e feliratos emlék, minő civilizációban éltek a Kárpátok vidékein Ázsia kiszakadott népelemei; mennyi volt rajtuk az általános „római“ s mennyiben

¹⁾ Torma. A limes dacicus felső része. Budapest, 1880. 46.

²⁾ Téglás Gábor által gyűjtött feliratos emlékek. Kézirat után.

³⁾ Goos. Die Inneverhältnisse des Trajanischen Daciens. Archiv d. V. für siebenb. Landesk. XII. 111.

maradtak meg ázsiaiaknak? A köfelirat, mely a temesvári muzeumban van, ez: ¹⁾

D M M
FL · GVRAS · IIDDEI ·
optIO · EX N PALMVR ·
viXIT · ANN · XXXII · MIL
anNXXI · AEL · HABIBIS
ponTIFET'HB · M · P

גורא ידא דפטיי

Az emlék Flavius Gurasnak van ajánlva, örököse Aelius Habibis = גורא דפטיי palmyraiak papja által. Az utolsó sor értelme: Gúrâ Jaddai fia, optio. Nevezetes, hogy az optio szó is palmyrai betűkkel van leírva.

Az Al-Duna táján, itt-ott találunk még római nyomokat, de az emlékeken sehol itáliainak hire sincs. Cserna mellett Slatinánál egy feliratban, az Ariorthus név (C. J. L. 1559) Kis-Ázsiára emlékeztet; *Cappadociának* volt egyik királya Ariosthus. Ugyane nevet találjuk másodszer Drobetae-ban Digna, Udarus, Ucadius, Baedari s az illyr Epicadus nevekkal.

A milyen kevert volt a városi, polgári elem, olyan volt a hadsereg is. A legiók és cohorsok Traján korában s az ő kora után a világ mindenféle népéből voltak összeállítva; a Dácia védelmére rendelt katonaság is a birodalom legkülönbözőbb részéből való volt, nemzetiségre nézve: illyrek, görögök, pannonok, alpesiek, spanyolok és tribokok, batávok, brittek, gallok, frigeek, palmyraiak, numidák, mórok, egyiptomiak.

Ilyen színe volt Dácia rómaiságának.

Az itáliai kereskedőnek, ha Nápoly vagy Rómából Dáciába kellett utaznia, a tisztviselőnek, a kit állomásra rendelték Napoca vagy Sarmizegetusaeba: olyan kép tárult szemei elé, mint nyugat-európai utasnak ma, ha Keleten egy nagyobb városban tartózkodik. A ki járt Konstantinápolyban s megállt az aranyzarv hídján, mely Pérából Stambulba vezet át s elnézte azt a sokféle népet, mely azon keresztül hullámszik: törököket és arabokat, perzsákat és örményeket, hindukat és négereket, görö-

¹⁾ Torma. Arch. Epigr. Mittheilungen. Wien, 1882. 120—121.

göket, bolgárokat, spanyol zsidókat és frenkeket s hallotta a nyelvek és jargonok zagyvalékát, a mit az összetódult mindenféle nép beszélni kénytelen: az egy darab Dácziát látott.

Ilyen ethnografiai alapon új román nyelv nem keletkezhetett Dácziában. Ha ott egyáltalán keletkezett volna új nyelv, az inkább *syriai* vagy *görög* jargon lehetett volna de *nem román*.¹⁾

Azt azonban, hogy Dácziában új nyelv, új nemzet alakult legyen, *végkép el kell ejtennünk*; az ethnológiában ez a kérdés számot nem tehet, már azért sem, mert Dácia római élete csakhamar megszakad, népei elszélednek a birodalom balkáni tartományaiban, vagy visszatérnek hazájukba Ázsiába.

Aurelianus korán túl Dácia összes rómaiságát elveszti. Flavius Vopiskus, Sextus Rufus, Eutropius egyhangu tudósítása szerint Dácia összes rómaisága kivonult. Eutropius (IX. 15.): „Provinciam Daciam — intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abduetosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est in dextra Danubio im mare fluenti, cum antea fuerit in laeva“.

Aurelianus korával a dák provinczia másfélszázados (107—260 Kr. u.) történetének teljesen vége szakad. A legutóbbi feliratok 257—260-ig érnek s még a római éremleletek sem terjednek Aurelianus korán túl.

Róma alkotásait elpusztítják a barbarok. Még a

¹⁾ A római történetírás nagymestere Mommsen, miat fennebb említők, egyike a római-oláh continuitás híveinek. Mommsen a jogtudós a római intézményekben látja a romanismust, azokból vezeti le az oláh nyelvet. Ezt egy analogiával fejezi ki (Römische Geschichte V. 490), midőn a makedóniai városokban virágozott zsidó községek görög nyelvűségéről szólva írja, hogy ott „a görög nyelv kelete nemcsak a közlekedés eredménye volt, hanem az állam által előirt kényszer. Ilyen kényszerszabályok nélkül, úgymond, a városi élet külső egyöntetűségét nem lehetett volna keresztülvinni . . . ilyen módon romanizálta Traján kisázsiai colonistákkal Dáciát.“ — Hogy Mommsen magyarázata mennyire ellenkezik a nyelvtudomány elvei s eredményeivel, alább egész teljességében fogjuk látni.

városok nevei is elenyésznek mind, nem lévén senki Dáciaiban, ki azok emlékét fönntartsa. ¹⁾ A bányák magukra hagytak, midőn a pyrusták elmenekültek, nem volt senki, a ki tovább vágja az aknát. Csak a mult században kerültek napfényre azok a tabula ceráták, melyeket dalmát és görög bányászok Alburnus maior helyén, bányász eszközeikkel együtt elrejtettek, azon reményben, hogy jobb időkbén visszatérnek elhagyott telepeikre. De ilyen állapotok nem következtek be.

A latin írók, leletek s összes tudásunk szerint Dácia végkép megszűnt római lenni. Most ismét a Duna a birodalom határa; Viminatum (Kosztolác), Egeta (Pálánka), Bononia (Viddin), Ratiaria (Arçar), Durostorum (Silistria) stb. lettek újból a légiók állomáshelyei, innen nézve farkasszemet az északi barbarokkal.

Ha mint az oláh continuitás hivei hiszik, Dácia románsága vagy romanizált őslakossága Aurelianus korát is túléli a Kárpátok között, csodálatos, hogy erről semmi tudomása sincs a szomszéd római (majd konstantinápolyi) császárságnak.

Dácia megdőlése óta XII—XIII. századig Kr. u. se Nyugat-Európa, se a keleti császárság, mit se tud dáciai rómaiságról, pedig a konstantinápolyi császárok folyton éber figyelemmel kísérik a dunántuli viszonyokat, sokszor beleavatkoznak az ott folyt mozgalmakba. A Duna vonalán századokig tartó surlódás folyik a császárság s az északi barbár népek között. Midőn Constantinus 358-ban Kr. u. az Olt vidékén lakó thaifolakkal és „szabad jazygekkal“ megtámadja Erdélyt: ott Ammianus Marcellius (XVII. 13.) sarmatákról tud, kik az amicenses törzsekkel együtt élnek. Ugyane császár a régi Dáciában a karpokkal harczol s még a hunn korban is emlegeti Zozimus a karpodacus népet (IV. 34). A IX. században élt ravennai névtelen is tud Dáciáról, tudja, hogy azt Gepidiának is hívták s korában ott hunnok és avarok laknak. A római korból ismeri Drubetist,

¹⁾ Római területen, a hol az ethnografiai continuitás meg nem szakadt, a régi városnevek máig fönmaradtak: Moguntianum (Mainz), Confluentes (Coblentz), Augustodunum (Autun), Lugdunum (Lyon), Jadera (Zara), Dioclea, Scodra (Skuttari), Siscia (Siszek), Ratiaria (Arçar) stb. stb.

Tibist, Tiviscumot, Berzoviát, de Dáciában maradt rómaiságról nincs tudomása. Még Constantinus Porphirogenitos (X. század) *se tud semmit a kárpáti rómaiságról*, pedig a dunántúli országok minden népét ismeri; ismeri a morvákat, bessenyőket, turkokat, (magyarokat), Oroszország népeit a Volgáig s az Uralig.

A római uralom megdőlése után, a föld népe — igen — továbbra is lakta területeit, hegyeket és *folyókamentét* vagyis *nyílt helyeket* is, megszokva az új viszonyokat, melyek új hódító népek uralmával jártak a római kultúra romjain s azt azon érdekes körülményben ismerjük fel, hogy míg a római városnevek teljesen kivesztek minden emlékezetből, addig a *folyónevek* továbbra is megmaradtak Dáciában. Még ma is Maros, Körös, Szamos, Temes, Cserna, Berzova, Olt és Ompolynak nevezik a római korban ismert folyókat, melyek közül a Cserna Berzovában már ismerjük a *szláv eredetet*. Már e két folyónév continuitása is arra mutat, hogy a dáciai földnép, mely Traján hódítása idején, már jelentkezik Erdély hegyei közt: folytonos beszállingózás után már a rómaiság idején meghonosodott az Aldunáig s a Fekete tengerig s a képzelt romanizmus által *nem is érintetve* (értve a városok kötelékein kívül élő néptömegeket) szláv alapszint adott Dáciának, melyen mint kisebb-nagyobb foltok voltak elszóródva az ázsiai és görög népelemek.

Később, mikor a városi elem kivonul Dáciából, *szlávok* azok, kik a góth, hunn, gepid stb. korszakot végig élik s római kori emlékezéseket őriznek meg. Így a Pruth vidékén, hol a trajáni vallumok húzódnak: a ruthén¹⁾ népregék emlékeznek Trajánra, mint mesés alakra. Traján emléke a szlávok migrációjával Bolgárországba is eljutott: egy a XII. századból származó szláv apokriph (Choźdenie Bogorodici po mukam) elmondja, hogy a pogány szlávok *Troján*, Chrs, Veles és Perun-t istenekként imádták. Egy későbbi apokriph (a szent apostolok apokalypsise) is tud arról, hogy Perun, Chors, Dyj (*Zeus*) Troján szláv pogány-istenek voltak; a XVI. századi kézirat szerzője megjegyzi, hogy Troján: Róma egyik csárja volt, ¹⁾

¹⁾ Const. Jos. Jireček. Geschichte der Bulgaren. Prag, 1876. 74—75.

Jireček említi, hogy bolgár népköltemények gyakran emlegetik „Cár Troján“-t, kinek mesés gazdagságát mythicus mezbe öltöztetik.

Ilyen emlékezéseken kívül, helynevek is jelzik, hogy a szláv népek emlékében mily mély nyomokat hagyott a trajanusi kor. A Balkán hegység egy ága Trojanska Planina, egy hegyi út Trojanskata p'teka ugyanott egy Troján nevű község és monostor; Tatar Pazardžik közelében a Topolnica folyón átvezető hidat Trojanov most (Traján hidja) néven ismerik a bolgárok, odább Trojánov grad (Traján vára) romjait mutogatják a bolgár parasztok, Kapudžik szoros bolgár neve is: Trojanova Vrata (Traján kapuja); Sofia mellett a régi római út neve: Gorni és Dolni Traján; a törökök is így nevezik: Traján jol = Traján útja.

II.

De vizsgáljuk a kérdést tovább.

Mommsen s vele a történetirők jó része dácziai romanizmust feltételez, e romanizmussal kapcsolva össze a dunáninneni oláhságot.

Ha Dácia románizált elemei Traján kora óta laknák a Kárpátok vidékeit, a rumén nyelvnek ezzel *mindenesetre* be kellene számolnia.

Kísérlet okáért képzeljünk Erdély hegyvidékén egy meghuzódott népfajt, mely egy latin eredetű nyelvet beszél s nézzük, minő körülmények közé kerül az a góthok érkezéssel s a góthokat követő eseményekkel:

A góthok, elfoglalván Dáciát, hatalmukat a Dunáig terjesztették ki. Ez időtől fogva e vonal *szakadatlan* germán s más keletről tóduló néptörzs kezében marad, Dácia barbár hódítói előzőlik s pusztítják az Al Duna vidékeit, elfoglalják Paunoniát s mindinkább kiszélesítik azt a határt, mely a *Dáciában rejtőző rómaiságot* (!) a nyugati világtól elválasztja.

Ilyen ethnografiai viszonyok között, midőn a dácziai rómaiság a Kárpátok felett uralkodó germánok befolyása elől magát teljesen el tudja zárni¹⁾ s létezéséről a szomszéd Byzancznak sem ad hírt, mely pedig sokszor fel-

¹⁾ Ó-germán elemek hiánya az oláh nyelvben.

használhatta volna a maga czéljaira: — természetes, hogy a birodalom latin tartományainak népeivel sem állhat többé összeköttetésben. Magára hagyatva, rejtek-helyein önmagából kell tovább fejteni nyelvét, arra utalva egyedül, hogy a menekülése közben megmentett anyagot konzerválja, illetőleg azt a maga ösztöne szerint fejlessze. Ennek az volna consequentiája, hogy a dácziai római nyelvet olyan fejlődés korlátai között kellene találunk, melyek elzárkozásából és különállásából folynak.

A nyugati világtól elszakadt dácziai római (rumën) nyelvben mindenekelőtt olyan fejleményt kellene találunk, melyet a *latin nyelv II—III. századbeli alakjával lehetne összekapcsolni*. Az archaicus forma mellett meg kellene látnunk a rumën nyelvben azokat a népségi viszonyokat, melyek közt a dácziai latin nyelv megalakult; dák és ázsiai (iráni, sémi) szavakat kellene találunk benne, emlékeztetéseket a dácziai római életre, népmondák és mythologiai emlékeztetéseken egy-egy nyomát annak a világnézetnek és vallásos fogalomkörnek, melyben Dácia római colonusai éltek. Sarmizegetusaera, a hatalmas császárra, a Dekebal ellen vezetett hadjáratokra, azokra az állapotokra egyáltalán, melyek a Kárpátok magasain való elvonulás korát megelőzték: a traditiók egy-egy nyomát kellene találunk!

Az egész latin nyelvterületen *épen a rumën nyelvben* kellene ilyenformán az ős-római élet legtöbb hagyományát megtalálunk, mint olyan petrefactumokat, melyeket egy nagy catastrofa a *Kárpátok közé zárt!*

Keresve kereshetjük mindezeket; a rumën nyelv *mit se tud dácziai római életről!*

A rumën nyelv fel sem ér a II—III. századokig.

Egész lénye más történetekről beszél.

A rumën nyelv csak olyan korban keletkezhetett, mikor Dácia már réges-régen nem volt a birodalom része. Keletkezésének idejét legfeljebb a *VI—VII. századra tehetjük Kr. u.*

A modern nyelvndomány, melynek eszközével a népek régiségébe mélyebben belátunk ma, mint arra

historiai adatok s a feljegyzések legnagyobb bősége képesíthetnének, már régen összehordta azt az anyagot, melynek segítségével arra az eredményre jutunk, hogy a *rumén nyelv a Kr. utáni VI. századnál nem is lehet régiebb!*¹⁾

A római császárság utolsó századaiban, abban a korban, mikor az irodalmi latin nyelv már holt nyelvvé vált s a *lingua rusticából* az olasz, spanyol, portugall és a galliai (francia) nyelvek már kiváltak, s mai alakjukat nyerték: *alakult délen a Balkán-félsziget Adria felé eső partvidékein* egy kezdetleges népnyelv — az oláh vagy rumén — mely mit se tudva a régi latinságról, az *olasz köznyelv hatása* alatt idomult s azzal a VIII. századig *folytonos* összeköttetésben állt.

Olyan tények ezek, melyek a kérdésnek *új hátteret* adnak s új világtításban tüntetik fel a ruméniség kezdeteinek egész problémáját.

Lássuk tehát, mit tanít a nyelvészet, mely az *új román nyelvek alakulásával* foglalkozik s vessük össze az eredményeket a kérdésben forgó thésissel.

Az összehasonlító román nyelvtudomány, melyet Diez, Schuchard stb. művelnek, azt tanítja, hogy a II—III. században mikor Dácia még római tartomány volt, de még Dácia bukása után is egy-két századig, a latin nyelvterületen még nem ment végbe az a *processus*, mely az új-román nyelveket, az *olaszt, spanyolt* és *portugallt, a provençeit és francoziát*, a svájci *rumonscht* s az *oláh vagy rumén nyelveket* létre hozta.

Az irodalmi latinság és a *lingua rustica* között a IV. század végén sem volt meg az a különbség, mely a

¹⁾ Tomaschek Vinos (Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsberichte. Wien, 1881. 486.) volt az első, ki a kérdés művelőit e körülményre figyelmeztette: „Von einer Continuität der Wohnsitze der Walachen in dem Karpatengebiete seit der römischen Periode kann unseres Erachtens gar nicht die Rede sein . . . Die Sprache repräsentirt in dem weitaus überwiegenden romanischen Grundstock nicht den Zustand des sermo latinus der früheren Kaiserzeit, sondern eine viel spätere Entwicklungs-epoche, den Zustand des sermo rusticus von 400 bis 600 nach Christi.“

mai olasz vagy a latin leánynyelvek bármelyikét a latintól megkülönbözteti. A II—IV. századok *lingua rustica*-ja a hanyagabb kiejtés, *vulgaris* szavak és kifejezésekben különbözött ugyan az irodalmi latintól, *formai* tekintetben azonban azzal szorosan összefüggött. A viszony olyan volt, mint akármely újabb irodalmi nyelv s a vele együtt élő és fejlődő népnyelv között van. Mint ilyen nyelvet beszélték a *lingua rustica*-t az itáliai köznép s a provinciákon elszéledt latinság.

Ezt a nyelvet beszélték Dácia népei, ha ott a *lingua rustica*-t egyáltalán beszélték.

Csak az V—VI. században jut a latin nyelv, illetőleg a *lingua rustica* oda, hogy belőle az új-latin, vagy új-román nyelvek ágazzanak ki.

Ekkor foszladozik a *lingua rustica*, grammatikai alkotása bomlásnak indul, új formák kerekednek felül, anyaga decompónálódik s hangviszonyai módosulnak: úgy hogy az V—VI. század *lingua rustica*-ja már többé nem latin nyelv, hanem egy új szerkezet, s a mai olasz s a többi új-román nyelvek *mind* ebből az új szerkezetből bontakoznak ki.

Ha az új román nyelveket összevetjük — eltekintve egyelőre a ruméntól — egy más eredményre is jutunk, arra tudnunk, hogy midőn azok a *lingua rustica* V—VI. századbeli alakjából kiválnak: ugyanazon fejlődés irányában s törvényei szerint haladtak, hogy *szervezetük közös elvek szerint* idomúl.

Ez egyöntetű fejlődés *characteristicon*-jait sorolom elő.¹⁾

E *characteristicon*-okat három csoportba kell foglalni: 1. fonetikai (hangtan); 2. nyelvanyag; 3. nyelvformák (grammatikai alkotás).

A) Fonetikai jellemvonások:

A *lingua rustica*-nak új-román nyelvekké való szakadása közben magán- és mássalhangzói kopásnak indulnak, idomulnak és assimilálódnak.

A rövid *e* kiszélesedik; olaszban, spanyol-portugallban, provençeiben és francziában *ie*-vé, a churwelsch vagy rumonschban *ie*-vé vagy *ia* vá.

¹⁾ V. ö. Diez. Grammatik der romanischen Sprachen. Bonn, 1871—1872. I—III.

Ol. *breve*, *dieci*, *lieve* (*brevis*, *decem*, *levis*); sp. *bien*, *fiebre* (*bene*, *febris*); port. *hier*, *mieu* (*heri*, *meus*); fr. *bien*, *mieuse* (*bene*, *melius*); churw. *fier*, *tiara*, *viarm* (*ferrum*, *terra*, *vermis*).

A rövid *o* olaszban *uo*, spanyolban és portugallban *ue*, *uo*, francziában *eu*, *oeu*, *oe*, churwälschben *ie*-vé diftongizálódik:

Ol. *buono*, *duomo*, *fuoco* (*bonus*, *domus*, *focus*); sp. *bueno*, *fuego*, *pueblo* (*bonus*, *focus*, *populus*); fr. *oeil*, *neuf*, *coeur* (*oculus*, *nove*, *cor*); churw. *niev*, *pievel*, *iever* (*novus*, *populus*, *opera*).

Nevezetesebb mássalhangzó változások:

$d = z$.

Ol.: *orzo* (*hordeum*), *mezzo* (*medius*), *pranzo* (*prandium*), velencei *dialectus*: *zago* (*diaconus*), *zorno* (*diurnum*); sp.: *mezana* (*mediana*), *orzuelo* (*hordeum*), *verguenza* (*verecundia*); prov. *azorar* (*adorare*), *auzir* (*audire*), *vezer* (*videre*).

cl , gl , tl , = chi , gli , ll (j).

Ol.: *chiaro* (*clarus*), *orecchia* (*auricula*), *vecchio* (*vetulus*); sp.: *llave* (*clavis*), *unlla* (*ungula*), *ojo* (*oculus*).

$x = s$, h , (j).

Ol.: *esemplo* (*exemplum*), *frassino* (*fraxinus*); sp.: *ejemplo* (*exemplum*), *dije* (*dixi*); fr. *acicella* (*axilla*), *bois* (*buxus*).

$f = h$,

Sp.: *hablar* (*fabulari*), *haz* (*facies*), *hiero* (*ferrum*) *hijo* (*filius*).

„*b*“ = v és u vagy feloszlik (abszorbeálódik).

Ol.: *cavallo* (*caballus*), *folia*, *faula* (*fabula*), *parola* (*parabola*); sp.: *neula* (*nebula*), *faular* (*fabulari*); port.: *cevo* (*cibus*), *haver* (*habere*); prov.: *laorar* (*laborare*), *traut* (*tributum*), *freul* (*flibilis*), *beure* (*bibere*); fr.: *cheval* (*caballus*), *viorne* (*viburnum*), *forger*, *faurcar* (*fabricare*).

Az eredeti v szóközben gyakran elmosódik:

Ol.: *bue* (*bovem*), *citta* (*civitas*), *rio* (*rivus*); sp.: *extragar* (*extravagare*), *hoya* (*fovea*); fr.: *jeune* (*juvenis*), *peur* (*pavor*),

$v = b$.

Ol.: *berbice* (*vervex*), *corbo* (*corvus*), *serbare* (*servire*); sp.: *barrer* (*verrere*); port.: *bexiga* (*vesica*); prov.: *berbena* (*verbena*), *berbitze* (*vervex*); fr.: *Besançon* (*Vesontio*).

$l = r$.

Ol.: *rosignuolo* (*luscinia*), *dattero* (*dactylus*), *veruno* (*vel unus*); sp.: *caramillo* (*calamus*), *lirio* (*lilium*), *mespero* (*mespilus*); ó-fr.: *conceire* (*concilium*); új-fr.: *chapitre* (*capitulum*), *apotre* (*apostol*), *épitir* (*epistola*).

j, d, dj, g = dzs, zs.

Ol.: giovane (juvenis), giudice (judex), giuoco (jocus), giorno (diurnum), argento (argentum); fr.: jour (diur-), jeune (juven-), genie (genius)

c, qu, (k) e, i, oe, előtt = z, s, tz c.

Ol.: croce (crucem), cento (centum), citta (civitas), cinque (quinque); prov.: crotz (crucem) detz (decem), votz (vocem), sp.: diez (decem), cruz (crucem); noz (nucem), paz (pacem); fr.: dix (decem), fois (vicem), voix (vocem).

t hangsulynélküli i, e előtt, tz, sz.

Ol.: grazia (gratia), nazione (natio), avarizia (avaritia), palazzo (palatia); fr.: grace (gratia), nation (natio).

Ezek a nevezetesebb hangtani sajátságok. Korukat is meglehet határozni.

Igy a *v* nek *b*-vé idomulása a IV. században jelentkezik Itáliában, különösen nápolyi feliratokon: benditit, berna, berum bixit, jubenis, serbus, vibus, boces, atabisque; okmányokban pedig a VI—VII. században: Berona = Verona.

Kormeghatározó a *c*-nek az *e, i, oe* előtt *s, tz, č* vé változása is. A *c* a VII. századig minden magánhangzót előtt *k*-nak ejtetett.¹⁾

a) a német Keller, Kerker, Kerbel, szókölcsönzésekben, melyek a VI. századnál nem lehetnek korábbiak, a latin *c* még *k*-nak felel meg; ezek szerint a VI. századig a cellarium kellariumnak, a carcer karkernek, a cerefolium kerefoliumnak hangzott;

b) Ravennai és egyéb okmányokban a VI—VII. században latin formulák görög betűkkel is iratnak s ekkor a *c, e, i* előtt *k* val fejeztetik ki: *κεκιτ* = fecit, *δεκιμ* = decem, *πακιμικος* = pacificus, *βενδερικαι* = venditrice, *κρονικες* = crucis, *βικεδομερον* = vicedomium, *κιβιτατε* = civitate;

c) latin papok Britanniában a VI. század végén az angol-szász *k* hangot mindig *c* vel irták: cêne (kühn), cild (Kind), cyning (König);

¹⁾ A szardíniai lagudoroi dialectusban máig így: chelu (coelum), chena (coena), chentu (centum), chera (cera), chevija (cervia), pischina (piscina).

d) A német betűk közt csak a VIII. században jelentkezik az *e* és *i* előtt álló *c*, (*z* = *tz*) hanggal = *cit* (*Zeit*).

Kormeghatározók továbbá a következő hangalakulások:

a *d* = *z*, mely olasz nyelvjárásokban az V., VI., VII. században tűnik fel (*Jadera* = *Diadora* = *Zara*);

— a *j*-nek *ž*, *dž*-vé idomulása sem régibb a VII. századnál. Midőn a VI. század végén az angolszász betűket a latinnal cserélték fel a *j*-t az *e*, *i*, *oe* magánhangzók előtt is tiszta *j*-nek ejtették;

a *t* betűt *e*, *i* előtt a IV. század végeig *t*-nek, az V. század folyamán már *c*-nek ejtették: *etiam* = *eciam*. Ravennai góth oklevélben: *kautjōn* = *kautionem*. Ravennai latin-görög okmányokban a VI—VII. századból már: *δονατῆιονεμ*, *δονατιονες*, *ματῆιον* = *donationem*, *donationes*, *actio*.

A román nyelvterület fonetikai fejlődésére tehát megvannak a kormeghatározó dátumok. Schuchard ezt így fejezi ki:

„A VI—VII. században a római köznyelv érverése még jelentkezik. Az egész szervezetet bizonyos hangváltozások járják át. A *c*-nek *i* és *e* előtt való assimilációja bizonyosan csak ez időben megy végbe, a rövid *e* és *o* is ekkor alakul át diphthongussá. A *lingua rusticának terminus ad quem-jét e szerint a 700-dik évvel határozzuk meg*“.¹⁾

B) Szóanyag.

Mint a fonetikában megvannak a közös fejlődés jelenségei, úgy megvannak azok a szóanyagban is. Az itt felmerülő characteristiconokat csoportosan mutatjuk be.

a) A latin nyelv anyagának egy része nem megy át az új-latin nyelvekbe. Ilyenek a világ, idő, műveltség, a természet fogalmainak sokféle megnevezései, test részei, melléknevek, igék, egyszóval a szóanyag minden köréből valók: péld. *orbis*, *sidus*; *ignis*; *aevum*, *hiems*, *hebdomas*; *lapis*, *aes*; *caupo*, *sutor*, *liber*, *vir*, *puer*, *puella*: *os oris*, *hepar*; *hircus*, *sus*, *mannus*, *hinnus*; *bellum*, *galea*, *ensis*, *castra*, *aedes*, *aula*, *janua*, *urbs*, *oppidum*; *res*, *spes*,

¹⁾ Schuchardt. *Vocalismus d. Vulgarlatein*. I. 101.

voluptas, metus, cupido, vis, robur, fas, nefas; aequus, celer, magnus, pulcher, senex, parvus; placare, cavere, docere, edere, loqui, ludere stb. stb.

b) Az az anyag pedig, mely a latinból az új-román nyelvekbe megy át, azok mindegyikében kopott alakban van meg; hogy csak egyes jelenségekre utaljunk: a latin *s* és *m* szavékeket az új-román nyelvek elejtették. A latin tempus, dominus, fructus az új-román nyelvekben: tempo, tiempo, temp(s); domino, domno, don, dom, frutto, fruto, fructa, fruit, frudt; a latin septem, novem, aurum, plumbum = új-rom. sette, siete, set, sept; nove, nueve, neuf; auro (oro), aur, or; piombo, plomo, chumbo, plom, plomb stb.

c) Minden új-román nyelvben olyan szavak kerekedtek felül, melyeket a latin irodalmi nyelv használt ugyan, de az első császárok kora idiotismusoknak vagy vulgarismusoknak tekint.

Igy a *grossus* = ol. grosso, sp. grueso, fr. gros; *lacte* (lac helyett) = ol. latte, fr. lait; *mamma* (mater helyett) = ol. mame, sp. mama, fr. manan; *manducare* (edere) = ol. mangiare, prov. majjar, fr. manger; *masticare* = ol. masticare, sp. mastegar, fr. machêr; *orbis* (coecus) = ol. orbo, prov. ó-fr. orb; *petiolus* (lábacska) = ol. picciuolo, *striga* (éji madár, kísértet) = ol. strega, port. estria, ó-fr. estrie; *aeramen* (rész) = ol. raime, sp. arambre v. alambre fr. airain stb.

d) Az új-román nyelvek mindegyikében egyes eredeti latin szavak új jelentést vesznek fel. Így a domus és aedes helyett a *casa* szó jő forgalomba = ol. sp. port. casa; a jus helyett a *directum* = ol. diritto, sp. derecho, fr. droit; az ignis helyett a *focus* = ol. fuoco, sp. fuego, port. fogo, prov. fuec. fr. feu; a fons helyett a fontana (aqua fontana) = ol. sp. port. prov. fontana, fr. fontaine; exercitus helyett a *hostis* = ol. oste, sp. hueate, prov. ost; a *torrare* megfordulni értelmet vesz fel = ol. tornare, sp. tornare, sp. prov. tornar, fr. tourner; a *ficatum* (a fűgével hizlalt állat mája) a hepar (máj) szót szorítja ki = ol. figato, sp. higado, prov. fetge, fr. foie.

e) Végre az új-román nyelvekben több latin synonyma homonym fogalmak helyébe lép. Így a *lapis* helyett a *petra* foglalja el = ol. pietra, sp. piedra, prov. petra,

fr. pierre; *equus* = *caballus*; ol. sp. caballo, port. cavallo, prov. caval, fr. cheval; *anguis* = *serpens*: ol. serpe, sp. sierpe, fr. serpent *gramen* = *herba*: ol. erba, sp. yerba, port. herva; *janua* = *porta*: ol. porta, sp. puerta, fr. porte; *tellus* = *terra*: ol. terra, sp. tierra, fr. terre; *mus* = *sorex*: ol. sorcio, sp. sorce, prov.: sorretz, fr.: souris; *urbs, oppidum* = *civitas*: ol.: cit'ità, sp. ciudad, port. cidade, prov. ciutat, fr. cité.

Ilyen közös találkozás, hogy míg a hímnemű *equus* az új román nyelvekben hiányzik, a nőnemű *equa* mindenfelé megvan: ol. ebba, sp. yegua, port. equa, fr. aigue.

A szóanyagban mutatkozó egyöntetűségnek természetesen az az egyetlen oka, hogy az összes új latin nyelvek a *lingua rusticá*ból akkor váltak ki, mikor a szóanyag nevezett változásai már abban létrejöttek. Ennek pedig *korát is meg lehet határozni*.

Ilyenek többek közt a *casa* s a *vesper* szavak. A ház fogalmát a *classicus* latin és az első századok *lingua rusticá*ja a *domus* és *aedes* szavakkal fejezte ki. A *domus* szó azonban a *kereszténységgel* átment az Isten háza fogalmára, ezzel a lakház megnevezésére új szó jött fogalomba a *casa* (mezei lak).

Ol., sp., port., prov.: *casa*.

A *kereszténységgel* a *vesper* szó is elvesztette eredeti jelentését, a mennyiben az *liturgicus* jelentést vett fel, s helyébe az *este* fogalmára, a *serus* és *tardus* szók léptek; ol. sera, prov. ser., fr. soir; sp., port. tarde.

C) Alaktan.

Közös fejlődés eredménye végre a grammatikai alkotás a uyugati román nyelvek mindenikében:

1. Az új-román nyelvek fő- és mellékneveknél a harmadik (semleges) nemet elejtették.

2. A főnevet articulussal egészítik ki, a mi megváltoztatja a főnév ragozását.

3. Mellékneveknél a *comparatio ior, imus, issimus* formája elenyészik, helyette körülírt formák keletkeznek a *magis* és *plus* szókkal:

Spanyol, portugall: *mas dulce, mais doce*; olasz, provencei, francia: *più dolce, plus doux, plus doux*:

4. Lényeges különbségek keletkeztek az igében is. Egész formák kivesztek s alakultak újak, s ezeket minden új-román nyelvben föllevjük.

A mi az articulust illeti, alig lehet az V. századnál magasabb korba vinni fel. Az első irodalmi nyomok meg épen a VI. századból származnak.

Az igénél csak egyre leszünk itt tekintettel, a perfectum képzésére. Az új-román nyelvek a latin perfectumot elejtették s helyére egy új körülírt formát alkottak, mely a habeo segédige s a participium praeteritumból áll elő:

Olasz: ho, hai, ha avuto, abbiamo, avete, hanno, avuto;
spanyol: he, has, ha habido, hemos, habeis, han, habido;
portugall: hei, has, ha habido, havennos, haveis, hão, habido;
provencei: ai, as, a agut (vagy avut) avem, avetz, au agut (avut);
francia: ai, as, a eu, avons, avez, ont eu.

Látjuk tehát ezekből, hogy a nyugati román nyelvek egy *nyomon* haladnak; ennek az volt a föltétele, hogy nem külön-külön, de területi összefüggésben alakuljanak meg, csak ez magyarázhatja a fejlődés minden irányának azonosságát, melyet Sicziliától Belgiumig s a helvétiai tavaktól Portugallia széleig megtalálunk.

Az olasz s a Svájcban beszélt rumonsch, a provencei és francia s a hispániai ágak közt *ma is megvan a területi összefüggés*, a közbeeső dialectusok pedig az egyes nyelveket hidalják át, úgy hogy a nyugati román nyelvterület egy megszakítás nélküli lánczolatot képez.

S mit látunk a rumén nyelvnél?

A rumén nyelv, a helyett, hogy mint a Kárpátok közé menekült néptörzs nyelve, barbár népekkel körülözönlött rejtekeiben ősi fonetikáját s archaikus formáit megőrizte volna s fejlődésében olyan jelenségeket tudna felmutatni, melyek régiségét s különállását igazolnák: mindazon sajátosságokkal rendelkezik, melyeknek kora a IV—VIII. századba tartozik, vagyis *egy nyomon fejlődik a nyugati nyelvterülettel!*

A mi a fonetikai jelleget illeti, megfelel a nyugati román nyelveknek, első sorban pedig az *olasznak*.

A latin rövid *e* és *o* ott is kiszélesedik (*ja, oa*), a minék a kora a VI–VII. század:

mel = mjere, miare, equa = japă, medius = mjez, petra pja

A latin *d* ruménben is *z*-vé lesz (IV. század):

decem = zece, deus = zău, dice = zече, aude = auz, hodie = az.

A latin *cl, gl* mint olaszban, ruménben is = *chi, ghi*:
clarus = kjar, clamo = kjama, clavis = kjeja, auricula = urekje.

Latin *x* = rumén *s*:

fraxinus = frasin, textura = casătură,

Latin *f*, mint spanyolban, ruménben is *h*:

foedus = d.-rum. hăd, fanum = d.-rum. hău, ferrum = m.-rum. her, febris = m.-rum. hiavre, ficatum = m.-rum. hcatu, filius = m.-rum. hiliu, filia = m.-rum. hilia, ferveo = m.-rum. herbu.

b = v, u (vagy feloszlik):

habeo = am, hibernum = jarnă, sebum = său, faber = faur, beu, bibere = bantură, caballus = kal.

Az eredeti *v* szóközben elmosódik:

clavis = d.-rum. kjeja, m.-rum. cliaie, rivus = rēu, novem noauă, pavimentum = păment.

Latin *v, b*-vé válik:

veteran = bătrân, cervus = čerb, vervex = berbeče, servus = șerb.

l = r:

boletus = burete, dolere = dor, felix = feriče, mola = măra, pilus = păr, sal = soare.

Latin *x, j, d, dj, g* a ruménben is = *dzs, zs* (VII. század):

jocus = žok, iudex = žudece, juvenis = žune, adjutare = azuta, argentum = aržint, ardžin, angelus = enzer, sanguis = sănže.

A latin *c, e* és *i* előtt ruménben is *c, č* (VII–VIII. század):

crux m.-rum. cruce, d.-rum. cruče; qui m.-rum. ce, d.-rum. če; coelum m.-rum. cer, d.-rum. čer; cervus m.-rum. cerb, d.-rum. čerb; quinque m.-rum. cinci, d.-rum. činči; vicinus m.-rum. vicin, d.-rum. večin.

A *t* hangsúly nélküli *e, i* előtt ruménben is *c*:

tiera, olv. carā = terra; tie, olv. cis = tibi; intieles, olv. anceles = intellectus.

A mit fenn a szóanyagról mondtunk, az a rumén dialectusokra nézve is áll:

a) a latinnak ugyanazon anyagát nélkülözi, a mit a többi román nyelvek;

b) a szóvégi kopottság ruménben is megvan: tãmp, domn, frupt, șapte, nou aur, plumb;

c) vulgarismuok: gros, lapte, mumã, mœnka, amestek, orb mindenik dialectusban;

d) régi jelentések helyett új jelentések: kasa, sarã, dirept, fok, fentœnã, oaste, torn-, fikat (bikat);

e) synonymák, homonym fogalmak helyén: pjatrã, kal, șerpe, jãrbã, poartã, carã, șãreœe, œetate.

A mi az oláh nyelvformákat illeti, — az, a *mi benne román(!)*, az olasz, spanyol, provençei stb. nyelveknek felel meg.

A főnevek semlegese a ruménben is hiányzik. A nominativus eredeti értéke a ruménben is elenyészett, az is articulussal pótolja az elkopott névszót, melyet azonban a nyugati nyelvektől eltérőleg a szó végére függeszt:

Sing.	lu, le	Plur.	i
	a-luj		a-lor
	luj		lor
	lu, le		i

A melléknevek comparatiójánál ő is új módot követ s ebben a spanyol és portugall mellett áll:

Mac.-rum. dulce, ma dulce, ca ma dulce; d.-rum. dulœe, maj dulœe, œa maj dulœe.

A habeo segédigével képzett rumén perfectum is megfelel a nyugati nyelvek követte eljárásnak: am, ai a *avut*, avem avec, au *avut*.

Az a feltevés tehát, hogy a rumén nyelv Dáciiában alakult vagy alakulhatott: végkép elveszti érvényét, ha a kérdésbe az új-román nyelvek alakulásának idejét s azt a szükségszertúséget vonjuk be, hogy a rumén nyelvnek a VIII. századig az olasz s a többi román nyelvekkel közvetlen összefüggésben kellett lennie, hogy több század fokozatos és sokirányú fejlődésében részesüljön.

Ennek helye pedig egyedül délen a Balkán félszigeten, az Adria partjai körül lehetett, hol a latin nyelvterület összefüggése a VII - VIII. századig megvolt, hol Nyugat s Kelet romanismusát közös vérkeringés járhatta át, ugyanazon fejlődés keretében tartva az Itália körül fogamzott nyelvindivídiúmokát, — végre, hol a rumén nyelvnek egyik ága — a dunainak mindenben megfelelő maczedoniai tájszólas különben is megvan, kijelölve azt a helyet, a hol a kutatónak a kérdés fonalat fel kell vennie.

Azt hiszem, világos képbén mutattam ki azt, hogy az oláhság continuitása Erdélyben s a dunai tartományokban nem egyéb olyan előitéletnél, mely régiségénél s megszokottságánál fogva nagy elmékre is befolyást gyakorolhatott, kik a kérdés apró részleteivel nem számolhatva, annak a római történet széles keretében megfelelő helyet nem tudtak adni.

Az oláh kérdés régi stadiumában az út közepére hengerített kőhöz hasonlít, mely csak a járását akadályozza.

A tudomány kikerülte ez a követ s mellékösvényt vágva magának, haladt el az akadály mellett (Gibbon, Thierry, Mommsen).

Félre kell állítani az útból azt a követ. ¹⁾

¹⁾ E fejezetemnek, az új-román nyelvnek alakulására vonatkozó részében, úgyszólván nyomról-nyomra Diez munkáját követtem. A fonetikai jellemzéseknel példáit is felhasználtam s adatait a kormeghatározásoknál csaknem szószerint reprodukáltam. Maga Diez, ki a kérdés magyarázatához a legjobb adatokat adja, a dolog velejébe nem hatolt, ő az oláh nyelvet, a Kárpátok vidékein, a római Dáciaiban alakult nyelvnek nézi s nem veszi észre az ellenmondásokat, melyek a nyelvfejlődés időhöz kötöttségében s a dunai és maczedoniai oláh nyelv egy-máshoz való viszonyában nyilatkoznak.

III. FEJEZET.

A RUMËN NYELV KELETKEZÉSÉNEK HELYE.

Itáliai élet, mint mondók, keletfelé csak az Adriai tenger partjain fogamzott meg a római korban.

Dalmácia és Liburnia (Illyricum) Rómának legszebb tartományai voltak az Adrián túl. Igazi itáliai élet az, a mi itt folyt. Nem oly nagy szabású mint a nyugati, de mozgalmas olasz élet, itáliai eredetű lakossággal, latin köznyelvvvel, mely a VIII. századig szakadatlan összefüggésben van a nyugati nyelvterülettel.

A dalmát partvidékek már 146-ban Kr. e. Mummius consul idején jutottak római kézre. A római köztársaság, midőn a puni háborúk folyamán ura lett a Földközi-tengernek: Brundisiumot nagy forgalmú kikötővé alakította. Ekkor gondol a Balkán-félsziget partjaira, hol görög kolóniák: Apollónia, Dyrrhachium képviselik a civilizációt, a partvidékek illyr kalózai pedig folytonos izgalomban tartják az Adriai-tenger mellékeit, könnyű gályáikon kalandozva be a vizeket.

Hosszú harczok előzték meg Róma uralmát Illyriában. Vérnyomok a partoktól fel a Száváig jelezték a római hatalom fegyvereinek útját. Appius Claudius a Rhodopéban esett el, C. Scribonius Curio a Dunáig hatolt előre, M. Lucullus a besseket verte le hegyeik közt.

Mint Amerika őserdeiben a későbbi európai, úgy vág útát a római is Illyria rengetegeiben, lépésről-lépésre küzdve a benszülött barbarokkal, kik hegyeikről mint a sasok csapnak le az ellenre, mely a szűz talajra tette lábát: míg tömérdek vér árán megszerzi az alkalmas pontokat, a hol az itáliai élet tűzhelyeit rakhatja meg.

Százados küzdelem után hódol meg az illyr s Liburnia, Dalmácia pártvidékein megfészkelik magukat az első itáliai kolóniák. Sok idő eltelt, míg a colonisatio nagyobb mérveket öltött. Csak a *császárok korában* vett nagyobb lendületet, mikor aztán „Dalmácia frondosa“ (mert a római korban még erdős hegyek néztek a ten-

gerre): több s több itáliait látott partjain, városokat, utakat építve, hajókat ácsolva a kikötőkben, hegyi források vizet vezetve a városokba, az itáliai élet minden kényelmét honosítva meg.

Időszámításunk I-ső századában az istriai félszigetől, le a jóniai szigetekig minden alkalmas föld itáliai kézben volt; az egész vonalon gyarmatok virágoztak.

Hogy megértsük a római életet a dalmát partvidékeken, tegyünk egy utat az Adria keleti széléin, nézzük a mai Dalmácia képét, s lássuk ott a múlt emlékeit is.

A területek megjárása, melyeknek történetét akarjuk megismerni, megeleveníti a historiai emlékezéseket, minden kő valami újat beszél, a mit könyvekben nem találunk.

Triestből elindulva, az istriai félsziget nyugati szélén haladunk hajónkkal, hogy az első nagyobb állomást Piranót érjük. A szép Miramare a habokba bukik, a triesti kikötő árbozzerdeje eltűnik a láthatárról, s a zöld partszegély mögött a Karst hegység sivár körvonalai jellemzik a tájképet. Pirano után Cittanuova, Parenzo, Rovigno nagyobb parti helyek, hol a hajók megállanak. Majd Pólát érjük a legérdekesebb pontok egyikét az Adriai-tenger partvidékein.

Pietas Julia (Pola) a római coloniák egyik legszebbike volt az adriai vonalon. Itáliai kereskedelem s az itáliai élet egész gazdagságával ruházta fel Pietas Juliát, melynek amphitheatruma, diadalkapúi s tömérdek római-kori emléke ma is mozgalmas itáliai életről beszélnek.

Polából Cherzo, Lussin és Pago szigetek között vezet a tengeri út Zára felé. Zára, a régi Jadera nyitja meg azt a partvonalat, mely bennünket különösen érdekel. A szép kikötő, a római korban is nagy szerepet játszott, s az észak-dalmáciai olasz életnek nevezetesebb pontja volt. A római kor óta, mindig mozgalmas élet jellemzi Jaderát, mely ma a tartomány fővárosa.

A város falakkal van körülveve, kapúi felett Szent Márk oroszlánjaival, a mi emlékeztet arra, hogy Zára Itáliának coloniája volt a középkorban is. A város olaszosan van építve; középkori domja, magas kőházai, az ernyős útezők, szűk sikátorok sajátságos szint adnak az ócska városnak.

Érdekes képet nyújt itt a város főpiacza, a Piazza dell'Erbe, két-három emeletű szintelen régi házaival, melyek a tért szegélyezik, alól kicsi boltfülkékkel, műhelyekkel, a tér széles kövezetén a vidéki vásáros nép tarka csoportjaival, midőn festői öltözeteikben hullámnak a zöldséges kosarak, tyúkkasok, a felhalmozott élelmi szerek között, míg a háttérben fakó színű hatalmas római oszlop emelkedik, a régi Jadera nagyságának szomorú de büszke tanúja.

Az utczákon olasz nyelv hangzik — a velencei tájszólás — úton útfelen itáliai élet nyomja mindenre a maga bélyegét. Mintha csak a túlparton járnánk, az anyaországban, olyan olasz itt minden. Valóban, Dalmáciának partszegélye s zöld szigetcsoportjai *geografailag* Itália kiegészítő részét képezik.

E vonalat a természet Itáliának szolgáltatja ki. A partvidékek Itália felől közelíthetők meg a legkönnyebben, onnan áradt ki ide a városi elem, a civilizáció, s Velence képes volt a magyar királyokkal versenyezni Dalmácia birtokáért. Mert míg a partvidékek öbleikkel, mintha sziveiket tárnák ki Itália előtt: addig a vékony partvonalat óriási járhatatlan hegytömegek, melyek Bosnyákország és Hercegovinán át fel a Dunáig érnek, s a Balkán hegláncaival összekapcsolódnak: zárják el a continens felől való közlekedéstől. Az a helyzet, a mit Záránál látunk, nőttön nő a dalmát partok hosszán Albániáig, Korfu szigetéig. Mindenütt azt az olasz világot látjuk, a mely oly *idegen* a dalmát belföld nép- és életviszonyai mellett. Mintha a partok vékony szalagja nem is tartoznék a félsziget nagy continenséhez.

Zárából Sebenicóba hajózunk, útunkon velencei vitorlás halászbárkákkal találkozáva, melyek megrakodva Cherzo szigete felől indulnak délfelé a dalmát városok piaczaira. A velencei halászoknak Cherzo szigete környékén s más dalmát partrészekén halászati joguk van, kiket a halászati évad idején seregesen látni dereglyéikkel.

Sebenico hegynek épült régi város, szűk utczákkal, régi egyházakkal, a tereken és utczákon olasz étellel. A vár bástyái alatt, honnan felséges kilátás nyílik az

Adriára: látjuk az első agávét, a dalmát-flóra egyik ékességét.

Sebenicoból Spalatróba vesszük útunkat, a hol huzamosabban kell tartózkodnunk, hogy a régi Illyricum gyöngyét megismerjük. A mai Spalato, vagy Spalatrótól egy óra járásnyira a hegyek alján épült *Salonae*, a római kor legnevezetesebb helye Dalmáciában. Felkeressük a romokat, a nagy amphitheatrum, a színház, keresztény bazilika, baptisterium maradványait, tömérdek sarkofaggal, melyeknek felirataiból az itt keletkezett keresztény élet egész történetét össze lehet állítani.

Megragadó látvány, a szürke, élettelen hegyek alján elterülő romváros, melyet az eső által a hegyekről lehordott humus fedett be, s a romokon a sötét zöld olajfák hozzák gyümölcsüket, s az aló tör ki a kövek közül.

Salonae városát avarok és szlávok dúlták fel; a lakosság a tenger felé menekült, hol Diocletianus nagy-szerű palotája falain épült fel a mai Spalatro városa. Keletkezésének körülményei, a mennyiben a menekülők a császári palotának minden részét felhasználták: számunkra a régi Róma egy egész darabját megőrizték. A tengerpartra a palota egész frontja néz, aljába épített alacsony egyemeletes házsorral, melyekben szatócsboltok, borhely műhelyek, matrózok és naplopók korcsmai sorakoznak; a magas római építmény classicus oszlopai és izei közt kis ablakok szerénykednek, tarka függönyeik mellől piros muskátli kandikál elő; felettük az omló párkányok réseiben hangos fecskecsaládok élnek világukat. A palota udvarán álló mauzoleum (Diocletianus nyughelye), ma katolikus egyház; bejáratánál egyiptomi sphinx szürkéllik, komolyan nézve le a lépcsőkre, melyek kétezer év történetét látták.

A campanile (harangtorony) felső erkélyéről lenézve, csodálatos látványt nyújt a város. Diocletian egész palotáját látjuk innen, óriás udvara magas falai s kapuzataival, Aesculap templomával, s az egész téren a később alakult várost, melynek sikátorai keresztül-kasúl járják a római építmény belsejét, majd a portálék felhasználásával annak falain túlterjeszkedve, fantaszticus egységbe olvadnak össze.

Spalatróból Trau városát, a római Traguriumot keressük fel, mely végtelen szép, hegyek s szigetek által elzárt öböl csendes zugolyában, mint a vízi madár fészke a nádas mélyében épült, hova alig hallatszik el a világ zaja. Búbájos pontja Dalmáciának, a minőhöz hasonlót az egész partvonalon sehol sem találunk.

Spalatói tartózkodásunk után Raguzába visz a „Najád“ Lloyd-hajó. Itt már egészen tropicus égalj alatt vagyunk. Szép város, az egész part hosszán a legszebb, a legkiválóbb, Velenczére emlékeztető épületekkel, melyek a raguzai köztársaság egykori gazdagságát hirdetik. A kövezetre hófehér napsugár oly hóvel süt le, hogy vérünk szinte forr, s a levegő mégis oly édes, oly illatos, az ég oly kék, oly szelíd, a növények: pálma, aloë, cziprus, olajfa, a vérvörös virágú oleanderek oly üdén, búján tenyésznek úton-útfelen.

A tengerpartra ülve: Lacroma szigete zöldel a csendes viziükron, fölöttünk pálmafa terjeszti ki legyező alakú leveleit, mögöttünk a hófehér kövü városfalak, messze távolban vitorlás hajókat borda a szél, s egy gőzös hosszan elnyúló füstje látszik. Megértjük itt is, miért szerette a római Dalmáciát, miért folyt annyi vér a gyönyörű partok birtokáért?

A délutáni órákban csendesek, néptelenek a város utcái. Az úgynevezett doge-palota loggiája alatt lazzarónik hevernek, a főtér közkútja előtt tarka ruhás lányok meritenek vizet, itt-ott egy-egy hercegovinai hajtja megterhelt öszvérét, monoton kiáltásokkal kínálva zöldségeit.

Raguzából Cattaróba utazunk, mely a vierwald-städti tavakhoz hasonló bocchéban, hatalmas hegyek alján épült, melyek egy része már Montenegróhoz tartozik.

Innen Crnagora fővárosát Cettinjét keressük fel, mely mint egy sasfészek roppant hegyek vívhatlan bástyái közt épült, s Cattaro felől ötvennégy kilométernyi serpentin úton közelíthető meg.

Kora hajnalban indulunk el Cattaróból, hogy délre Cettinjét írjuk. Nagyszerű tájképek tárulnak szemünk elé, a mint magasabbra s magasabbra emelkedve a százszor kanyaradó hegyi úton: Cattaró a mélységben

vész el, a hegyvidékek látképe megnagyobbodik, s a tenger végtelennek látszó sáfkja tűnik elő a bocchét bezáró hegytömegeken túl. Kicsi cserjések, tenyérnyi zöld legelők tarkítják a hegyhátakat, sovány élelmet nyújtva annak az egy-egy maroknyi juhnyájnak, mely a hegyek meredékein tanyázik. Utunkban sertéshajcsárokkal találkozunk, kik hosszú fegyverrel vállukon, hajtják süldőiket Cattaro felé. Majd elzáródik előlünk a nyugati kilátás, egy kanyarulatnál lefelé vezet az út, melynek végén fogjuk érni, a hegység belsejében az ország fővárosát. Njegus falán hajtunk keresztül, s a falú végén egy hán alatt friss hegyi forrásból itatjuk meg lovainkat. Hosszas bolyongás után, messze tűnik elő Cettinje városa apró házikóival, egy-két utczájával. Megérkezve a fejedelmi székhelyre, azt képzeljük: sok száz mértföldnyire jutottunk Európától.

Szerfelett érdekes tanulmányt nyújt az ethnologusnak Cettinje, Montenegró fő- és székvárosa. Maga a faj, mely népesíti, a szerb nyelvet beszéli, a típusa, külső megjelenése az albánfajú népekkel való vérkeresztződést árúlja el. Daliás alakok, érdekes nemzeti öltözeteikben, fegyverrel övükben lépdelnek a csendes utczákon, s a konak körül, hol a „legfüggetlenebb“ nemzet fejedelme Nikita lakik. A kis emeletes épület előtt, hosszú árboczon fehér lobogó leng, a kétfejű sassal, a régi szerb czárság tradíciójaként, melynek eszméje a török elől a megvívhatlan Montenegróban talált menedéket.

Látjuk a fejedelmet az egyház felé indulni kíséretével, hogy a pópák énekében („mnogaja ljeta“) népe hódolatát vegye. Más alkalommal egy százados tölgy alatt látjuk ülve, a mint a körülálló alattvalóknak törvényt mond, s igazat lát.

Ősz vitézek s daliás ifjú sasok állják körül, bátor tekintettel csüggve fejedelmük, igazi atyjok arcán, ki a montenegrói legédesebb javának, a nemzeti szabadságnak legfőbb őre. — A sokadalom után megnézzük a muzeumnak nevezett helyiséget, melynek fakó falain a töröktől elszedett hadi trofeumokon kívül hiába keresünk egyebet. De minek ide más; a crnagore szívét csak a győzelmes harczok emléke lelkesíti.

Nézve, látva ezt a szép fajt, ezt az életet, lehetetlen,

hogy gondolataink a régmúlt idők eseményei közt ne kalandozzanak. Lehetetlen, hogy ne lássuk a római kor illyrjeit, kik egykor e hegyvidékeket lakták, lehetetlen, hogy a crnagorcok harcaiban a törökkel, ne lássuk a régi Illyricum hegyi népeinek véres csatáit a rómaival, mely a partok felől, patakok mentén, vad hegyi utak szakadékain rontott területeikre. Hisz a talaj természete mindenütt, örök időkig ugyanazt az életet hozza létre. Növény, állat, ember úgy alakúl meg, a milyen a föld, mely szüli, növeszti.

Crnagorai tartózkodásunk után a skutarii tavon bárkán jutunk Albániába, melynek északi fővárosában Skutariban vagy Skodrában érjük a mohamedán világ legészélső határát. Itt már albán nyelvterületen vagyunk, hallva egy különös idiómát, mely a régi illyrnek egyenes utóda. Miriditákkal találkozunk itt, kik hegyeikről leereszkedve keresik fel a várost, melynek bazárján adják el terményeiket, jubaik gyapját, szárított kecskehúst, sajt készítményeiket. Skutarin túl le Görögországig, a legnagyobb területet albán lakja, törzsszervezetben élve, melynek központját a prenk-ek képezik, olyan hatáskörrel, mit az ozmán hatalom nem képes szabályozni. Csak látszólagos hódoltság Albánia s marad örök időkig. A római is csak névleg birtokolta e hegyvidékeket, s inkább a *tengerpartra néző autochthonok* területein volt képes érvényesíteni hatalmát és befolyását. A prenkeket és törzseket, melyeket ma Albániában találunk, ismerték a római geografusok is, s a mint Strabo a dalmát-liburniai viszonyokat leírja, lehetetlen, hogy leírásában a mai népnek kétezer év előtti mását ne lássuk.

A dalmáciai olasz colonisatió, mint mondók, a császárok korában öltött nagyobb mérveket, s az I—II. századokban már az egész vonalon gyarmatok virágoztak:

Tarsatica (Fiume mellett), Senia (Zengg), Jader (Zára), Blandona (Vrana), Scordona (Sebenicón túl) Ridentarum (u. o.), Tragurium (Trau), Salonae (Spalatro), Epetium (Stobrez), Deljminium (Trilj), Naronae (Metko-

vic), Epidaurum (Raguza-Vecchia), Risinium (Risano), Acrvium (Cattaro), Lissus (Lješ), Dyrrhachium (Durrazzo) stb.

A szigeteken: (Issa, Solentia, Brattia, Pharia, Corcyra Nigra) is olyan olasz élet születik meg, mint a partokon.

Ugyanaz a kép, a mit a középkorban, Velenceze virágzása idején, s a mit ma is látunk Dalmáciában.

Ez a terület volt az egész Balkán felszigeten a leglatinosabb. Salonaeból és Naronából a hegyeken át két katonai és kereskedelmi út vezetett a Szávánál fekvő Sirmium és Servitium városokig, az útvonalon egy-egy kisebb római teleppel: Indenea, Castra, ad Matrices, Staneclummal, hol bizonyosan kisebb-nagyobb számmal olasz lakosság foglalt helyet. Ilyen elszórt pontok még Dioclea és Skodra Montenegró lábánál. Azon túl már mindinkább idegen terület. Már Thrákiáig s Macedoniáig nem ért el a római, ott a vidéki lakosság thrák-illyr nyelveket beszélt, a városokban pedig görög volt az élet, s görög műveltség hatott ki a barbarokra. A feliratos emlékek között itt kevés a latin, többnyire már görög nyelvűek; ilyenek a mértföld-mutatók is az utak szélein, sőt latin nevű polgároknak is görög emlékeket állítanak örökösik.

Thrákiában Eski Zagrától egy órajárásnyira Tekké ruméliai török falú alatt egy római sarkofag áll, melyet a törökök kúttá alakítottak. A görög feliratú sarkofagon Sabina és Aemilius latin nevek jelzik, hogy erre már nem volt kelete a latin nyelvnek: *Ἀμφιτέρου τόδε σῆμα, Σαβίνης Αἰμιλίου τε αἰδοῦς κνδαλιμῶν καὶ πινυτῆς ἀλόχου.*¹⁾

Thessalonikában (Saloniki) a konak udvarán is sok görög feliratú köemléket látunk sorba rakva: Aelia Fausta, Aelios Nepos, Flavia római nevekkal.

A latin nyelv viszonya a göröggel szemben legjobban kitűnik, ha a latin feliratos emlékek elterjedését vesszük figyelembe.

Mig Achajából a Corpus Inscriptionum Latinarum 89 feliratos emléket ismer (ezek közt 23 bilinguis: latin-görög) Epirusból 10-et, Macedoniából 126-ot, Thrákiá-

¹⁾ Jireček. Monatsberichte der berl. Akad. 1882. 436.

ból 35-öt (többnyire bilinguisek), felső Mösiából 111-et, alsó Mösiából 159-et: addig Dalmáciában 1608 latin feliratos kő beszél Róma múltjáról. Magából Salonaéból 773, Naronából 126. Jaderából 67, a szigetekről 133, latin feliratos emléket gyűjtöttek össze.

A számok e nagy különbségéből kiolvashatjuk, mily élénk római élet folyt a partvidékeken, s a continens felé hogyan tér ki a római élet a görög elől, melylyel mérközni nem tud.

Csak a nyugati széleken, hol az élet annyira itáliai volt, hol a sűrű latin coloniákon a lingua rusticát beszéltek: kereshetjük a *romanismus* nyomait is.

A balkáni *romanismus* Illyricumban írta fel nevét, a hegységek belsejében, zúgó patakok s clisurákra néző sziklafalakra.

Igaz, hogy e szó: ROMANISMVS itt szabálytalan, úgyszólván barbaricus betűkkel van a kőbe vésve, de romanismus az mégis, egyik fejezete a római birodalom idejéből származó nemzetalakulások történetének.

Az Ochrida, Prespa és Kastoria-tavak környékén Krusevo, Bitolia (Monastir) maczedoniai, Berat, Gjorça albán városok körül, s a Pindus bükkösei alatt Janina és Trikala városok közti területen: elszórva kis falvak vannak, hol az úgynevezett czinczár vagy kutzo-vlach nyelvet beszélik. Ez a czinczár, kutzo vlach vagy maczedo-rumén nyelv: élő tanuja az Illyricumban megfogamzott romanizmusnak.

A maczedoniai, a dunántúli s az istriai rumén dialectusok, mint már láttuk, úgy hangtani mint lexicalis, mint pedig *belső szerkezetek* tekintetében (mint a trifolium három levele) együtt képeznek egy egészet, s mint ilyenek eredetét is csak egy helyen kell keresnünk, mely nem lehet másutt mint Illyricumban. Itt képződött a római időkben, itt nyerte individualitását, innen ágazott szét későbbi események következtében, víve mindentivé a közös eredet emlékeit.

A rumén nyelv, a Róma területén lefolyt népalakulások legérdekesebb emléke. A *maga nemében egyetlen*

a romanizmus körén belől. Egészen más természeti, mint az a romanizmus, melyet Nyugaton, Hispániában, Galliában, s az Alpeselek között találunk; olyan alakulás, a minnek a nyelvészet *igazi nevét* még nem adta meg.

A rumén nyelv elmondja eredete s történetének körülményeit, ha lelkébe hatolunk, s megértjük vallomásait.

Már a művem elején adott jellemzés mutatja, hogy a rumén nyelv, bár román anyagból áll, *szerkezetében* nagyon sok van, a mi elüt a nyugati román nyelvek szerkezetétől; e körülmény arra utal, hogy eredetének is más a természete.

A nyugati román nyelvek eredetét megneveztük a maguk nevéen. Azokat a római colonusok s a barbárok vérszerinti s szellemi egyesülése hozta létre a *kereszténység* terjedésével előállt nagyobb mérvű assimilatio útján, s mint ilyenek az Itáliában, a lingua rusticából formálódott ó-olasz nyelvnek elágazásai, melyek a tartományok ethnografiai különbségei szerint egyéni typut öltöttek. Így keletkezett az ünnepélyes spanyol, a könnyű, kecses, formákban és árnyalatokban gazdag francia nyelv stb. Mint ilyenek a latin nyelvcsaládban az olasz mellett egyenjogú állást foglalnak el; a latinnak úgynevezett *leány nyelvei*.

A rumén nyelv nem tartozik a fejlődés e körébe.

Dalmáciában római és autochthon közt vérkeveredés soha sem jött létre. A fajok — római és illyr — oly távol állottak egymástól társadalmi és műveltségi tekintetben, hogy vérkeveredésre nem is gondolhatunk.

Illyricum egyrésze: *Dalmácia* neve megmondja nekünk, micsoda népe volt? Dalmácia vagy Deljminium pászorországot jelent az *illyrek maradványainak, az albánoknak nyelvén*: deljme = juh, deljmuar = pászor. Ilyen népek lakták akkor a Balkán-félsziget legnagyobb részét. A Balkán-félszigeten nem mint kerti növény, de mint vadvirág a hegyormokon fogamzott meg a romanizmus. Ez a vadvirág *csodálatos alkotásával* a rumén nyelv.

A római uralom kiterjedésével Illyricumban, a keze ügyébe eső autochthon népeket vasmarokkal fogta össze

a római. Törzsrendszerükben meghagyva a fajokat, azokat civitasok körül csoportosítá, melyek ismét conventusoknak voltak alárendelve; segélycsapatait is illyrekből toborzotta.

A szabályozott életviszonyok a különbséget római és illyr közt nem szüntették ugyan meg, de belevonták az illyrt is a római élet forgalmába.

Mint ma a dalmát szláv, a hercegovinai s a montenegrói hegyeiről leszállva a dalmát városokba (Spalatóba, Raguzába, Cattaróba) jár, lábain jószágát hajtva a vásárra, vagy kis hegyi lovakra kötözött tűzfát, nyers bőrt, gyapjút, tömlőkbe rakott juhzsirt, sajtot szállít a parti lakosoknak: olyan életet folytattak a meghódított illyrek is Dalmácia és Liburniában.

Salonae, Naronae, Epidaurum parti városok s a belső földön a folyók mellett elszórt ad Matrices, Staneclum, Dioclea piacain ilyen hegyi elemeket látott az illyricumbeli olasz városiak.

Az élet, mely soknemű érintkezést hozott létre római és barbár közt, a barbarok beszélte nyelvekbe is behímezte az új viszonyok emlékeit. Egy-egy fogalom neve szállingózott az illyr tájszólásokba, melyek vagy kiegészítették azok hiányos anyagát, vagy új nevekkel helyettesítették a régieket.

Az albán nyelv (skipetár olv. styip'tór), a mint azt ma ismerjük, elárulja, hogy a parti rómaiság felől az itáliai civilizáció egy-egy szellőfuvalma érte a hegyek magaslatait. Itáliai szavak vannak abban elszóródva, s pedig olyan szavak, melyek mindenestre a római korból valók.

Ilyen itáliai szavak az albánban: émbret (császár), prenk (fejedelem), f'kin (szomszéd), print (szülő), mik' (barát), anémik (ellenség), sentét (egészség), k'arku (kör), érg'hénd (ezüst), fak'e (arcz), vèrè (tavasz), órè (óra), pák'e (béke), pórtè (kapu), sokêria (társaság), férinû (liszt), ármè (fegyver), e marte (szerda), e mèrkúrè (estitörtök) ¹⁾ stb. stb.

Az élet azonban csak szavakat juttatott az albán nyelvbe, az illyrnek maradt továbbra is. A hatás nem

¹⁾ Albán szavakban a k' betű: kj, ty, é-féle hangot ír le.

volt intenzív, csak olyanféle mint az arabé volt a törökre, a normanné az angolra. Mintegy a felülete van arannyal behintve.

Az illyrségnek más rétegei, akár mert a focusokhoz közelebb laktak, akár mert érintkezéseik sűrűbbek voltak: több hatást fogadtak el. Át és átjárta nyelvüket a colonusok beszélte olasz nyelv, úgyszólván egész anyagát *megbontva* annak.

Narona, Salonae, Dioclea, Staneclum vidékein a Dinárialpesek között éltek azok a törzsek, melyek a romanizmus bűvkörébe kerülve, annak hatásait nagyobb mértékben elfogadták.

Deljmuárok, *hegyi pásztornépek* voltak azok; ilyen pásztornépek a rumének ősei.

Ezek a pásztorelemek alkottak s fejlesztettek egy nyelvet hegyeik közt, mely fülünkben mint római nyelv caeng. De csak külsőleg római nyelv az; *belső szerkezete* teljesen elüt úgy a római irodalmi nyelvtől, mint a lingua rusticától, s az új-román nyelvektől általában. Másféle alakulás, mint a nyugati román nyelvek. Szervezetében ugyanaz a nyelv, melyet Illyricum barbár népei beszéltek.

Hogyan? kérdi olvasóm, hogy kell ezt érteni?

Lássuk a dolgot közelebbről, lássuk ez alakulás természetét. Egyszerű példával fogom ezt megértetni. Ha idegen nyelv hatáskörébe jutunk, tanulnunk kell azt, a nélkül, hogy egy nép kebelében élnénk: figyeljük meg minő úton-módon jutunk az idegen nyelv birtokába, minő akadályokkal küzdünk, minő stádiumokon léptünk át, hogy hatolunk a nyelv titkaiba, míg annak birtokába jutottunk? Ha e jelenségeket megfigyeltük, megértjük a fenn mondottakat is.

Ismételtem tehát, ha idegen nyelv hatáskörében élünk, eleinte egyes szavak szállingóznak tudásunkba, olyan szavak, melyek életviszonyainkkal legközelebbi összefüggésben vannak. Ezért a földműves, az iparos, a kereskedő más-más fogalmak kifejezéseit fogja elsajátítani, a mennyiben más-más anyagra szorul, hogy magát megértesse.

Ha egyes szavak emléktünkben maradnak, több s több járul azokhoz, úgy hogy fogalomkörünk nő, bővül. A szavakkal egyszersmind *formák* is férkőznek tu-

dásunkba, olyan formák, melyek közvetlenül a szavakkal együtt járnak. Laza összefüggés van még ekkor a szó s a nyelv szelleme közt. Ezt még nem értjük. Használunk már idegen anyagot, de mondatokba fűzve, a magunk nyelvének grammatikáját, syntaxisát visszük abba bele. Jóformán még a *magunk nyelvét* beszéljük, melyet idegen anyagba burkolunk.

Csak lassan szívárogoz át tudásunkba az idegen *nyelv szelleme*, folytonosan viaskodva anyanyelvünk szabásával, törvényeivel, mely lépten-nyomon érvényesülni akar. Az idő hozza meg, hogy az idegen nyelv géniusza öntudatossá válik bennünk, hogy a magunk nyelvének befolyása gyöngyül, végül elhallgat, elenyészik.

De még ekkor is marad valami hátra: a *hangszinezet*, a kiejtés. Ez, bármennyire benne is élünk már a tanult nyelv szellemében, azt megszfínezi, annak idegenszerűtípust ad és pedig annyira, hogy legtöbbször megtudják mondani, minő nemzetiségű valaki, ki bizonyos tanult nyelvet beszél, még akkor is, ha jól beszél az.

Stadiumokat kell tehát megkülömböztetnünk, melyek e processus sorát jelzik, ezek: 1. a *szóanyag*; 2. a *nyelv géniusza*; 3. a *kiejtés*.

Legtöbb idegen úgy van a tanult nyelvvel, hogy e három stádium egyikét sem tudja megjárni. Beszéli az idegen nyelvet, de anyanyelve anyagával vegyíti azt, annak szabását alkalmazza rá, s a szavakat anyanyelve hangtörvényeihez hasonlítja.

Minél távolabb áll az anyanyelv és a tanult nyelv szabása, szelleme egymástól s minél nagyobb a különbség a népek műveltségében, annál nehezebb a különbségeket kiegyenlíteni, az anyanyelv érvényre jutásának mértéke is annál nagyobb.

Igy voltak a rumének ősei is. Olasz anyagot beszéltek, de a nyelv szellemébe nem hatoltak be, hanem a faji és műveltségi különbség korlátai között, abba az *illyr nyelv egész rendszerét* vitték bele.

Az *albán nyelv* adja kezünkbe a kulcsot; benne megtaláljuk a rumén nyelv belső képét.

A bevezetésben csoportokba foglalva közlöttem a rumén nyelv római anyagát. A felületes szemlélet is rögtön felismeri, hogy nem *latin* anyag az, hanem (a mit ismételtlen felesleges bizonyítani) a V. század utáni idők *olasz* anyagának kölcsönzése, mely legközelebb áll a nápolyi s a szardiniai tájzólásokhoz. ¹⁾

Olasz anyag; de itt-ott ezen keresztül átcspillámlik még a régi illyr nyelv, melyen az új épült. Mert a rumén nyelvnek (a maczedoninak, az erdélyrészi s románaiinak, úgy az istriainak egyaránt) a román anyagba vegyülve, ilyen ősrégi szavai vannak:

Bukurie (öröm), mare (nagy), fată, kopilă (leány), buză (ajak), grumaz (torok), kodru (rengeteg erdő), bukată (gabona), frikă (félelem): tősgyökeres *albán szavak*, sőt az adjectivum képzése, péld. rumënește (ruménül) is albán képzés; ott skipetariște, klementiște.

Hogy a rumén nyelvet dalmát pásztorok kezdték beszélni, azt a rumén nyelv maga mondja el. Nézzük azt az anyagot közelebbről, a mit fentt (lásd: I. fejezet) csoportokban, értékük szerint összeállítottam. Azt látjuk ez anyagban, hogy a rumén nyelv itáliai anyaga oly csekély, szinte csak egy maroknyi, s olyan életviszonyoknak felel meg, melyben csak Illyricum rómaikori pásztor lakossága élhetett.

Az ipar, kereskedés s városi életre vonatkozó fogalmakat csak annyiban ismeri, a mennyiben azokról mint hegyi nomád nép tudomást vehet. A bányaművelésre sem emlékezik, a mi Albániában a pirusta illyrek-nél ki volt fejlődve, a földművelést is csak annyiban ismeri, a mennyiben az a nomád élet szükségleteivel függ össze. De mint hegyi lakosnak a szőlőművelésről már van fogalma. ²⁾

¹⁾ A nápolyi dialectusra emlékeztet a rumén nyelvnek kiváló előszeretete a „b” iránt „v” helyett, a mit Itáliában különösen nápolyi epigraphiai emlékeken találtak. A qu-nak megfelelő „p” pedig (a mi az őskori osk nyelvet is jellemzi: qui = pi, quod = pod, quattuor = petora, quinque = pomtis gör. πέντε, πίμπει, hircus = hirpus) a rumén nyelvet a sardiniai Lagudoro dialectussal hozza össze: quattuor = battor, aqua = abba, equa = ebba, quinque = quimbe, lingua = limba, sanguis = sámbene, ruménben: patru, apă, japa, limba.

²⁾ Hogy a földműveléssel csak mint nomád nép jö érintke-

Az államról csak annyi képzelet van, a mennyit e szó „*emperatu*“ fejez ki, ismeri a bírót (*zudece*), ismeri a törvényt (*leze*). Tudja mi a večin (*szomszéd*), inimik (*ellenség*), tudja mik a civitasok (az autochthonok civitasok köré voltak csoportosítva törzseik szerint), e szó rumén ötete. Tudja mi a veteranus (*bătrân*), ő is élvezvén azokat a jogokat, melyeket a római a veteránoknak biztosított.

De ilyen szavak mint: természet, állam, haza, nemzet, hivatal, vélemény, ok, szokás, nyilvánosság, alkalom, társadalom, hiányzanak a rumén nyelv román anyagából.

Annál jobban ismeri a *nomád életet*. Szinte látjuk, hogy bolyongott Dalmácia hegyei, szorosai közt, az erdőkön (*munte, kliură, pădure*) hajtva nyáját, lovait, üszöit, sertéseit (*kal, berbecu, vakă, vită, pork, oajă*) hű kutyája kíséretében (*kăne*) patakok mentén s kutaknál (*reă, fântână*) itatva kis gazdaságát.

Egész világnézete a hegyi életre vall. Kedves neki minden künn az erdőn, legelőn: az ég, az esti csillag, a mezők virágai, az erdő lombjai (*cer, stjauă, floare, frunză*). Dalai ma is tele vannak az erdők dicséretével („*frunză verde*“) s a kodru-k (rengetegek) poéziájával.

Lakása a katun (*canton*) a hegyoldalon, ide gyűjti nyáját, melynek húsból, tejéből él (*karne, lapte*), melynek gyapját (*lână*) a vásáron adja el vagy cseréli be buza és árpáért (*grău, orz*); s a malomban (*moare*) szerzi be lisztjét (*farină*) s a parti halászoknál szárított halát (*pește*).

Félelme a farkas (*lup*) s a forgószeél (*furtună*) = bóra, scirocco.

A maga körül látott világ az, a miről tud, a mi őt érdekli. S ez a világ ott van künn a hegyeken, erdőkön.

Ilyen eredetű a ruménség. Illyr mint az albánság, a különbség annyi köztük, hogy míg az albán csak

zésbe, azt a *sačera* (sarló), *grău* (buza) orz (árpa) szók mutatják. Az *agru* (szántó föld), *ara* (szántani), *arare* (szántás), *oláh* szavak mint alább látni fogjuk későbbi görög (byzanci) eredetűek. A szőlőművelés nyomai ruménben: *vin* (szőlőhegy), *ua* (szőlőfürt).

egyek hatásokat fogadott el (szókölcsönzések) a római colonistáktól: addig a „rumen“ nevével együtt, nyelvének csaknem egész anyagát olasz forrásból meríté. Tehát már benne van a romanizmus hálózatában, a mi átalakítani készül nemzeti egyéniségét.

De hogy mégis egy testvér az albánnal, több figyelemreméltó jelenséggel illusztrálhatjuk.

Az illyrség: a rumének és albánok elei, mint vidéki lakosság, mely bizonyos autonómiát élvezett, mint mondók, civitasok körül élt (civitas = rum. *cetate*, alb. *k'utete*) a civitasok pedig *conventus*-oknak voltak alárendelve, minő Dalmáciában kettő volt: *Conventus Naronitanus* és *Conventus Salonitanus*.¹⁾ Itt ültek össze a törvényesékek, itt intézték a római hivatalnokok az ügyes-bajosok dolgát.

A *conventus* szó is megvan a három rumen tájszólásban s az albánban, de mindentűtt *átvitt* értelemben. Ruménben *kuvént* szót, beszédet jelent (*kuvintez*, *prekuvintez*, *ökuvintez* = beszélni, megbeszélni), albánban pedig *kuvénd* = beszéd, kifejezés, *kuventóiç* = beszélni, kifejezni.

Közös észjárás eredménye ez! A *conventus*okban ugyanis a törvénykezés *szóbeli* volt; a rumen s az albán az intézményben nem annak lényegét, de a functiót s a functió módját látta, s. az eredeti fogalomnak a maga esze szerint való értelmet adott.

Több más szó is beszél nekünk illyr észjárásról. Ilyen a „*veteranus*“ szó is. Megvan ez úgy a rumen, mint az albánban. Egyikben (rum.) öreget jelent (bätren), a másikban (alb.): *vjetróiç* = öregedni. Itt ismét azt látjuk, hogy a rumen s az albán a római intézményben csak az állapotot látta, melybe őt ez intézmény helyezte.

A mint az élet *külső megjelenésével* hat, olyan útonmódon alakúlnak a fogalmak a rumen nyelvben.

Egy-egy ilyen szó, mint a tükör veti vissza annak az életnek a képét, mely az őskor Illyricumában folyt.

A *barbatus* szót a rumen *vir* értelemben használja:

¹⁾ A *Conventus Naronitanus* Hercegovina, Montenegro s Észak-Albániára, a *Conv. Salonitanus* pedig a mai Dalmácia s nyugati Bosnyákországra terjedt ki.

bärbat (barba = szakáll), a *lucrumnak* (lukru), munka, dolog jelentést ad, a *fortuna* a tempestas fogalmát fejezi ki, a *vorbä* (verbum) nála szó (vorbesk = beszélek), a *clamo* (kiáltok) ott *kjamä* (hívni, nevezni valakit), *salutare* (säruta) alatt pedig csókolást ért.

E szavak mind arra mutatnak, a mire a *conventus* és *veteran* szavak, hogy t. i. a rumének ősei a latin szavakat a fogalmak *külső megjelenése* útján tanulják el. Valakinek a hívása (megnevezése) hangos beszéddel történik, az üdvözlés *külső alakja* pedig a csókolás volt a rómaiaknál.

A *bärbat* szó is ilyen *külsőséggel* függ össze; a mint Hunfalvy jegyzi meg, a fogalom akkor képződhetett a Balkánon, mikor a rómaiságnál a szakállosság volt divatban (IV—V. század utáni időkben.)

Ilyen *külső okokra* visszavezethető a *furtunä* (lat. fortuna), mely szó ruménben a *szélvészt* fejezi ki. Az illyr-pásztor gondolatvilága magyarázza meg, hogy a bora, scirocco veszedelmét, melynek őt a természet hegyi lakóhelyein kiszolgáltatja: a fortunával fejezze ki, a mi nek elvont fogalmáig nem képes emelkedni.

Ilyen eredetű és jellemű a rumén *pämënt* (föld) szó, mely a latin pavementum, s az olasz pavemento-val függ össze. Ahhoz, hogy a pavementum (padozat, valaminek az alja, alapja) a „föld“ fogalmát fejezze ki, *hegyi lakók szemlélődése* szükséges, kik a földszint tanyáik magaslátából látják, s hegyeikhez viszonyítják.¹⁾

Nem csoda, ha ilyen faj, melynek egész lónye a hegyekhez van kötve az általános nemzeti név mellett (skipetár, albán, rumän) a síkokra került véreitől magát „hegylakó“ névvel különbözteti meg, a mi nála nemzeti névvé válik. Így Skutari mellett Albániában egy törzs magát „maljšor“-nak nevezi, ilyen nemzeti név a ruménységben a „muntyán“, a mire később visszatérünk. — De menjünk tovább fejtegetéseinkben.

Azt mondtuk fönnebb, hogy ha idegen nyelv szavait el is fogadtuk már, a szavakkal még nem beszéljük

¹⁾ Munkám bevezetésében „Fogalomalkotás“ czim alatt hivatkoztam a három rumén tájszólás egyező szóképzéseire, melyekben a kuvënt, lukru, bärbat, bätren, vorbä, furtunä, päment, kjamä szóknak ugyanazon értelme van.

az idegen nyelvet, ha alatta régi nyelvünk szerkezete lappang s érvényesül a nyelvanyaggal való bánás közben.

A rumén nyelv, anyagára (némi illyrismust leszámítva) láttuk román, de géniusza nem az.

Szerkezete az albán nyelvvel közös. Latin, *illetőleg olasz* csak ott, hol a forma a *szavakhoz van kötve* (igeragozás), s a hol az olasz nyelvhatás az illyr felé tudott kerekedni.

Igy a három rumén dialectusnak van *artikulusa* mint a nyugati román nyelveknek, de azok a szó elejére függesztik vagy helyezik azt, míg a rumén a szó végére. Így van ez az albánban is.

A rumén, a *melléknevek comparatiójánál* is másképp jár el, mint az olasz, s az albánnal jár egy nyomon. Ugyanezt találjuk a *számnevek* képzésénél, a rendszámoknál tizen felül, ugyanezt a sorszámoknál (primus, secundus).

Igy vagyunk az *igével* is. A rumén nyelvnek nincs *infinitivusa*, mert az albánnak sincs, a *futurumot* is úgy képi mint az albán.

Egyszóval a mi a nyelv lelkét képezi, a belső szerkezet, idegen eredetű a rumén nyelvben.

Lássuk ezt részletesebben is, összevetve a rumén és albán nyelv rendszerét.

Az az olasz nyelv, melyet Dalmáciában az itáliai colonisták beszéltek (az V. században), megtoldotta az uomo-t, az aqua-t az ille, illa (le, la) articulussal: il uomo, la aqua. (Igy van ez a spanyol, portugall, provençei, franczia s a rumonsch nyelvekben is.)

A rumén így jár el articulussával: omu-l, prunku-l, (masc.) ap'a, mum'a (fem.).

Mig tehát az olasz s a többi testvérnnyelvekben a főnevek ragozásánál a szó elé tett articuluss képezi az esetet, az oláh a romanizmus területén egyedül álló eljárást követ.

Az artikuluss az olasz és rumén névragozásban:

Olasz: Sing.	Il uomo	Plur.	i uomi
	del uomo		dei uomi
	al uomo		ai uomi
	il uomo		i uomi

Rumén: Sing. Omu-l	Plur. oameñ-i
a omu-luj	a oameñilor
omu-luj	oameñi-lor
pre omu-l	pre oameñ.

Tösgyökeres illyr nyelvszellem szól e formában. Az albán nyelv jár így el articulussával: babá = atya; babá-i = az atya, vèlá = testvér; vèlá-i = a testvér, ghrúa = asszony; ghrúa-ja = az asszony, jeni = nemzet; jeni-a = a nemzet.

Többszben: mík-te = a barátok, ghrá-te = az asszonyok, úgy mint a ruménben: domni-i = az urak, fi-i = a fiúk.

A rumén tehát az articuluss *anyagát* is (lu, le) itáliai forrásból meríté, de alkalmazásánál már az illyr nyelvszellem érvényesül.¹⁾

A rumun számnevek: un, doj, tri, patru, činč, șapte, șasă, opt, noauă, zece. Ezek az olasz számnevekhez sorakoznak.

Az anyaggal való bánásnál már ismét idegen szellem érvényesül. Míg a latin a számneveket tizen túl így alkalmazza: undecim, duodecim, tridecim stb., az olasz: undieci, duodieci, tredieci, —a rumén spră (supra) segítő szót alkalmaz:

Un-spră zece, doj-spră zece, trăi-spră-zece, patru-spră-zece s így tovább tizenkilenczig.

Azt az ösztönt, mely a sorszámokat (11—19) ilyenformán alkotja meg, az albán nyelvben találjuk meg. Az albán a „mbe“ vagy „m“ (utóbbi skutarii dial.) szócskát használja, a mi megfelel a rumén spre-nek.

Albán és rumén sorszámok 1—19-ig.

Albán: 1 një	Rumén: un
2 dbi	doj
3 tri	tri
4 kâtër	patru
5 pesë	činč
6 gjástë	șase
7 ștátë	șapte
8 tétë	opt

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a rumén csak a hímnemű articulust vette az olasztól, nőnemű articulusa (-a) az albánnal közös.

Albán:	9 nëntë	Rum.:	noauă
	10 djëte		zece
	11 një-mbe-djëte		un-spră zece
	12 dhi " "		doi " "
	13 tri " "		trei " "
	14 kâtër-mbe-djëte		patru-spre-zece
	15 pesë " "		cinç " "
	16 gjaste " "		sas' " "
	17 shtë " "		sapte " "
	18 tété " "		op' " "
	19 nëntë " "		noauă " " ¹⁾

Mint a sorszámoknál, úgy a rendszámoknál (lásd: I. fejezet 2. §.) is illyr szellem érvényesült a rumën nyelvben. Ennek előképét is albán területen találjuk meg. Skutari vidékén s a miriditák területén beszélt albán nyelv is ilyen módon (kettős artikulussal) képi a sorszámokat:

1-ső (masc.)	i pari (fem.)	e para
2-ik	i diiti	e diita
3-ik	i treti	e treta
4-ik	i ketterti	e ketterta
5-ik	i pësti	e pësta
6-ik	i gjašti	e gjašta
7-ik	i štati	e štata
8-ik	i teti	e teta
9-ik	i nnâni	e nnâna
10-ik	i eti	e eta.

Érdekes és jellemző, hogy a prima sorszám mint *képzés* rumën szóban is előfordúl. Ez a primavara (tavasz) szó. (Orz de primavara, grau de primavara, tavaszi árpa, tavaszi buza; să desprimavară: tavaszodik.) Ez is arra mutat, hogy a rumën már a *kész szavakat* kölcsönözte, a *képzés öntudata nélkül*, a mi más fejlődési körbe tartozik. Az albán is így készen vette át e szót prëndëverë alakban az olasz nyelvből, mely a latin ver helyett a primavera szót alkotta a IV—V. században.²⁾

Az articulussal való bánás a rumënben a névmások birtokviszonyának kifejezésénél is sajátosan nyilatkozik (lásd: I. fejezet 2. §.).

¹⁾ A makedoniai és istriai számneveket l. I. fej. 9. lap.

²⁾ Diez Gram. d. Rom. Spr. I. 53.

Itt is az albánt követi, mint az alábbiakból látjuk:

alb. (sing. masc.)	i emi	(sing. fem.)	e emia
	i iiti		i otea
	i iini		e iona
	i ui		e uia
(plur. masc)	t'miit	(plur. fem)	t'miat
	t'uut		t'uat
	t'onat		t'onat
	t'uut		t'uat.

A rumén melléknévek comparatiójánál már említők, hogy míg az olasz a *piu* (plus) szóval él, addig a rumén a *maj* (magis) szót alkalmazza, s e tekintetben a spanyol és portugallhoz hasonlít.

De ugyanez eljárást találjuk az albánban is. Közel eső tehát a feltevés, hogy itt e forma eredetét nem azon okra kell visszavezetnünk, mely a spanyol és portugallnál érvényesült, hanem illyricumbeli localis körülményre. De legyen így vagy úgy, a rumén az albánnal e pontban is megegyezik.

Az illyr geniuszt, a mit az articulusnál, a comparatiónál, a számnevek és névmások alkalmazásánál látunk, megtaláljuk az *igében* is. A latin, olasz s a többi új román nyelvek az *infinitivust* az *are*, *ere*, *ire* képzővel formálják: *laudare*, *legere*, *audire*, tehát *szerves* infinitivussal rendelkeznek. A rumén nyelv, mely igeszavait is olasz forrásból merítette, az infinitivus képzését nem vette át, sőt infinitivusának grammatikai formája *sinea*. Hogy az infinitivust megközelítse, *körülíráshoz* kell folyamodnia: hogy látok = látni; hogy megyek = menni (a *ved'a*, à merze).

E jellemző vonása a rumén nyelvnek ismét illyr nyelvszellemben találja magyarázatát, mely az infinitivus zárt formáját nem ismeri, s a fenn jelzett móddal él. Albánban: *émé tē pŷ* = (adj hogy iszom) azaz: adj *inni*. (Jó magyarsággal: adj *innom*.)

Ilyen illyr eredetű a *futurum* képzése is a ruménben. Az albán „*akarok*“ szóval alkotja meg a jövő időt, s ez az albánok útján az új görög nyelvbe is bejutot (*σελω*). A rumén is a *volo* (voj = akarok) szót használja, hogy a jövő időt kifejezze.

Kopitar, Miklosich, Hunfalvy már sejtették a rumén

nyelv állását, de körülírni még nem tudták. ¹⁾ Nem illyr nyelvhatással van itt dolgunk, mely a latinok (olaszok) nyelvére folyt be, s azt módosította volna, hanem külön fajjal, mely minden itáliai tradíció nélkül alkotja az új nyelvet, melybe nemzeti típusát, otthonának individualitását egész erővel viszi be.

Olyan romanizmus ez, mint a középkori (különösen az Anjoukori) magyarság latinsága, mely latinra fordított magyar nyelv volt, a mit Cicero nem értene meg. Nihil commune ad ipsum habuisset = semmi köze nem volt hozzá, írja a magyar iródeák a XIV—XV. században. Nec sub quovis quesito colore = semmi keresett szín alatt. Bos triherbis, quadriherbis: = harmad, negyedfü tinó. Quinto-decimo se debet jurare = tizenötöd magával kell esküdni. Így vitte bele az olasz anyagba a rumén is a maga gondolkodásának képeit.

Láttuk, hogy a rumén nyelv anyagán még illyr elemek csillannak át, láttuk aztán, hogy anyagának, melynek csaknem egészét itáliai forrásból merítette: keresztül kasúl illyr szellem ad életet: lássuk most a *hangtant*, azt a harmadik stádiumot, a miről fennebb szóltunk.

Mint más helyütt már felhoztam, a három rumén tájszólásnak közös hangtani sajátosságai vannak, melyek többnyire a nyugati román nyelvekben is jelentkeznek.

Van azonban egy olyan hangtani sajátossága, mely egyetlen a romanizmus területén. Az a tompa, határozatlan magánhangzó, mely a latin *a, e, i, o, u*-t pótolja és melyet mi *è, â* jegyekkel írunk le.

Pld.: virtut(e)	=	vértute
excaldare	=	a sã skãlda
farina	=	farina
margarita	=	mãgarita
sanitat(e)	=	sãnatate
tardus	=	tãrzãu
imbracare	=	a sã embrãka
imperator	=	empãrat
romanus	=	rumãn.

¹⁾ Kopitar: Albanische, walachische und bulgarische Sprache, Jahrbücher der Literatur. Wien, XLV. 1829. Kleinere Schriften.

A rumén nyelv e fonetikai sajátosságát is illyrismusból örökölte. Az albán nyelvek anyagán is keresztül huzódik az „*θ*, *ā*” hang úgy *eredeti* mint kölcsönzött szavakban.

Miklosich ennek törvényeit a következőkben állapította meg:

1. α)	az a mint kezdőhang	= ä:	augustus	= anguste
β)	„ „ „ belhang	= ä:	campana	= kãmbonã
γ)	„ „ hangsúlyozott szótag után	= a:	fortuna	= fãrtuna
2. α)	az e mint kezdőhang elesik	:	ecclesia	= 'kisã-a
β)	„ „ „ belhang	= ë:	veritas	= vërtët
γ)	„ „ hangsúlyozott szótag után	= ë:	camera	= kãmrë
3. α)	az i mint kezdőhang	= ë:	inter	= ëndãr
β)	„ „ „ belhang	= ë:	circare	= kërkuem
γ)	„ „ hangsúlyozott szótag után	= ë:	femina	= femëna
4. α)	az u mint belhang	= ü:	luctari	= lãftuëm
5. α)	az o mint kezdőhang	= u:	orare	= uruëm
β)	„ „ „ belhang	= u vagy ä:	cognatus	= kunati.

Mint a magánhangzóknál, úgy a mássalhangzóknál is rokon törvények érvényesülnek az albán és rumén nyelvben.

Itáliai *lv* és *rv* = *lb* és *rb*:

Albán:	salvare	=	zãlbuem
	servire	=	szãrbuëm
	corvus	=	korbi.
Rumén:	vervex	=	berbëçe
	pulvis	=	pulbere
	silvaticus	=	sãlbatek
	servus	=	szãrb.

Itáliai *d*, *z*-vé lesz albán és ruménben:

Albán:	gaudere	=	gãzuëm
	radius	=	rãzë
	spodium	=	szpuzã
Rumén:	audio	=	ãuz-
	medius	=	mjez
	deus	=	zãu
	decem	=	zëçe.

E hangtörvények itáliai eredetűek ugyan, s csak annyit magyaráznak, hogy az albán és rumén nyelvek a

római befolyás idején ugyanazon területen s ugyanazon hatások alatt fejlődtek.

A rumén nyelv, melynek bölcsőjét a *dalmát és albán hegvidékeken* találjuk: már eredetileg tájszólásokra oszlott, mint maguk az illyr nyelvek, melyeket vidékek szerint dialectusokban beszélnek a mai albánok is.

A rumén nyelv tájszólásait fennebb már megneveztük. Egyik a makedoniai s az ehhez szorosabban csatlakozó dunántúli (iker dialectus). A másik az isztriai vagy rumër, mely a Balkán felől a török korban szakadt ki északra, hol szláv területen már enyészőfélben van.

E két nyelvágnak a makedoniai és dunainak egyfelől, az isztriaiak vagy rumërnek másfelől, eltünő csekélynek látszó, de a tudomány mérlegén olyan jelentőségű különbsége van, miből a rumén dialectusok geneológiáját állapíthatjuk meg.

Míg az első t. i. szavainak egész során *n* hangot használ, addig a másik ugyanott *r*-rel él. Péld.:

d. rum. m. rum.		isztr.	
Rumën	=	rumër	(román)
bun	=	bur	(jó)
bine	=	bire	(jól)
duminecă	=	dumireka	(vasárnap)
un	=	ur	(egy)
vin	=	vir	(bor)
vine	=	vire	(jön)
pëna	=	pire	(ig)
fentëna	=	fontara	(kút)
galbën	=	gabir	(sárga)
gaină	=	gaira	(tyúk)
dinainte	=	dirente	(előre)
duminăca	=	dimireatza	(reggel)
ține, cine	=	tzire	(ki, a ki)
albina	=	albira	(méh)
oameși	=	omiri	(az emberek)
inimă	=	irima	(szív)
inel	=	arel	(gyűrű).

E sajátága a rumén és rumër dialectusoknak feltárja előttünk azt a viszonyt, mely az egyes *oláh és albán tájszólások* közt fennforog.

Az albán nyelvnek ugyanis két nagyobb tájszólása

van: a *gheg* és a *tosk*, vagy északi és déli albán, melyeket a Skumbi folyó választ el egymástól; a két dialectus főcharacteristikonja az, hogy az egyik (*gheg*) *n* et, a másik (*tosk*) *r* et használ úgy *eredeti* mint *kölcsönzött* szavakban:

Gheg: Toskenia	=	Tosk: Toskeria	(Albánia egy vidéke)
toskenist	=	toskerist	(tosk nyelven)
emeri	=	emeri	(név)
anemik	=	armik	(ellenség)
'ndittune	=	'nditture	(világos)
mbretenia	=	mbreteria	(királyság)
šeintenia	=	šeinteria	(egészség)
vener	=	verer	(epe, méreg)
Mertin	=	Mertir	(Márton).

Ime tehát még azt is ki tudjuk mutatni, hogy ruménség a ghegek, a rumérség pedig a tosk-albánokkal összefüggésben volt illyr törzsek területein romanizálódott.

E hangtani jelenséghez különben még egy megjegyzést kell tennünk. Az az elv, mit az *n* és *r* hangok alkalmazásánál a ghegek és rumének egyfelől, a toskok és rumérek másfelől követnek: nem huzódik következetesen végig a rumén nyelven. Míg az albánságot e hangsajátság két területre osztja, ez a ruménségnél csak nagyjából áll, mert az *n* helyett álló *r* itt-ott a rumén nyelvágba is belevegyül; így például Erdély hegyei közt az u. n. móczok nyelvében a bine (jól) = bire, s Moldovában a penă (-ig) = pire; a XVI. században Erdélyben írott voronetzki kodex is sok példát nyújt az u. n. rotificatióra:

arina	=	arira
genune	=	gerure
manunt	=	marunt
pune	=	pěra
čine	=	čire;

igy továbbá a mac. rum. fenestra, dunai ruménben ferastra, míg e szó virgo-virginem mindahárom rumén tájszólásban: vergură, virguru, (ez ghegben virgene és toskban vergere).

Ez ingadozásban is ráismerünk a vándornépre, mely járva-keelve tartja hullámzásban az alakuló nyelvet s hozza létre azt a folytonos kapcsolódást, mely a három dialectus eltérő sajátságait is áthidalja. Ilyen kapcsolódások egyik érdekes példája a venenum szó:

d. rum.	:	venin
m. rum.	:	verin
istr. és mócz:		verir

A ruménségnek genealogiai összefüggése az albánokkal, magyarázza meg, hogy a maczedo-rumének egy része nem nevezi magát ruménnek, de az albánok egy törzsének nemzeti nevét viseli az: *armén-t*, a mi nem más, mint az *arban* névnek változata. Ezen a törzs néven nevezik a görögök az egész albánságot: *αρβάνης* vagy *αρσάβηης*, a miből a török *arnaut* név származik.

Van még valami, a mi a ruménség dalmát eredetére vet világot s kiegészíti azt, mit arról elmondunk. A friauli olasz tájszólás, melyet Velence és Istria közti területen beszélnek, legszélső kiágazása az olasz nyelvnek, s ebben több olyan nyomot találunk, melyek azt bizonyítják, hogy a római korban Venetiától Istrián át, le Dalmáciába nyelvi összefüggés volt, melyet csak későbbi események szakgattak meg. Ez összefüggést a *friauli és rumén nyelvek* közt lévő, úgy hangtani mint *lexicális* egyezések demonstrálják.

A rumén *bätren* (öreg) friauli területen is megvan „*vedraun*“ alakban, úgy e szavak: az = azze, tatä = tate, razä = razze.¹⁾ Majd hangtani kapcsolatokat találunk: a) kettős magánhangzók:

Rumén: jarba	=	friauli: jarbe
cara (tiära)	=	tiara
pjele	=	piel
foaje	=	fuec
moarte	=	muarte
poartä	=	puarte

b) mint a ruménben, úgy lesz vocalis előtt a //ből *i* vagy *j* a friauliban s más észak-olasz dialectusban; pl. rum. mujere = friauli: muir (mulier).

c) a rumén *t*-nek ragozás közben való *c* vé változása is megfelel a friauli hangtörvényeinek. Rum. mârtemorc (morti) kumnat-kumnac (-ti) = friauli: muarte-mu-

¹⁾ Schuchardt: Der Vocalismus des Vulgärlateins, Leipzig 1868. II. 46.

arzi, talent-talenz, cugnat cugnaz. Ide tartozik ez is: rum. leopard-leoparz, friauli: leopard-leopars. ¹⁾

Művem bevezetésében utaltam olyan hangtani különbségekre, melyek maczedoniai, dunai és istriai rumén nyelveket egyben-másban megkülönböztetik.

Ilyen hangtani különbségek:

a) hogy a maczedoniai a latin *c*/ hangot nem koptatja *kj*-vé mint a dunai rumén: mac. cliama, cliaie = d. rum. kjamä, kjejä;

b) hogy a latin *c*, mely a VI. századig *e*, *i*, *oe* előtt is *k*-nak ejtetett, maczedo- s is'ro-rumunban *tz* nek, dunai rumunban *č* nek hangzik.

E különbségek a két dialectus régiségére vetnek világot, kitűnik ezekből, hogy a maczedoniai (és istriai) képviseli a hangváltozások régibb, a dunai pedig annak újabb stadiumát. ²⁾

Az elmondottak után nem szenved kétséget, hogy a rumén nyelv a rómaiság körén kívül eső alakulás s mint ilyen nem sorozható az új román nyelvek mellé.

Mi tehát a helyzete?

A rumén nyelv sajátos állása a többi új-román nyelvekkel szemben, nem egyetlen.

A mint kétezer év előtt az itáliai colonista a dalmát partokra szállt, hova anyaföldének civilizációját vitte magával s a mint a római korban a bennszülött illyrség alkotott nyelvet, mely csak anyagában vált rómaivá, úgy történik ez ma is angol, portugall, francia coloniákon.

¹⁾ Schuchardt: Der Vocalismus des Vulgärlateins. Leipzig, 1868. II. 45.

²⁾ Az *s* és *i* előtt álló *c* ugyanis előbb *tz*-vé lett s később alakult *č*-vé. Diez. Rom. Gr. I. 251–252: Anfangs scheint dies *c* die Geltung eines scharfen *z* gehabt zu haben, wie noch in italienischen und portugiesischen Mundarten und im Südwalachischen. Im Italienischen und Nordwalachischen vergrößerte sich dieses *tz* in *č*. – Érdekes, hogy az albán nyelv az eredeti „*k*“-hangot kölcsönzött latin szavakban módosította ugyan, de characterét érezteti, a mit az írás is kifejez: (*piscis* = pišk, *placere* = pël'k'uem, *princeps* = princk, *circus* = k'ark, *circa* = kjark, *socius* = šok'i, *vicinus* = fkiñ, *civitas* = k'utete), a miből kiviláglik, hogy az első római hatások idején a *c* még *k* volt; ilyen kiejtése volt a ruménben *ie*, mely az olaszszággal való folytonos összefüggésben változtatta azt *tz* és *č*-vé.

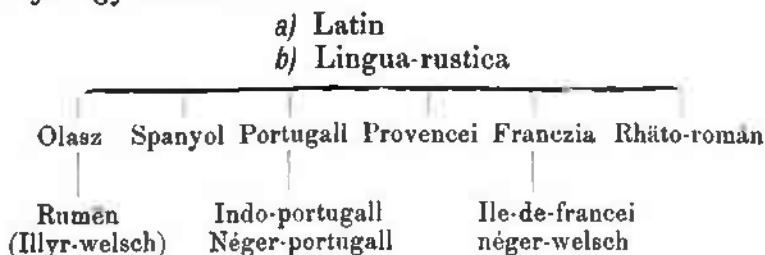
A portugalloknak az afrikai, guineai partokon és szigeteken számos kolóniájuk van: St.-Tomé, Ilhó do Principe, Annobueno, Capverdi szigetek, Hebridák, úgy Hátso-Indiában: Cochim, Ceylon, Makao. E coloniákon ugyanazt a jelenséget látjuk, a mit Dalmáciában láttunk. A parti négerék és malayok, kik a kikötőkben hajók ki- s berakodásánál vagy a portugall földbirtokosok ültetvényein dolgoznak, ép úgy mint a régi illyrek, nyelveket formálnak meg a mindennapi érintkezés folytán, mely csak külsőleg portugall, psychológiája a malay és négerék beszélte nyelveké. E nyelveket néger-portugall, indo portugall vagy Néger-Welsch néven ismerjük. Surinamban ilyenféle néger-angol nyelv is keletkezett, Ile de France vagy Mauritius szigetén pedig (Afrika) ilyen néger-francia jargont beszélnek a bennszülöttek. ¹⁾

E nyelveket idővel talán nagyobb területen fogják beszélni, sajátos szófűzés- és kiejtéssel. Itt ott már irodalmi nyelvvé is váltak. Így a surinami néger-angol, melyen a londoni bibliatársulat a szentírás egy részét ki is nyomatta. Vajjon e nyelvek a portugall, angol és francia dialectusok közé sorozhatók-e, vagy oda tartoznak a néger és malay nyelvekhez?

A rumén állása ugyanez.

Nevezzük-e nyelvnek s pedig új-román (leány) nyelvnek? vagy jargonnak? kérdésünk szempontjából másodrendű jelentőségű. Tény az, hogy olyan természetű fejlődés, mint a néger-welschnek nevezett afrikai jargonok.

Magyarázatom értelmében az eddig divatozott le származtatás helyett a román nyelvcsaládnak genealogiai fáját így állítom össze:

¹⁾ Schuchardt: Kreolische Studien. Sitzungsberichte. Wien, 1882. Étude sur le patois créole mauricien par M. C. Baissac, de l'île Maurice. Nancy, 1880.

Ez az igazi s teljes képe a román nyelvcsaládnak. Igen, de ez csak *egyoldalú*, a román nyelvcsalád szempontjából való szemlélet eredménye.

Az a belső közösség, melyet az albán és rumén nyelvek egész rendszerében (a hangtanban, a grammatikai alkotásban, a fogalomképzésben, részben még a szóanyagban is) találunk: gondolkodóba ejt bennünket s azt a kérdést veti fel: vajjon az illyr (albán) nyelvcsalád *nem tarthat-e épügy számat* a rumén nyelvre, mint a latin (román) nyelvcsalád?

A rumén nyelv állása, valóban, egy a nyelvtudományban lappangó új eszmét vet felszínre. A mint a modern anthropologia *elkülönzött fajokat* nem ismer többé, hanem minden egyes nemzeti individualitásban új, esetleg több faj összetolyásából származott kombinációt lát, melyet, mint ilyet, csak a *kapcsolatok összege* szerint nevezhetünk meg: úgy a nyelveknek egyoldalú, merev osztályozása sem felel meg a nyelvtörténet egészének, a nyelv igazi állásának.

Mert mi teszi a nyelvet? Szavak e, vagy a belső lényeg, a szavakban rejlő erő a hang és fogalom s a nyelvszerkezet?

Ha az oláh nyelv anyagát tekintjük románnak kell neveznünk, de a másik szempont értelmében, annak az illyrismus keretén belől is helyet kell jelölnünk. Az oláh nyelvet nem lehet az olaszszal, spanyollal stb. egy sorba helyezni, hanem külön fejlődésnek tekinteni, melynek törzse illyr (albán) s csak ágai s levelei románok. Csak e kép fejezheti ki teljesen az oláh nyelv állását, melyet nevezhetünk bárhogy is, de a latin leánynyelvének semmi esetre sem.

Az illyrismusnak a Balkánon más ilyen fejleménye is van.

Ez az új-bolgár nyelv, mely szókincsét tekintve, a szláv nyelvek közé tartozik, de grammatikai alkotása mint Kopitar konstatálta, szintén illyr talajon fejlett, azaz illyrből lett szlávvá.

Ilyen szempontból tekintve e nyelvindividuumokat, illyr nyelvkörről szólnunk is jogosult, a minék fomája ez:

Illyr (albán) nyelvtörzsa.

Szlavizált illyr = bolgár.

Romanizált illyr = oláh.

IV. FEJEZET.

A ROMÉN NYELV KELETKEZÉSÉNEK KORA.

Mikor fogamzott meg a romanizmus Illyricumban? mikor alakult a rumën nyelv? E kérdésre a „romanizmus kora“ nagyjában már megadta a feleletet; vissza kell arra mégis térnünk, hogy a részleteket annál nagyobb arányokban kiemelhessük.

A hozzáférhetlen hegyek, melyek a Balkán egyik ős népét az albánt máig megvédelmezték az enyészettől, olyan falakat képeztek a rómaisággal szemben, melyek századokon át ellenálltak a római befolyásnak.

A rumën nyelv viszonya a nyugati, illetőleg a legközvetlenebbül rokon olasz nyelvhez, már jelzi, hogy a rumën nyelv alakulása csak a császárság utolsó századaiba tehető. Az I–V. századokban a hegyeken elszórt illyr-lakosság, már némi részt vett ugyan a római élet forgalmában, nyelvébe sok római elemet vett fel (mint az albán), de a romanizmus még nem vert gyökeret. Az illyrség télvad állapotban, függetlenül barangolt a hegyeken nyájaival; az élet még nem csatolta erősebb kötelekekkel a nyugati világhoz.

Az illyricumi romanizmus csak a VI–VII. században indulhatott meg, mikor t. i. az olasz nyelv teljesen megalakult, mikor már az articulust alkalmazta, a *j* és *g*-t már *dzs*-nek ejté, a *c* pedig *e* és *i* előtt már nem hangzott többé *k* nak.

A rumën nyelv primitív alkotása egyfelől, s a romanizmus késő fonetikai és grammatikai elemei másfelől jelzik, hogy a romanizmus úgyszólván még csak kikezdte Illyricumot. Ez a késő kor, mikor a birodalom már romlófélben van, ereje a kimerültség szélén, bukása előestéjén.

Ez a késő kor, melyben az új vallás, a kereszténység hatol be a Balkán hegyei közé is: a rumën nyelv keletkezésének ideje.

A keresztény vallás hozta az illyrt közelebb a rómaihoz. A dalmát városokba járó illyrek Narona, Salonae egyházaiban ismerték meg az új hitet, mely kiemelte őket rabságukból. Missionáriusok pedig behatoltak a belső hegységeibe, hirdetve a testvériség vallását illyr és olasz nyelven.

A ledöntött tölgyekből keresztet ácsolt az illyr, köré gyűlve hallgatta a keresztény pap szent igéit. S felhangzott a zsoltár: O Zot perëndia ilne, sa i mërekulesim ast' çmeni üt mbë gësë jënë (Oh Istenünk urunk, mily csodálatos a te neved az egész földön!)

A testvériség vallása volt az, a mi a romanizmust életre keltette Illyricumban, mert a kereszténységgel társadalmi kapcsolatok keletkeztek olasz és illyr között, a romanizmust tehát, melynek első hatásait a vásárok, a katonai élet s a conventusokkal való érintkezésben kell keresnünk: megkötötte, szabályos mederbe terelte.

A rumén nyelv mondja el ezt. Mint fentebb említők, a rumén nyelv latin anyaga, hegyekhez kötött primitív életviszonyokat fest; mintha nem is tudna itáliai civilizációról, olyan kevés van benne, a mi a nyugatra emlékeztet.

De a kereszténység terminológiája a ruménben *latin* (olasz) eredetű. Ez az a focus, mely köré összes civilizációja helyezkedett el; ennek kellett lenni rómaisága tulajdonképi okának is.¹⁾

Míg a rumén, a római pogányvilágról semmit sem tud, addig a kereszténység fogalmait a latin anyaggal bőven ki tudja fejezni. Dumnezëu (uristen) = dominus deus; serbez (ünnepelni), sãrbãtoare (ünnep); kredincã (hit) = credentia, kred (krezuj, krezut, krede, = credo) spirit (lélek); pãgãn (pogány) = paganus; krestin (keresztény) = christianus; kruce (kereszt) = crux; bisericã (templom) = basilika;²⁾ enzer (angyal) = angelus; leze (törvény) = lex divina; botez, botezãtor (keresztel-) = baptizo; cina domnuluj (urvacsorãja) = coena domini; preot (egyházi elöljáró) = presbyter; florij (virãgvasár-

¹⁾ V. ö. Tomaschek: Zur Kunde der Hamus-Halbinsel. Sitzungsberichte. Wien, 1881. 486–489.

²⁾ A basilika (mint egyház) fogalma nem itáliai, de byzanci s a IV. századnál nem régiebb.

nap) = florealia, kununä (korona, koszorú), kununie (esküvő), blästamat (átkozott) = blestemator; mormënt (emlék) = monumentum.

A kereszténység fogalmait ilyen szavak egészítik ki: skrisäre (írás), invăcător (tanító), karte, hărtie (könyv, papír), skoală (iskola). A napok nevei is keresztény forrásból vannak merítve; săptămână (hét), duminică (vasárnap), luni (hétfő), marți (kedd), mercuri (szerda), joi (csütörtök), vineri (péntek), sâmbătă (szombat).¹⁾

A római hatás az albánoknál is a *kereszténységben* culminál. A kereszténység fogalmai ott is latin-olasz eredetűek, s a többi kölcsön szó, mintha ezek köré csoportosúlna, mint járulék, a mit az élet a kereszténység kapcsán Albánia hegyvidékén elszórt.

Albán kölcsönszók a kereszténységre:

Szentség = săintëria v. săinteni'a; veritas = vërtët; virtus = vërtút; angelus = îngël; ecclesia = 'kîsë; miraculum = mrekuie; crux = kruk'; adoro = adëruem; peccatum = mëkát; benedico = beküem; evangelium = unghil; spiritus = špîrt; trinitas = ëndrijtat; sancta trinitas = sent'ndrijtat; laudo = l'ëvdüem; elemosyna = lëmöšëne; diabolus = djal; consilium = kësil; salvo = šelbüem; spero = šperüem.

Kétségtelen, hogy a romanizmus ott indult meg nagyobb erővel, hol keresztény illyrek és olaszok egy egyházban éltek, melynek liturgiája latin, s a vallásnyelvi gyarázat olasz volt.

Ez a két tényező együtt működésre vonta bele az illyrség egy részét a romanizmusba. A rumén nyelven az is meglátszik; maga a szó és beszéd rumén neve a „vorbă“ és „vorbesk“ is azt mondja el, hogy a rumén nyelvet a keresztény egyházi élet hozta létre.

„In principio erat verbum, et verbum apud Deum erat, et Deus erat verbum!“ idézte a keresztény pap Szent János evangeliumából.

A ruménség, mint fennebb többször láttuk, a latin-olasz szavak belső értékét nem fogta fel, s a fogalmakat sokszor külső jelekhez kötötte.

Ez áll a verbum szóval is. Itáliában a verbum helyét,

¹⁾ Ide tartozik a sară (este) szó is. Lásd 55. l.

mert liturgiái fogalommá lett: az olaszok a parolával pótolták, így a francia is, a spanyol-portugall pedig a fabulával. A rumén éppen megfordítva, az egyház „verbum“-ját, vonta bele a közélet nyelvébe s megalkotta a „vorbesk“ fogalmat. A provençei, mely a ruménnel sok hasonlóságot mutat, ugyanigy jár el.

De legyen akárhogy, e fogalmak alakulása is jelzi, hogy a kereszténység és a romanizmus ikertestvérek Illyricumban.

A kereszténység azonban a dalmát partokon csak a IV. században tűnedezik fel. Innen vonúl fel a Száváig, s azontúl Pannoniába, hol a legrégebb római keresztény emlékek a IV—V. századokból valók.

Az a számos keresztény emlék, melyet Krisztus monogramja (P vagy $\overline{\text{PC}}$) szentel meg, melyek salonaei, traguriumi, tisciai egyházak s az egyház szolgáinak emléként hagyták ránk¹⁾ Mommsen szerint mind a 358—535. évekből valók.

Ez időben (IV. század) él és apostolkodik Niketas remesianai püspök (Niš) a bessek földjén, ki mint latin író is ismeretes. Ez időben hálózta be a latinizmus a kereszténység révén a Balkánt.

A rumén nyelv keletkezésének korát, e nyomokon kívül, egyebekkel is meghatározhatjuk.

Mint fentebb láttuk, abban az időben, mikor Traján császár Dáciaiát birodalmához csatolta, a mai Erdélyben már *szláv* népek nyomaira találunk. Ezek a Dunáig értek le akkor, a Černa vize mellett áldozva Perúnak (Jupiter Cernenus) s imádva szent fáikat, melyek tiszteletét északról hozták magukkal.

A III. század végén nagy népáradatok tódultak Dáciaúra, gót-gepida népek, a Duna vonaláig terjesztve ki uralmukat. A szlávok a germán korszakot is átélték Erdélyben (a mit a folyónevek continuitásából olvasunk

¹⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum. 2654: „Ecclesia Salo-nitana“. 2704: „Sancta Aeclesia“ (Tragurium, Trau.) 3096: „Famula XPI“ (Siscia) 2661: „Diac(onus) sce Ecclesias“ (Salonae). 2674: + IHS. XPE. Rex Regum DNE (dominatum) sint oculi tui aperti die a(c nocte super do) mum istam clementer. (Salonae) stb.

ki), de a dunántúli népmozgalmak hullámai már a III.—IV. században egy-egy szláv törzset hajtanak át a Dunán. Nyomukban lassú, de folytonos migratio foly a balkáni tartományok (Moesia, Thracia, Macedonia, Illyria) felé s elszállingózik egészen Hellász szívéig.

A szlávok a Balkánon mindenfelé thrák-illyr köznépet találnak s azokat assimilálva fogyasztják. A Moeziától Epirusig szétáradt szlávtság thrák-illyr rétegekkel vegyül, a mi egy új szláv nyelv alakulását (a bolgárt) hozza létre. Ez az új szláv nyelv *hátulvetett articulussal* rendelkezik, mint az albán és rumén, ugyanaz a határozatlan *a = u* hangja van, mint azoknak, az infinitívust is úgy fejezi ki.

E nyelvnymok s a mai bolgár területen élő pijanci, sopi nemzetnevek (piäonok, sapäek) hirdetik az itt lefolyt népalakulások viszontagságait.

A mai Szerbia és Horvátország területén is enyészett az illyr-thrák. A meropch nemzetnév Szerbiában „jobbág” értelművé lett s a Száva-Dráva közt lakó horvátok egy vidéken brajak-(brajaci)-féle horvátokat neveznek meg: ezek alkalmasint a régi breukok elszlávosodott utódai.¹⁾ A horvát-szerb nyelven is lerakodott egy-egy nyoma a keveredésnek: a futurumot illyresen képezik: „hoću da vidim” (akarok látni) = látni fogok.

A dunántúli események fokozzák a szlávok beáradását a balkáni tartományokba, úgy hogy lenn Görögországban is „Slavoxorionok” keletkeznek. Tómérdek szláv helynév szóródik szét Hellászban: Σκλαβίτιζα = Sklavitza, Καμενιτιζα = Kamenitza, Μποδοβοτινα = Bukovina, Γκοριτιζα = Goritza, Τίροβοτι = Tirnova, Ορσοβοτι = Orsova, Χυρβατιτιζα = Chyrvatetz, Βαρβοβοτιζα = Varvutzena, Σερβίτιζα = Servitza, Μακρινίτιζα = Makrinitza.

Még a szent Helikon neve is Ζαγόρια = Zagoria lesz, máig így nevezi az új-görög; Marathon mezején is egy szláv nevű talu Βράνα (Vrana), a Termopylä mögötti hegyek közt pedig egy Βοδονιτιζα = Vodonitza keletkezett. A szlávok Kréta szigetére is eljutottak; nyomaik a

¹⁾ Fligier: Mittheilungen der anthr. Gesellsch. in Wien. 1880. X. 203.

Τοπόλια = Topolia, Σκλαβοπούλα = Sklavopula és Σκλαβοδοχώρι = Sklabodochóri helységnevek.

A szlávok átjárva a görögség ethnikumát, teljesen átalakítja a hellén fajt, mely gyorsan veszítve egyéni vonásait, rohamosan süllyed a byzantinizmusba.

A szlávok szereplése mindinkább kirívóbb lesz a IV—VI. századokban.

A Thrákiában állomásozó görög hadak vezérei 469-ben Onogost és Ostruj voltak. Az V. században Justinian vezérei szláv neveket viselnek: Dobrogost, Vsegrid, Svarun. A szláv elem a császári trónig jut fel. I. Justin (518—527) neje Ljubkini, szláv asszony volt. I. Justinian (527—565) anyja Viljenica, atyja Iztok. Justinian népies neve Οὐπραονδα (Upravda) = iustitia. ¹⁾

Ez a szlávok, mely a III—V. századok folyamán nő meg a Balkánon: korán megismerkedett a dalmát partok olasz colonsaival s az alakuló rumén elemekkel. Mindannyit *vlach*-nak nevezte, a mi az ő nyelvén *latint, románt, olaszt* jelent. ²⁾

A szlávok, mint nomád, pásztorkodó népelem rumének vagy vlachok közelébe kerülnek. Életviszonyaik összetalálkoztak erdőn, berken, a pásztortüzek körül. S a szláv, mely körülfolyna a ruménséget, belevegyül a nyelvamalgamába, s az édes hangú rumén nyelv, mely oly olvadékony, oly hűvös erejű, át és átfogja a szlávot, vonja, ragadja magával, míg aztán mint a lavina nőttön nő a rumén elem, a szlávok nagy tömegeit ragadva magával.

Nincs öntudata még ekkor a rumén nyelvnek. Még nem római, de nem is illyr már. Gyökerei illyr és román talajból szívják életnedveiket. Az illyr és római szellem küzd benne egymással, egyik az *otthon* ezernyi előnyével, másik a *hatalom* s a magasabb műveltség erejével.

Most a szlávok közbejötté, mintha megzavarná a

¹⁾ Drinov: Zaselenie balkanskago poluostra slavjanami. Moszkva, 1873. 49. stb. l.

²⁾ A *valch, wealh* szó germán eredetű s idegent jelent. Így nevezték a germánok a keltákat és gallokat (Welsch, Wales), később átment e nevezet a román fajokra. A *vlach* szót a szlávok a germánoktól vették át.

fejlődés megindult menetét. A két tényezőhöz egy harmadik járul: a *szlavizmus*.

A szláv nyelv, a szláv elemek nagyszámú beolvadásával az oláhságba, az öntudatlan rumén nyelvet hatásának egész özönével árasztja el s olyan fejlődés meggyéjére tereli, a mi tradícióinak fonalait meg-megszakgatja.

Szláv szavak egész tömege kezdi bővíteni a rumén nyelvet, kiegészítve mindazt a hiányt, a mit római forrásból még nem pótolhatott.

Külső anyagon kívül szláv észjárás és sok grammatikai elem is átszivárog abba, mely a mily kezdetleges alakulás, oly fogékony is minden hatás iránt, mely körtülfolyja.

A rumén már megalakította ekkor számneveit, itáliai forrásból véve az 1—10 számok megnevezéseit, de azok elrendezését (1—19) mint láttuk, még illyresen eszközölte.

A szláv áram közbeözönlése oly laza állapotban találja a rumén nyelvet, hogy még itt is érvényesülhet. Olyan fejetlen szövevény még, hogy új motívumok fonódnak bele.

A 10-es számsorok (20, 30 stb.) minden román nyelvben syntheticus alakúak. Minden román nyelv ismeri a viginti, triginta, quadraginta stb. syntheticus alakokat. A rumén is oda fejlődhetett volna; a makedoniai ruménben 20-ra žinžiti syntheticus alakja van, a mi alkalmasint a vigintinek felel meg. De ez izolált eset. Az oláh így formálja a tizeseket:

- 10 zeče,
- 20 doauă-zăc,
- 30 tri-zăc,
- 40 patru zăc.
- 50 cîn'-zăc,
- 60 șasă zăc,
- 70 șapte-zăc,
- 80 opt'-zăc,
- 90 noauă-zăc.

vagyis: két tiz, három tiz, négy tiz, öt tiz stb.

Ha a rumén illyr észjárással alkotja vala tizeseit, azok nem öltik ezt a formát.

Albán tizesek:

- 10 djëtë
- 20 një-zët = 1 × 20

30	tri-djetë
40	dbi-zët = 2 × 20
50	pésë djëtë
60	gjáste djëtë
70	átáste-djëtë
80	tétë-djëtë
90	nëntë-djëtë.

Az albán tehát részben 10-es, részben 20-as számrendszert követ. Ez nem felel meg a rumén formának.

A rumén tízes számsor alakításánál a szlávok közbejöttére ismerünk. A szláv nyelvekben alakúlnak ilyen módon a tízesek:

Ó-szláv:	10	desent'
	20	dva desenti
	30	triije desenti
	40	četyrije desenti
	50	pent' desenti
	60	šest' desenti
	70	sedm' desenti
	80	osm' desenti
	90	devent' desenti.

Megerősíti ezt az is, hogy a 100-nak rumén neve is (suta) szláv eredetű = sto (ó-szláv suto = s'to). Ezerre ismét itáliai szava van: a *mijā*, mely a latin mille s az albán mije-vel azonos.¹⁾

Ilyen ingadozás jellemzi a rumént, mikor a szlávok tódulnak át a Balkán-félszigetre.

Természetes, hogy a szláv nyelvhatások sokféle-képpen érvényesülnek benne. Az *-ar*, *-nik*, *-av*, *-ka*, *-ec*, *-ica*, *-iste* ragok és képzők; az *'iz*, *ne*, *za* praefixumok is szláv eredetűek. A tagadás képzése a *ne*, *nu* praefixummal (kunoskut = ismeretes, nekunoskut = ismeretlen; trábū = kell, nutrábū = nem kell) s a *mü* rog, *mü däre*

¹⁾ Hogy a szláv nyelvek minő laza állapotban találják a rumén nyelvet, kitűnik az istriai tájszólásból is, melynek a törzs-számok között a százon kívül (suta) még két szláv számneve van: nyolcz = ósën, kilencz = dévet; ennek képzései: 18 = ósën-'pre-zëtzi, 19 = dévet-'pre-zëtzi, 80 = ósën-voto-zëtzi, 90 = dévet-voto-zëtzi (voto = olasz volta). Az ósën és dévet akár régi, akár újabb kölcsönzés az istro-ruménben, érdekesen jellemzi a rumén nyelv alakulásának természetét, mely ugyszólván, minden kaput kitar a szláv hatások előtt.

(kérek, könyörgöm, sajnálom)-féle formák is egyedül a szláv nyelvhatásból magyarázhatók ki:

Molim se = mă rog (kérek, könyörgöm),
 moliš se = te rož,
 moli se = să roagă,
 molimo se = ne rugăm,
 molite se = vă rugac,
 mole se = să roagă.

Žalim se = mă doare (sajnálom nekem fáj),
 žališ se = te doare,
 žali se = el doare,
 žalimo se = ne doare
 žalite se = vă doare,
 žale se = ej doare.

S a szóanyag! Ez egy egész özön.

Szegény, korlátolt népelem volt a rumén, melylyel szlávok vegyültek. Fogalomköre szűk, földhöz kötött. Pretin (barát), nărav (szokás), rod (nemzetség), jubesk = ljubim, szeretek, em trăbă = trebam, szükségem van valamire, întreb = kérdezek, traji = trăjesk, élek (leben és danern) mind olyan szláv eredetű szavak, melyek egyszerű fogalmakat fejeznek ki, mégis behatottak a rumén nyelv anyagába.

Találunk továbbá észjárati találkozásokat a szláv és rumén nyelvek között: lumja = világ és lumină = világosság ez megfelel a szláv svet és svetlost-nak, az oláh tănăr (ifju) = szláv mlád-nak (gvenge, ifju). Ide tartoznak az égtájak: răsărit = kelet, apus = nyugat, mjază năpte = éjszak, mjăzăzű = dél, melyek szláv képzésekkel magyarázhatók. Ide tartozik a mulcămesc = köszönni („mult“ gyökből), a miben Miklosich a szláv „mnogaja ljeta“ köszöntésformának utánzását ismerte fel.

A latin kereszténység s az olasz nyelv hatásai egyfelől, a szlávtság befolyása másfelől, eldöntik most azt a kérdéat: *mikor alakult a rumén nyelv?*

Az adatok összefüggő tanúsága szerint a VI—VII. századoknál *nem előbb*. Csak ez időtájt alakult egy gyöngye hajtás, mely még bimbózik, de leveleket nem hajt.

Ha ideje lett volna rá, ha nagy, világtörténeti események nem tódulnak a régi Rómára, a rumén nyelv is növekedett volna tovább a romanizmus édes emlőjén.

A népvándorlások, melyek a III. században indulnak meg, feltartóztathatlanul haladtak előre.

A hunnok a góthokat, gepidákat verik ki a dunai tartományokból s a menekülő germán népáradatot Nyugat-Európa felé veszik utjokat.

A Duna-Tisza táján Hunnia alakul, a germánok (góthok, frankok, longobardok, burgundok, vandak) pedig Nyugaton alkotnak új birodalmakat s Spanyolországon át Afrikáig pusztítják mindazt, a mit római kéz alkotott; más águk az Északitenger felől Britanniába tör (angolszászok), kiüzve onnan is a római sasokat.

Nagyszerű színjáték játszódik le Európában, a minőhöz hasonlót a világ nem látott.

A birodalom nyugati fele, mely már 395-ben II. Theodosius halálával vált el a keletitől, a VIII. században megdőlt, a keleti góthoknak esvén martalékká.

A keleti rész, hanyatló műveltséggel, erőtlentül magára marad a barbár néptengerben, mely minden oldalról csapkodja partjait.

A keleti birodalomba is északi hordák törnek szakadatlan, pusztítva a császárság területeit.

Szláv és avar pusztítások a dalmát partvidékek képét is mindjobban megváltoztatják. A városok romba hullanak, *olasz elemei* a szigetekre s Itáliába menekülnek s a leégett, lerombolt városok utcáin barbár hordák váltják fel egymást; a vízvezetékek, hadi és kereskedelmi utak begyepesednek, vad harcok paripái isznak a Narenta szép vizéből.

Csakhamar egy időpont áll be a balkáni világ történetében, *midőn ott a latin (olasz) elem teljesen elzúllik*, mi a keleti császárság nyelvi viszonyait változtatja meg.

A keresztény egyház nyelve Dalmáciában és a balkáni nyugati tartományokban — hová az oláhság eredetét és kereszténységét helyeztük — kezdettől fogva latin volt (lásd 100. fejelet a dalmáciai keresztény epigr. emlékeket) de a keleti püspökségek (görögök) is élnek a latin nyelvvel a VI. századig. A marcianopolisi püspökök pld. a chalcedoni (Kisázsia) zsinattal (451) és a

konstantinápolyi császárokkal latin nyelven közlekedtek. Az állam nyelve is a latin volt s a VI. századig a hadivezérletben is a latin nyelvet alkalmazták.

Maurikios (582—602) Constantinos V. Copronimus (741—755) uralkodásának köze a nyelvi átalakulás kora.

Maurikios pénzei még latinok:

Av. DIV·MAURIC·TIB·PP·AVG·

Rev. VIRTVS·ROMANORVM·

már V. Constantinuséi bilinguisek:

Av. CONST·LEO·P·P·AVGTO vagy

Av. COH·STANTI·HES·LEON·ECOHy·BASILIS·

Rev. IHSYS·XRISTYS·NICA·

Az egyházi életben is változás áll be. A görög keresztények a pápával (III. Gergely) viszályba keverednek, ki 731-ben anathémát mond az ikonoklastokra. Feleletül III. Leo császár 732-ben az illyricumi provinciát (Dalmácia, Macedonia, Epirus, Thessália, Achaja) tehát a thessalonikai metropolitát kiszakítja a római egyház kötelékéből s azt a konstantinápolyi patriarcha alá rendeli.

A görög elem gyorsan kezd felülkerekedni. Egy új elem az most, szlávokkal szaturálva, mely elbarbárosodva kezdi meg a görög történet új korszakát, a *byzant.* korszakot.

A VIII. század közepén a rómaiság (latinság) teljesen feloszlott a keleti birodalomban, csak a név maradt meg. A görög is „rhomaikos“ nevet használja aztán a maga megnevezésére; nyelvét *ἡ γλῶσσα ρωμαϊκα* nak hívja; a császár: *Βασιλεύς τῶν Ρωμαίων*. A hellén név elveszti varázsát, mert az a keresztény görög szemében a pogányság fogalmával függ össze.

A rumén nyelvet pedig, most már letörve fájáról, mint fejetlen gallyat hordja a szél a hegyeken. A *románizmus rá nézve csak volt*. Mielőtt megalakulhatott volna, telisded teli illyrismusaival és szlavismusaival: a féluton megállt, jargon maradt.

A rumén nép beszélve egy primitív idiómát, a régi Róma örökségét, bolyongott a hegyeken, völgyeken, keresve a legelőt nyájainak.

Mint keresztény, nagy ünnepeken eljárt a városokba, elvégzendő egyszerű fohászkodását. Az egyház, mely immár görög volt Byzantban, az ő nyelvére is lenyomódott, mely fogékony és szegény, mindenféle hatás elfér benne.

Ebben a görög világban rakódnak le azok a görög elemek a rumën nyelvbe, melyeket a mai *dunántuli és istriai rumën nyelvben* is megtalálunk. Drm (*δρομος*) = út; drak (*δράκων*) = sárkány, ördög; farmek (*φαρμάκι*) = babonaszer, varázsaital; folosesk (*φωσέλος*) = használok; horā (*χορός*) = táncz; temej (*θεμέλιον*) = alap; fanar (*φαναρι*) = lámpa; (ορφανός) = árva; lipsü (*λείπειν*) = hiány; afiu (*αίλιον*) = találók; endojalā (*ένδονάζειν*) = kétség; kūrāmidū (*κυρμιδα*) = téglā; harāzesk (*χαρίζομαι*) = ajándékozni; jeftin (*φθηνός*) = olcsó; ikoanū (*εικόνα*) = kép; ikonostas (*εικονοστασιον*) = képfal; daskül (*διδάσκαλος*) = tanító; hürtie (*χαρτίε*) = papír, könyv; marture (*μάρτυρας*) = tanu: mürgürütiū (*μαργαρίτα*) = gyöngy; zugraf (*ζωγραφος*) = szentkép festő; lavrū (*λάβρα*) = zárda; kälugür (*καλός γυρος*) = szép öreg, szerzetes.

A görögséggel való érintkezés idejéből származnak a rumën nyelvnek a földművelésre vonatkozó némely szavai, mint: agru és aratru = *αγρος, αραιός*.

De mint a föld népe, mindjobban ki volt téve a szláv népeknek, kikhez mindig több s több *vérszerinti* kötelék is fűzi a rumënt. Ugyyszólván összefoly most már a két népelem, a rumënség javára, mely számban gyarapodik, nyelvét pedig a szláv elem fokozatos műveltségével, mi később szláv kereszténységet s szláv államalakulásokat hoz létre: a szlavizmus jobban és jobban átjárja. A rumën nyelv új fejlődés meggyéjére lép e viszonyokkal. Román forrásai teljesen kiapadva: *szláv civilizációra van utalva*, a minek végeredménye az, hogy a ma beszélt rumën köznyelv $\frac{1}{2}$ latinság mellett $\frac{3}{5}$ szláv anyagból áll.

Ez a rumën nyelv eredetének s első alakulásának története. Csodálatos kép! A historia meg nem írta: egyetlen forrásunk e történetek megértéséhez maga a nyelv; mert a nyelvek megőrzik a népek történeteit, mint a geologiai képletek az őssállatok lábnyomait s kivészett növényfajok roncsait őrzik meg, miből messze

korszakok történeteit olvassa ki a tudomány. A rumén nyelv is elmondja azokat a törvényeket, melyek fölötté századok hosszú során végig vonultak.

A ruménség történeteiben egy ethnikai momentumra kell még egyszer visszatérnünk, hogy a kérdést tovább magyarázhassuk.

A balkáni topografia, így Dalmácia régi nevéből tudjuk, hogy a római colonusok a hódolt Illyricumban pásztornépeket találtak; a rumén nyelv keletkezésében is felismertük, hogy azt a hegyeken romanizáló marhatevényesztő őslakosok alkották.

A ruménség a mióta s a mint ma is ismerjük, par excellencze *pásztornép*. A maczedoniai rumént vagy czinczárt az albánok „*čobán*“-nak hívják, azokat a czinczárokat is, kik városokban laknak.¹⁾ A Pindus hegység s az Olymp táján élő ruménséget, főtipusok szerint a görögök is nomádoknak nevezik; ez az értelme a kutzovlach névnek, mely alatt a görögség a czinczárokat érti. Kutzovlach = köcűvlach, vagyis vándorló oláh; köcű török szó, ebből a görög *κοιτίζω*; köcürmek = vándorolni, költözködni.

Az oláhság nomádelete, megérteti most már azt, hogy a *rumén nyelvagak*: hogy kerültek Istriába, s a Kárpátok vidékeire?

A középkor századaiban, hegységről hegységre huzódva jutott a ruménség fel a Dunáig s azon át széledt el Erdély hegyei közt a *havaseli* alföldön, Moldva területein. Innen rajokat bocsát Lengyelország felé, sőt a Kárpátok irányában eljut Slézia szomszédságáig *Teschenig*; más irányban csaknem a *Krimig* folyt szét a ruménség s a mi a nomád-élet nagy mértékét jellemzi, elnomádozált a *Kaukázusig*, hol ma a Feketetenger partján van egy rumén telep.

Ezt előre bocsátva, lássuk a ruménség további történeteit keletkezése helyén, a Balkán-félszigeten, hogy feladatunk második részéhez: *vándorlásainak leírásához* foghassunk.

¹⁾ Haan, Albanesische Studien: III. 136.

V. FEJEZET.

SZLÁVOK ÉS RUMÉNEK A BALKÁNON.

A szlávok folytonos özönlése a Balkánra, sok gondot ad a byzanci császároknak. Zupokban, bizonyos kezdetleges szervezet kötelékében éltek, s törzsek szerint csoportosulva keresztül kasúl járták a Balkánt mindenféle megfészkelve magukat, s a hol erőre tettek szert, önálló gazdálkodást folytatva. Az első szlávokat csak *szklavion*oknak nevezték, s a szerint a mint vidékek szerint el voltak szóródva; timočanoknak (Timok mellékiek) narentánok-nak (Narenta mellett), zachlumiaknak (Raguza vidékén), travnikok-nak (Trau környékén), dukljanoknak (Dioclea táján). Mindezek Dalmácia területén.

A szlávok nem államalkotó nép. Első államukat is idegen hatalom alkotja meg a Balkánon. A VII. században törtek elő a hunnok mögött a volgai bolgárok (mordvin évaš nép) s Asparuch vezérlete alatt Mösia és Thrákia egyrészt kiszakítják a byzanci állam testéből, s megalkotják *Bolgárországot*. A hódító elem nemsokára elenyészett a szlávországban, mely ez időtől bolgárnak nevezi magát, odább *Szerbia* bontakozott ki, s alakult meg állammá.

Bolgárország és Szerbia váltakozó szerencsével birtokolták a balkáni belföldeket a Fekete tengertől az ochridai tavakig, illetve a Dunától le a görög területekig, azokkal a földekkel, melyeken a *nomád ruménség* élt albánokkal és szlávokkal vegyest.

Megalakúlva a két állam, erőteljes szláv társadalom fejtett ki úgy Bolgárország, mint Szerbiában, hol később a kereszténység is meghonosodott. Bolgárországból indult az ki, a IX. században Cyrill és Method apostolok útján, kik a szent könyveket ó-szlávra fordították.

A IX—X. században a szláv kereszténység a bolgár és szerb országokat az albán hegyekig behálózta, s hatáskörébe vonta a ruménséget is, mely e területeket lakta.

Igy történik az, hogy a ruménség, mely eredetileg

a latin kereszténységből nő ki, majd a görög kereszténységgel jó érintkezésbe: a szláv kereszténység idején a szláv egyház körében él tovább; így lett a ruménség egyházi nyelve az ó-szláv s így került nyelvébe a szláv kereszténység terminológiája, mely annak latin és görög elemeit kiegészítette

Szláv papok tartják össze ez időtől fogva a ruménséget, kik szláv és albán népekkel vegyest, hallgatják az ó-szláv liturgiát a falvakban, városokban, s a hegyeken elszórt egyházakban.¹⁾

A rumén elem tulajdonképeni művelődése csak most kezdődik, szlávokkal való folytonos kapcsok által. Most növekszik nyelve, szláv cultur-elemekkel bővülve, melyek társadalom, állam, ipar, földmivelés, mesterségek, egy szóval a szláv civilizáció sokféle fogalmát viszik a rumén pásztor-nyelvbe.²⁾

¹⁾ A maczedoniai ruménség, a görögséghez közelebb a görög egyházban maradt máig. Egyházi és műveltségi nyelvük az új-görög, nyelvükbe is több görögség került, mint a szláv országokban beszélt rumén nyelvbe. A makedo-rumének nyelvüket is görög betűkkel írják.

²⁾ Kereszténység: Vládiká (püspök), papá (pap), mučenik (masc. vértanu), mučenicá (fem. u. a.), praznik (nagy ünnep), raj (éden), prečesta (Szűz Mária, boldogasszony), sfent (szent), sfentu duh (szent lélek), moaste (erekye), gropnik (temető), krećun (karácsony), molitva (imádság), tajna (titok), blagoslovenie (áldás), vorkresenie (feltámadás), preobrazenie (Krisztus átváltozása), glas (szózat), glavá (fejezet), časlov (breviarium), bobotez (bogobotez = Krisztus megkeresztelése), prinos (áldozat), duhovnik (lelkész).

Állam, társadalmi élet: Preten (barát), porunká (parancs), vrač (orvos), sluga (szolga), služba (szolgálat), rod (születés, nemzedék), národ (nemzet), rućenie (rokonság), tovarać (társ), župěn (ur), vodá (vajda), hospodar (fejedelem), knáz (főnök, bíró), obšte (nyilvánosság), izpravnik (hivatalnok), nevasta (menyasszony), pravila (törvény), sobor (gyűlés), oblaćtie (tartomány), bogat (gazdag), bojník (harcos), zalog (zálog), terg (vásár), vrazba (ellenségeskedés), uobitok (birtok), opis (írat), buki (betű, írás), bukvar (könyv), zed (fal), züdesk (építeni), züditor (építő), zlätar (aranyműves), zlätarie (aranyművesség).

Szellemi műveltség; elvont fogalmak: Norok (szerencse), gluma (tréfa), grize (figyelem), graj (szó), grázá (félelem), pričina (ok), predmet (tárgy), klipitá (pillanat), obicaj (divat, szokás), činsto (tisztelt), bogat (gazdag), bogacie (gazdag-

A szlávokkal együtt élő rumenség, mint már fentebb láttuk, korán assimilálni kezdte a szláv köznépet, mely a hol azokkal találkozik, anyanyelvét a ruménnel cseréli fel; ez assimiláció következtében a *vlach* név, mely a szlávoknál rómaid, *ruměnt* jelentett, lassanként elvesztette eredeti jelentését a szláv országokban, hol *ruměnt*, hol pedig a hozzájuk életmódban hasonló szláv *pásztor népeket* is kezdett jelenteni, annnyival is inkább, mert a szláv pásztor népek rumunizálódása (oláhosodása) úgyszólván generációról generációra növesztette a rumén elemet, a minek következtében köztük a különbség érzete is folyton enyészett.

Ez a szerves összefüggés szláv és rumén közt magyarázza meg, hogy a *vlach* név *pásztor* jelentése, mindinkább terjed a Balkánon s a byzanti krónikákban már ingadozó jelentése van. Mikor a byzanci írók Aetolia és Theesszáliában, Nagy- és Kis Oláhországról (*ἡ μεγάλη* és *ἡ μικρά Βλαχία*) írnak, hol a makedo-rumenség ma is compactabb tömegekben él, kétségtelen, hogy ott *vlach* alatt *ruměnt* kell értenünk.

De a szláv országok *vlachjaiban* már a görögök sem láttak nemzetet, hanem ez országok nomád lakosságát, hegyi pásztor népeket.

Lássuk ezt közelebbről.

Bolgárország, mely Mösia, Thrákia és Makedonia területein állammá alakult, a VIII és IX. században keresztényenyé is lett. Byzancz-czal szemben folytonos ellenségeskedésben állt. Nagy fejedelme Simon, csári czimet is viselt, s nagy tekintélynek örvendett Konstantinápolyban is. Ez a bolgár állam a XI—XII. századok folyamán újra Byzancz hatalma alá kerül. A byzanci császárok rendelkeznek itt a szláv egyházzal is, s az ochri-

ság), čas (óra), vreme (idő), dažda (adás, ár), slobod (szabad), slobozenie (szabadság), trabuincă (szükség), trudă (fáradtság), pomană (emlékezet), pagubă (kár), poftă (kívánság), povod (alkalom), vjak (örök), în vece (örökké), vladnik (hatalmas), vrednik (tekintélyes, méltó), destul (elég), gata (kész), veselie (öröm), obraz (arc), dragă (kedves), sdravěn (erőtlen), sělă, sělnitor (erő, elős), tŭlk (magyarázat), dela (tény, cselekvés), odihnă, hodină (pihenés), vidnă, videnie (látomány, álmkép), deosăbesk (megkülönböztetni).

dai érrekség alá rendelik az összes bolgár egyházakat, s az *oláhságot*, mely Bolgária területeit népesíti. Ilyen összefüggésben a byzancziak minél többet foglalkoznak Bolgáriával s oláhságával.

Anna Comnena (1087—1148) krónikájában találjuk meg először körülírva az oláhság fogalmát. Szerinte nem más az oláhság, mint nomád életet élő nép, melyet a köznyelv nevez vlachnak... *καὶ ὁπότε τὸν τομάρδα βίον ἔλαοντο Βλαχον; τοῦτος ἡ κοινή καλεῖν οἴτε διαλέκτου.*

A bolgár hódoltság idején történik, hogy II. Izsák byzanczi császár, III. Béla magyar király leányát Margitot vevén nőül: a menyegző költségeit kivetett adó alakjában akarta behajtani. Az adószedők mint éhes varjak járták be Bolgárországot is, melynek népe a byzanczi gazdálkodással úgyszólván torkig volt. Az elégedetlenség nőttön nőtt, míg végre nagy lázadásban tört ki.

A byzanczi krónikák szerint¹⁾ a *vlachok* kelnek fel a hegyek közt, s vívják ki az ország függetlenségét, Péter és Asên testvérek vezérlete alatt. A mit a krónikás ír, kiérezzük belőle azt, a mi a Balkánon századokon keresztül folyik, hogy t. i. a hegyek, menedék helyei s várai az elégtelenségnek, innen rontanak a hatalomra. A török korszak „*hajduk*“-jainak, a czrnagorai hegyi harcosoknak csatái, meg annyi más forradalom száz analogiát nyújt: mit értsünk e lázadásban az oláhság alatt.

A hegyeken élő fegyveres pásztorok, menekülők, bujdosók sokasága az, mely a rengetegben fegyverkezik, guerilla csatákat folytat a hatalommal, mely az országúton, városokon uralkodik, innen intézi hadi operációt.

Asên és Péter népe is mindenféle hegyi lakos volt, maguk pedig születésükre nézve bolgár dynastiából valók, kik bujdosva tűnnek fel a felkelők élén. A pápa ezt írja róluk a magyar királyhoz intézett levelében 1204-ben:

„*Praevalentibus Graecis Bulgari perdidierunt regiam dignitatem, quinimo compulsi sunt gravi sub iugo Constantinopolitano servire, donec novissime duo fratres Petrus videlicet et Johanuitius, de priorum regum prosapia descendentes, terram patrum suorum non tam occupare, quam recuperare coeperunt.*“

¹⁾ Nikeforos Choniates, de rebus gestis imp. Constantinopolitarum (1118—1203).

A szabadságharcz győzedelmével az Uj-Bolgárország alakúlt meg Trnovo székhelylyel s legfényesebb II. Johannes Asên (1218—1224) alatt lön.

Valóságos szláv állam volt ez a Bulgária most is. A czár magát „V Christa Boga blagovjernyj car i samod'rzec vsem Bl'garom i Gr'kom“ nevezte. Egyéb megtisztelő czimei: blagocestivyj, blagorodnyj, christoljubivyj, prekrasnyj, a byzanci udvar stjljében. A czárnő: blagocestiva carica (c=cz); az elsőszülött: porfyrorodnyj.

Udvarában bojárok veszik körül; trónja stol és prestol, a bíbor köntös: bagrenica.

Az állami egyház: Sventa i božestv'na cr'kov cartsva bl'garskago; az országgülés: s'bor; a kerületek: oblast-ok; az adók: desent'k (tized), a hidvám: mostnina stb.

A hogy a ruménséget ismerjük, tudjuk, hogy az, az állam ügyeiben nem tett számot; — a köznép appendixe volt.

Az oláh név a szerb törvénybe is pásztor, nomád, jobbágy értelemben jutott be.

Stjepan Dečanski szerb királynak (1321—1331) évek között írott chrisovulja¹⁾ bőven foglalkozik a szerbiai nemzetgazdasági viszonyokkal. Itt látjuk, hogy az oláh szembe van állítva a szabad emberrel (srbin) vagy földművelővel s a király a szabad ember és oláh közt való házaságot is szabályozza: „hogy szerb ne házasodjék oláhok közül; ha pedig házasodik: meropch vagyis jobbágygyá legyen; a papfiak közül, az a ki írást tanul, atyja mellett maradjon, a ki pedig nem tanul írást, jobbágygyá legyen...“

Nem nemzetiségi különbség, de nemzetgazdasági fel fogás nyilatkozik e rendeletekből, melyek a földműveséget akarták Szerbiában előmozdítani. A szerb még ma is inkább marhatartó, mint a bolgár.²⁾

A chrisovul minden sorából kiérzik ezt. Ló-, juh-, sertéspásztorok a szerbiai oláhok, olyan társadalmi elem,

¹⁾ Dečanske chrisovulje. Glasnik XII. Belgrad, 1880.

²⁾ Bradaška. Die Slaven in der Türkei. Geogr. Mittheilungen. 1869. 442. „Es bebaut wie ehemals auch noch heut zu Tage der fleissige Bulgare das Land, während sich der Serbe mehr der Viehzucht zuwendet.“

mint a meropch, de életmódja a hegyvidékekhez van kötve.

„A tudoričevaci és gojlovaci oláhok írja a chrisovul — legeltették a *kanczákat*, a rutiševaciak és svetokračanok, pogorušanok és susičanok *juhokat* legeltessenek, a várdiščanok pedig *szarvasmarhákat*; azok az oláhok, kik kanczákat legeltetnek, ne vegyenek azokból maguknak részt, hanem tartsák ki magukat havi fizetésükből s azok kik juhokat legeltetnek, minden Szent György napon 100 juh után egyet vegyenek maguknak báránynyal.“

A rendelet e szavai tájékoztatnak már bennünket az oláh országlakosok viszonyaira nézve. Más oklevelek meg éppen körül is írják azt, mit értünk oláhság alatt Szerbiában. Ilyen II. Uroš István szerb király adománylevele a chilanderi kolostornak 1293—1302 évekről:

... S ismét látta királyságom, hogy a szentegyház esztendőnként mindegy 12 esikót ad *pásztoroknak* (пастыромъ) fizetés fejében, ennél fogva *vlachokat* (влахъ) rend-ilem oda s más vlachokat választottam az egyházi vlachok közül, hogy legeltessék az egyház lovait (kobilá) s hogy ne vegyenek az egyháztól fizetés fejében semmit, sőt ha valamit elvesztenének, fizessenek ők az egyháznak egy ló fejében 30 perpert s egy kancza fejében 20 perpert. Azért ezeket királyságom felmentette minden robot alul, úgy hogy semmiféle adózással se legyenek terhelve, sem buzában, sem horban, sem kíséretbeni szolgálat, sem ló vagy ebek őrzése által, sem a szent hegyre semmi küldetésre ne legyenek kötelezve, kivéve, hogy a szent egyház lovait legeltessék... és só adassék nekik... a remetelakban tartózkodó kalugereknek pedig ne legyen gondjuk a pásztorok élelmezéséről, sem ruházatáról, s ne lássák ők el a pásztort élelemmel, hanem az egyház. S Goračevben találta királyságom három emberemet: Györgyöt, Radoslavot és Prodant s oda adtam ezeket a remetelakhoz méhtenyésztőkül, hogy a Megváltó tiszteletér: legyen meg a szükséges gyertya és felszabadítottam azokat minden királyi és egyházi robot alul, szintúgy *mint a fenn oláhoknak irt pásztorokat* (како и влахъ выше писанныхъ пастырь.) S bántalmak és igazságtalanságok ellen védelemmezze és őrizze őket az egyház urasága (tekintélye).¹⁾

¹⁾ Magyar történeti emlékek X. 180.

Ha a chrisovulban százsámra megnevezett oláhok neveit olvassuk, látni fogjuk, hogy ezek csak részben voltak *rumének*, legtöbbjük *rác*z nevű, de vannak ott *bolgárok*, *horvátok* is oláh számba véve.¹⁾

Ebből több tényt olvasunk ki világosan. Először a mit fennebb mondtunk, hogy a szerbiai oláhság eredetére nézve mindenféle balkáni hegyi gyülelész nép volt. másodsor épen a szláv személynevek bőségéből olvassuk ki azt: mily nagy mértékű volt a Balkánon a *szlávok rumunizálódása*. A szláv nevű oláhok ugyanis minden bizonynyal gyorsan vegyültek össze a ruméniséggel, azok nyelvét fogadták el, s keverték abba a magukét. Innen a rumén nyelvnek az a hasonlíthatlan bősége idegen kölcsönzött anyagban, a mi csak úgy magyarázható, hogy a rumunismus mint a vízbe dobott kő, mindig nagyobb s nagyobb köröket irt le szláv területeken, hol egész vidékek lakosságának régi nyelve vezet el a rumunismusban s e processussal fogékonynyá tette azt, a szláv szavak és kifejezéseknek a *végletekig* való kölcsönzésére.

A szlávok tömeges rumunizálódása magyarázza meg azt is, miért érvényesülhet századról századra a szláv egyházi nyelv s a szláv papok hatósága a *ruméniségen belül*, a nélkül, hogy az egyházban, a rumén liturgiának ekkor csak szükségét is érezné valaki.

A *dečanski*-féle chrisovulban az oláhok mellett, egy más népelemről is van említés, melyet *brodlik* nak neveznek. Ezek halász-, révész-féle nép voltak (*brod* = rév) nemzetiségre nézve szerbek és rumének vegyest.²⁾

A szerb királyi chrisovul az oláh és *brodlik* nomád népeken kívül, földhöz kötött, falukban lakó országlakók viszonyait is rendezi. Ezek tehát már nem oláhok a törvény értelmében, de srbin-ek, földművelők s *ime* ezek

¹⁾ Rumén nevű oláhok: Bun, Šerban, Bukur, Buczkat, Ruscor, Barb, Barbat, Dusul, Radul; szerb nevű oláhok: Bogoslav, Ijuboslav, Radoslav, Dragoš, Milos, Pribislav, Dabižev, Njegoslav, Miroslav, Zorislav, Novak, Branko, Mirkov, Smoljan, Pribil, Dobromir, Svetoslav, Jaroslav, Rjeloslav, Strjezimir; bolgár, horvát nevű oláhok: Dragoslav Bugaria, Sisman, Hrvatín.

²⁾ Rumén nevű *brodlikok*: Barb, Radoslav Vlach(!); szerb nevű *brodlikok*: Radoslav, Prodan, Milota, Dragoš, Branko, Miloš, Bogoslav, Ukopan, Dragin, Prodan.

közt is találunk *rumën* neveket,¹⁾ a mi világosan illusztrálja, hogy a törvény előtt az oláh s a földműves állapot nem volt nemzetiségi.

Az oláh név fogalma, a mint azt a törvény értelmezte: megvan a délszláv népek költészetében is. Azok a szerb balladák, melyek a guzlieza hangjai mellett hőseiket éneklik, *vlach* név alatt mindig *pásztorokat* értenek s *vlachinják* s *vlachinjiczáknak* nevezik a pásztornöket.

Sok ilyen balladát hozhatnék fel például, de csak egyet említek itt: *Kobilics Milos*, a szerb népköltészet egyik legkedveltebb alakjának születését tárgyazó balladát, melyben az van mondva, hogy Lázár király leányai, jegyeseikről Brankovics Vuk és Kobilics Milošról beszélnek, összehasonlítva azok rangját, származását. Brankovics Vuk — ugymond az egyik leány — szép fejedelmi várban született, míg Kobilics Milošnak *pásztorleány* (*vlachinjica*) volt az anyja, ki Milošt, lovakat legeltetve szülte meg, s egy ló alá rejtve nevelte fel; ezért nevezik Milošt Kobilicsnak: (kobila = kanca).

. . . . „Istina je, sestrice, što govoriš svekoliko,
Da je Vuka rodila l'jepa od grada vladika,
A mojega vjerenika jedna mlada vlachinjica
Vlachinjica rodila, pod kobilom odhranila,
A za to se on zove Milošu Kobiloviću.“²⁾

Ez a „vlach“ név jelentése a görög egyházhoz tartozó délszláv tartományokban. A dalmaták, horvátok és szlavenok az időben, mikor a bolgárok és szerbek a byzanci egyházba tértek (IX. század) a frank korban, már a római katolikus egyház hívei voltak. Mint ilyeneket találják a magyarok a honfoglaláskor.

Középkorban a politikai hovatartozás s a *vallás* tette a nemzetiséget; nyelvkérdést s erre alapított nemzetiségi kérdést nem ismertek. A horvátot a szerbtől vallása kü-

¹⁾ Rumën nevű földművesek: Bun, Kopil, Vlach (!) Bukur, Dragul, Radulin, Dragulin; szerb nevek: Bratovlav, Miroslav, Bogdan, Tvrdoje, Mildrag, Dobrčin stb.; bolgár, albán, tatár nevek: Kalogjurgj, Kurikukja (albán: kukj = vörös v. ö. Kesul-kukj), Kalojan, Ivan Tatarin.

²⁾ Miklosich: Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie, Denkschriften d. kais. Akad. d. Wissensch. Wien, 1870. XIX. 71.

lönböztette meg, egyik a görög, mások a latin egyházhoz tartozván s ez a különbség érzetét szülte meg, a mi a két testvér nemzet közt *maig* tart, jóllehet nyelveik közt nincs annyi különbség, mint két német tájszólás között.

A katolikus szlávok koruk felfogásából kifolyólag, minden schizmatikusban (szerb, bolgár, görög, rumén) ugyanazt az elemet látták, s mindannyira ruházták a *vlach* nevet.

Hogy történt ez?

Mint láttuk, a Balkánra vándorló szlávok vlachnak nevezték a rómaiakat, latinokat, s így a ruméneket is. De mikor Byzancz görög állammá lesz, tovább fönntartja a „római“ nevet, e név összeesik a görög, legközelebb pedig a görög vallás fogalmával.

Katolikus délszlávoknál ilyen úton a „római“ szláv synonymája a „vlach“ átmegy a „rhomaikos“ (görög) fogalmára.

A vlach név, a milyen messze tudunk menni, a dalmát-horvát szlávoknál mindig schizmatikust, görög-nemegyesületet jelentett. Oláh egyháznak nevezték a görög egyházat, oláh papnak a görög pópákat; a horvát köznép ma is így használja e szót. Zágrábban egy utcza is van: *vlaska ulica* = oláh, vagyis görög felekezeti rászok utczája.

Ez elnevezés átment a dalmát partvidéki olaszok nyelvébe s a középkori *latin egyházi nyelvszokás* is magáévá tette azt, e szó alatt mindig schizmatikusokat értvén.

E névnek első ilyen értelemben való alkalmazását *latin szövegben* a római pápának Kaloján bolgár csárhoz (1202—1204) intézett leveleiben találjuk, midőn őt a római egyháznak akarván megnyerni, vele levelezést folytatott. E levelekben a bolgár czár „*Imperator Bulgarorum et Vlachorum*“ czimmal van megszólítva. E czimet Jireček a bolgár történetek írója is félreérti, azt hívén, hogy az *imperator vlachorum* czim, a bolgáriai *ruménségre* vonatkozik;¹⁾ rumén tudósok pedig e czimre támaszkodva a régi Bolgárországot *bolgár-rumén szövetséges államnak* szeretik nézni.

¹⁾ Geschichte des Bulgaren 382.

Pedig a pápa a „valachus“ megnevezés alatt a czári czimben, a görögök által lakott tartományokat érti, melyek Bolgárországhoz tartoztak. Hogy ez így van, azt a bolgár czárok szláv nyelven fogalmazott czime világosan magyarázza, mely mindig így hangzik: „Car vsem Bl'garom i Gr'kom“, (minden bolgárok és görögök czárja) a mi a katholikus felfogás Imperator Bulgarorum et Vlachorum-jának teljesen megfelel.¹⁾

A latin *vlach* név tehát egyenértékű a görög-gel, a mit jól meg kell figyelnünk, hogy fejtegetésünk fonalát kezünkben tarthassuk.

A XIV. század elején gyorsan terjed a véstjósító hír Európában, hogy egy ázsiai faj, a mohamedán törökség a Bosporus partját érte s Konstantinápolyt veszélyezteti. A régi Byzancz, erejében megvénhedve, jóformán tehetetlenül nézi közelgő önkását.

Az események gyorsan fejlődnek. A török betör Európába, tüzzel-vassal pusztítja a Balkán országait. Elsőpri a szláv országokat is: Bulgáriát, Szerbiát, Bosnyákországot s fel a Száváig török lakosság honosodik meg, a szlávok egy részét a mohamedanismusba vonva be (így Bosnyákországban) s megalkotva mindenütt a kiváltságos osztályt, mi az *Izlam* fogalmához van kötve.

A török hatalom görög és szláv népekre találva a Balkánon, mindannyit mint görög keresztényt találta s *rumi*, *urumenli* (Rumelia) névvel különböztette meg a maga népétől.

Bosnyákországban, hol *szláv nevü* mohamedán nemesség fejlődött ki: a mohamedán elem vallásánál fogva magát olyan töröknek tekinti és tekinteti, mint a konstantinápolyi és anatóliai törökség, így a *bosnyák* nemzeti név mellett, az általános *turk* van használatban a boszniai mohamedánok között. De Bosnyákország lakosságainak nagyobb része megmaradt a *görög egyházban*. Így a turk-bosnyák elem, a vallás különbségnél fogva magát mindig megkülönbözteti a keresztény bosnyáktól, s azt *vallása szerint* olyan rumi és urumenlinek nézi, mint a stambuli

¹⁾ IX. Gergelypápa (1237) levelében: Dilecto filio viro Assano, domino Blachorum et Bulgarorum salutem. (Theiner. Monum. I. 155.)

török a déli tartományok görögjeit, s szláv nyelven a *rumi* szinonimájával azt *vlach*-nak (oláhnak) nevezi.

A szerajevoi mohamedánok. a Mehemed Kapetanovicsok, Hadzsi Markovicsok, Ibrahim Sokolovicsok, Omar Stankovicsok *oláh* név alatt ma is keresztény bosnyák testvéreiket értik, a kik viszont őket turkoknak nevezik, ha nem nemzeti, de valláskülönbségről van szó. „Nismo ni mi vlasi, i mi smo Turci kao on“ — olvasom egy bosnyák könyvben.¹⁾

A délszláv nyelvszokás mindenfelé tudja e név jelentését: közéletben, népköltészetben, írók műveiben szerte használják.

Vuk Stefanović Karadžić 1804-ben kiadott népdalgyűjteményben egy mohamedán-bosnyák vitézi éneket közöl,²⁾ mely Konstantinápoly elestéről s a rigómezei ütközetről emlékezik, hol a törökök két „*oláh* *czárt*“ ölték meg, a *görögöt* Konstantinápolyban (Czarigrád) és a *szerbet* a Rigómezőn (Kosovopolje):

„Ime ötszáz év telt el azóta,
Hogy a szerbek czárságának vége,
Hogy az ország minékünk meghódolt,
Hogy két oláh császárt öltünk mi meg,
Konstantint Czarigrád városában,
Lázárt pedig a Kosovopoljén.“

Ez idézet után álljon itt még egy másik, mely érdekesen illusztrálja, hogy a mohamedán-szláv szemében, minő fogalmak kapcsolódnak az oláh nevezethez?

Petar Petrović Njeguš crnogorai vladika (püspök) „*Luzni car Stjepan Mali*“ című történeli drámájában³⁾ két török kádit beszéltet, kik az Izlam nagy alakjait dicsőítik. Az egyik Omár hadvezérről szólva, dicséri azt, hogy az *oláhok* (keresztények) alexandriai könyvtárát felgyújtotta: „*kad zapali vlašku dangubicu*“.⁴⁾

¹⁾ „Mi sem vagyunk oláhok (keresztények) mi is törökök (mohamedánok) vagyunk mint ő.“ *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839—40, po Jednom Domorođcu. Zágráb. 1842.*

²⁾ Barthol. Kopitar's *Kleinere Schriften*. I. Wien, 1857. 341.

³⁾ *Narodna biblioteka. Pančova, Jovanović. 5. füzet 47—48. l.*

⁴⁾ *Dangubica* = idővesztő. Az író a török észjárásnak akart kifejezést adni, midőn az „idővesztő“ t a „keresztény könyvtár“ fogalmára viszi át.

S az író tovább megy. Megszólaltatja a másik kádit, a ki a nagy Szulejmauról s a *mohácsi csatáról* emlékezik s ezt mondja:

„Oh Kanuni! najviše sultane!
 Đivno li te bješe pogledati,
 Kad se turki madžarskom šetaše,
 Kad otkide lavu mačju glavu,
 I uvrsta v l a c h e pod Moháčem!“

Azaz:

„Törvényhozó! legmagasabb szultán!
 Bámulatot keltő látvány volt az:
 Hogy küzdött a török a magyarral,
 Hogy vágta le az oroszlán macska fejét,
 Hogy tiporta le az oláht Mohácsnál!“

A mohamedán észjárás az oláh fogalmát itt, már a *magyarra*, mint *keresztényre* is kiterjeszti, a mi előtte e szerint annyit jelent, mint: *gyaur, hitetlen*.

A török elől a XVII. századig Magyarországba, a horvát-szlavon dalmát tartományokba, Istriába, Krajnába sok balkáni menekülő vette útját.

Istriában az *albánokat* s a *ruméreket*, mint efféle menekülő néptöredékeket ismerjük. Utóbbiakat *cicceknek* (*ciccio, ciribiri*) nevezik ott szlávok.¹⁾ Ezek azok a rumének, kiknek nyelve tosk-albán rokonságot mutat. Családnévben is van erre emlék: *Toško = tosk*. Az istriai albánok 1657-ben telepedtek le, s azóta teljesen elszlávosodtak.

A rumérek Balkán felől való kiszakadásukat sok forrás bizonyítja. Egyik²⁾ azt mondja: „... die Tschizen aus Krabatten (Török-Horvátország) von den Türkhen lauffen, aber sobald frid mit den Türkhen wird, lauffen sie wider anheimbs.“

Balkáni eredetükre vallanak neveik is; *zejanei rumër*

¹⁾ Rumér falvak Istriában: Grediše, Lettaj, Susnevisa, Villanova, Berdo, Grobniko (mind Pola körül).

²⁾ Beschreibung der Gschlos Marenfels sambt allen güldt und herlichait 2. Juni 1523. Laibachi tart. levéltár. Vicedom. Acták. I. M. 3 (Biedermann).

családnevek: Bogutič, Doricič, Marmalič, 24 családnak a neve Stambulič és Turković.¹⁾

Más menekülők *uskok* (menekülő) *oláh* vagy *maurovlach* (morlák) nevek alatt voltak ismeretesek.

Ilyenféle vándor és menekülő hegyi lakosok a „morlákok” s az „epicuráli” vagy pakurárok²⁾ Dalmáciában Ragusa, Spalato városok körül. A hegyvidékekről való leszállingózásukat a XV. századra teszik, még ma is pásztorkodó elemek, a görög felekezethez tartoznak. Eredetileg rumén és szláv vegyes nyelvű nép voltak s részben Bosnyákországból menekültek nyájaikkal a tengerpartok felé. Morlák dalok gyakran emlegetik Bosnyákországot és Szerajevót:

„O Serajevo što si mi neveselo!
Je li mi te je kuga pomorila,
Ali mi te je Turčin porobio?”³⁾

A török területről menekülő keresztény „uskokok” nevezetes szerepet játszottak a horvát-szlavon területen; itt a Dráva Száva közt, Pozsegamegye egy része a XVII. században Kraljeva-Velika főhellyel Kis Oláhországnak — parva Vlachia, die Kleine Walachei nevet is viselt. Lakói majd a „Ritus Illyrica” (görög nem egyesült), majd „natio valachorum”-hoz tartozóknak irattak számos oklevélben.

I. Leopold rendelete (1659—92. cz.) az ó-széki birtokon tartózkodó⁴⁾ oláhok megzabolázásáról intézkedvén „felekezetnek” nézi az oláhokat, így a zágrábi püspökség okleveleiben a vlach szó pravoslavni értelemben használtatik.

Petretić zágrábi püspök a XVII. század végén meg is írta a nevezett oláhság történetét (*Historia de Valachorum in Confiniis Regni Slavoniae degentium Episcopatus origine, progressu et effectibus*), melyben meg is nevezi

¹⁾ Miklosich: Die Slavischen Elemente im Rumunischen. Denkschriften stb. XII. 57.

²⁾ Annales Ragusini Anonymy item Nicolai de Ragnina. Kiadja Speratus Nodilo. Zágráb 1883 152. l. „De Epicurari (Picurari) di Chelmo di Murlachia, venuti con gran moltitudine de gente et de bestiame”.

³⁾ Oh Serajevo, mért vagy oly szomorú! a pestis pusztított-e el, vagy a török rabolt-e ki? Kopitar Kleinere Schriften 132 l.

oláhjainkat: „*Valachi sive Rasciani* vel ut verius dicam *Serviani*, nam ex Regno Serviae prodierunt.¹⁾”

Vinković zágrábi püspök pedig ezt írja róluk 1640-ben; „*Genus autem ipsa Valachica sive Raschia cum nullas disciplinas nullas artes, nullas scholas, nullos Doctores aut instructores habeat, in sylvis perpetuo extirpandis, et pecoribus alendis sit occupata, militiae magis sylvestri quam campestri addicta; ad huc superstitionibus sortilegiis et maleficiis sit dedita, unde magis barbara et aggretris quam culta et civilis in dies cadit.*“

A horvát-szlavon királyságon át Krajinába is elszállingóztak ilyenféle oláhok, s az ott, Sichelburg (Zumberk) környékén letelepedettekről közli egy krajnai szlovén nyelven írott közlemény:

„Az 1533. és 1550. években sok oláh vagyis szerb család (mnoge vlaške ali serbske rodovine) menekült a török elől osztrák területre, melyeket I. Ferdinánd azon föltétel alatt volt hajlandó letelepíteni, ha férfiak készek a török ellen hadba menni.

Igy történt e menekülőkkel, kik uskokoknak is nevezettek, hogy számukra Sichelburg és környéke jelöltetett ki letelepedési helyül.²⁾”

Ez az úgynevezett uskok vagy oláh (szerb, ruměn) fegyelmetlen nomád-elem a Dráván át a magyar megyékbe is átjött. Zala megyében, a zalaegerszegi járásban van egy „Oláh” nevű falú.³⁾ Elbolyongtak ilyen oláhféle népek a Duna-Tisza közére is. 1593-ban Kőrös városa panaszkodik (adatom a kamarai levéltárból), hogy a török beütéseken kívül, szolga és *pásztoroláhok*, más néven „martalóczok” rabolnak és fosztogatnak. (Pest-Pilis és Solt-Kis-Kun megyében lakó 688 ruměn e korból való-e?)

Szerbia, Bosznia, Török-Horvátország menekülő hegyi lakosainak rendetlen átcsapásai mellett, a szerbség rendszeres áttelepülését kell most látnunk. Szerbia eleste után

¹⁾ Arkiv za povjestnien jugoslavensku. Zágráb, 1868. IX. 320.

²⁾ Arkiv za povjestnicu jugoslavinsku. Zágráb, 1859. V. 221.

³⁾ Ez időből valók a Száva-Dráva vidékein elszórt kis ruměn telepek: Kőrös megyében 196, Belovár m. 194, Pozsega 33, Verőcze 235, Szerém 232, Magyarország dunántúli megyékben: Baranyamegyében 496, Somogyban 301, Tolnában 116, Vasban 73, Zalaiban 170 ruměn lakos. (1830-ki népszáml.)

a földművelő iparúzó, kereskedő, városi és egyházi elemei — a nem többé *oláh*, de földhöz kötött lakosok. *szerb és rác* névvel telepednek át Magyarországra. Sok ilyen települést ismerünk, mely a rigómezei (Kosovopolje) 1389. évi vesztett ütközet óta folyt. Az elsőt Csepel szigetén találjuk, a hol Rác-Kevi alakúl, innen Tekelyre, Szent-Mártonba s Budára szállingóztak át a szerbek.

Egy második települést Brankovics György eszközöl. A despota Salankement, Kölpényt, Becsét, Világosvárat, Tokajt, Munkácsot, Tályát, Regéczet (várat) kapja, aztán Szatmár, Debreczen, Varsány községeket.

Harmadik település Albert korára esik 1439 ben. Boros Jenőn gyülemlik össze *rác* lakosság.

Később Kinizsi Pál 50,000 családot telepít le Szerémbe és a hánsági megyékbe. Majd Maximin szerb püspök 1509-ben és Jurisich Miklós 1538-ban hoz szerb népet magyar földre.

Végre egy nyolczadik nagy település I. Leopold alatt megy végbe, most már *világi és egyházi jogokkal*. Cernovic Arzen patriarcha 40,000 szerb családdal keresve új hazát Magyarországon, királyi szabadalmakat szerez, (Pozega, Szerém, Bács, Boros-Jenő, Komárom, Szent-Endre. Buda).¹⁾

Ekkor alakúl meg a *szerb metropolia* Karlovicz székhelylyel.

Mikor a szerbség Magyarországra telepedik, Buda még egy maroknyi város. Itt a Tabán volt a szerbek városrésze. Tanácsuk: „Budimski srpski tanáč“ intézte a szerb község ügyeit.

A budai szerbeknek a XVII. századból származó számos oklevelét gyűjtötte össze a belgrádi akadémia, melyek a Glasnik 1873—75. évi kötetében megjelentek. Érdekes kép tárúl eléink ez okmányok lapozgatása közben; látjuk ez okmányokból, hogy a srpski tanács hatósága alatt szerbekben kívül bolgárok, oláhok, albánok²⁾

¹⁾ E bevándorlással albánok is meghonosodnak Szerémben. Ma Karlócza táján két faluban beszélik a „klementi“ albán nyelvet.

²⁾ Egy 1725 iki okmány két moskopolisi eredeti albán kereskedő, egy másik Stamo és Michail albán (arnautin) lakosok ügyé-

és katolikus délszlávok is éltek (sokácrok). Mennyiféle nép megfér a nemzet fogalmában.

A budai albánok elenyésztek, a szerbek is fogynak Budán, de a szerb egyház még áll a Duna-parton s a katolikus sokác ott se tartja magát egynek a ráczzal. Oláhnak nevezi azt, vlaška crkvának a szerb egyházat, vlaški pop nak a szerb papot. Minden budapesti szerb tudja, hogy felekezetét illeti e név.

Az elmondottakban azt hiszem világossá tettem azt : hogy az „oláh“ névben olyan nemzetnévvel van dolgunk, mely korok és helyek szerint az események és népmozgalmak hullámzásaiban a legváltozatosabb jelentést öltötte, s e jelentésváltozások okait, minden egyes esetben sikerült meghatároznom. Az oláh névben tehát csak ruméneket látni, egyenlő a balkáni történetek nemértésével, illetőleg azok összezavarásával.

A név történetének áttekintéséül, annak jelentésváltozásait összegezve sorolom elő :

1. Oláh névvel a Balkán félszigetre vándorló szlávok, a római lakosokat (olaszokat) s a romanizált illyreket (ruméneket) nevezték.

2. Szlávok és rumének összevegyülésével az oláh név a „pásztorélet“ fogalmára megy át, melynek typicus képviselői a Balkán romanizált illyrjei.

Vlach alatt pásztorokat (nomádokat) értenek a középkori szerb okmányok is; ugyanez értelemben használják többször e nevet a byzancezi krónikák.

3. A katolikus délszlávok a „római“ szláv nevét a „vlachot“ átviszik a görögség (rhomaikos) s a schismatikus egyház megnevezésére. Így jut a pápai bullák latin nyelvébe is görög értelemben.

4. A török, rum és urumenli alatt byzanceziakat érte, a szláv-nyelvű (bosnyák) törökök ugyanazokat vlach-nak nevezték s a szót átvitték az általános kereszténység megnevezésére.

ben hozott végzet tartalmazza 1732-ből, felsorolva kilencz beidézett arnauta t.nu neveit.

A szónak lényeges fogalmi változásait e négy pontban foglaljuk össze, mint olyan eredményt, melynek segítségével az oláh névhez kötött eseményekben eligazodhatunk.¹⁾

¹⁾ Hogy a nemzetnevek, a faj, nyelv, vallás és műveltség, jogi állapotok, geográfiai viszonyok, államiság stb. mint nemzetképző tényezők sokféle csoportosulása szerint tartalmukban minő változásoknak vannak kitéve: mutatja a rümi (római, byzanci) név is, melyet az arab köznyelv a kelet-római birodalom örökösére, az ottomán császárságra vitt át.

VI. FEJEZET.

OLÁHOK VÁNDORLÁSA ERDÉLY FELÉ.

(OLÁHOK, MAGYAROK ÉS SZÁSZOK.)

Az előzményekből már kétségtelen olvasóm előtt, hogy a rumén nép csak a Balkán félsziget felől vándorolhatott észak felé mai lakóhelyeire. A török kornak Szlavóniába, Dalmáciába, Krajnába s Magyarország dunántúli megyéibe szakadt vlachjaiban, ruméneiben s istriai ruménségében már látta e történetek folyamatát s az oláhságról már olyan képet nyert, melyből annak a Keleti Kárpátok vidékein való elszéledését nagyobb vonásokban maga elé tudja rajzolni.

Ez, az előbbi fejezetben leírt vándorlásokat jóval, *több századdal* megelőzte!

Ha Kelet-Európa, illetőleg a Balkán s a dunai országok térképére nézünk, természetesnek fogjuk találni, hogy a Balkán hegyvidékein nomadizáló oláhságnak, mely a hegyi legelőket keresve, vidékről vidékre húzódik, s úgyszólván naponta változtatja tanyáját: előbb-utóbb a Kárpátok vidékeit kell érnie, melyeknek legelőikben gazdag területei a legnagyobb mértékben alkalmasak arra, hogy pásztornépeket fogadjanak be.

A népek vándorlásaiban következetesség van. A honkeresés s a megállapodás a népek egész lényéből folyik s kedvező viszonyok közt kivándorló és menekülő népek régi hazájuk természetének megfelelő új hazát fognak keresni.

Csak ilyen területeken fejtheti ki az érkező nép egyéniségét, s szerezheti meg azokat az eszközöket, melyek faja fönntartását és növesztését biztosítják.

A rumén elem fönntmaradásának föltétele volt, hogy a Dunát átlépje s Erdély hegyvidékeit lépje el. Valóban, míg a rumén elem a Balkánon a görögségben napról napra fogy, Dunán-túl milliókra menő nemzetté lett, a

mit annak az első csobánnak köszönhet, ki a Duna túlsó partján teheneit legeltetve a Kárpátok *varázsfüvét* fedezte föl.

Hogy az oláhság megjelenését a Kárpátok vidékein eesetelhezzük, visszapillantást kell vetnünk a Dunán túli területekre, az egykori Dáciaúra és Góthiúra, népvándorlásokra, melyek az oláhság történeteit ott megelőzték.

Láttuk a Dáciaúróról szóló fejezetben, hogy Aurelianus császár korával Dácia mindenestül barbár népek zsákmányává lett.

Germán hatalmak ülnek abba; góth, gepid egymásután, majd a hunnok verik ki a germánt, maguk helyezkednek el a Dunáig; a hunnok letűnése után pedig avarok, majd a magyarok tódulnak elő a Pruth-Szereth felől. Semmi nyoma itt többé rómainak. De szláv népek folyton lakják Dáciát, a magyar alföldeket s kelet felé a tengerig nyulnak le, dél felé pedig összefüggésben vannak a Balkán szlávjaival. Nisnij Novgorodtól le Konstantinápolyig szláv ethnografiai alapszíne van Kelet-Európának, melyen az uralkodó germán, hunn, avar, magyar államok formálódtak, anélkül, hogy területeiket a maguk népeivel betöltötték volna.

A magyarok jövetelével a Duna s a Kárpátok vidékein mindenféle csak szláv nyomokat találunk. A régi római városok romjain szláv falvak keletkeztek; Sarmizegetusae helyén is szláv pásztorok legeltették nyájukat, Tierna, Berzovia vidékein is szláv halászok vetették ki hálóikat, s a meg-megbontott bányákban szláv ember vágta a só (Szolnok) s kereste az aranyat (Zalatna).¹⁾

Mikor Tóhötöm Erdélyt meghódítja s azt a „fekete magyarok“ kezdik népesíteni a IX. században, ott is csak szlávokkal kerül össze a magyar elem, a Királybágotól a tömösi szorosig, melynek szájánál Brasov szláv helység keletkezett, s melyen át a Prachova gyors hullámai jutnak a Kárpátokon túli alföld felé.

A szlávok ez időn már a civilizáció sokféle elemével bírnak. Már földhöz kötöttek s ismerik a szomszédosságot, művelik a földet, szántóvetők; házaiknak udvara van, ispánok kormányozzák zuppjukat. Vannak

¹⁾ Sol = só; Szolnok = sóhely. Zlato = arany; Zalatna, Zlatna = aranytermő.

vásárhelyeik, iparuk s a kereszténység szerte meghonosított falvaik s telepeiken. A hegyvidékeken nagy pásztorságot űznek. A sok Magura, Pestye, s a vrch-ok (hegyormok) vallanak reájuk. Nagyobb községeik: Besztercze, Szolnok, Kraszna, Doboka, Szeben, Abrud, Kolozs, Déza, Toroczkó, Naszód.

A magyarság, mint keletről érkező nép, új hazájában olyan viszonyokat talál, melyeket volgamenti és dél-oroszországi hazájában nem ismert. Nyelve itt gyarapodik, új viszonyok, új fogalmak neveivel. Több százra megy a magyar nyelvnek honfoglaláskori kölcsönszava, s ezek *mind szlávok*. Ilyenek közt több olyan is van, mely régi magyar szavakat szorít ki a forgalomból.¹⁾

Ha a magyarság szlávokon kívül más népekkel is összekerül, azok nyelvéből is vesz kölcsönszavakat. Ilyeneket azonban e korból nem ismerünk.²⁾

A magyarságot a kereszténységre olasz papok térítették; ezzel Magyarország európai állammá alakult. Bár a magyar kereszténység olasz eredetű, a kereszténység terminológiája a magyarban mégis szláv (kereszt, keresztény, szent, oltár, bálvány, karácsony, pap, barát, apáca, püspök, varázs, alamizsna, pogány, pokol), jeléül annak, hogy a magyarságba *beleolvadt* földnép mindenféle szláv volt, mely az ország minden táján belevitte a magyar nyelvbe kereszténységének emlékeit.

A XII. században a szász telepítvényesek jönnek Erdélybe, s annak legszebb részein foglalnak helyet. Mutatja e körülmény, mily gyér lakossága volt ekkor Erdélynek; de a szászok főhelyei Szeben, Brassó, Besztercze is szláv eredetű helynevek; világos, hogy a szá-

¹⁾ Szomszéd, család, udvar, akol, pitvar, katlan, cseléd; zálog, robot, barát, szabad, szolga, vajda, király, nádor, megye, határ, kormány; vitéz, bajnok, tábor, csata; rozs, iga, guzsaly, garád, borona, ugar, asztag, járom, patkó; bodnár, kulcsár, molnár, mászáros, gölöncsér, takács, csiszár, mester; szövétnek, vitorla, abroncs, motolla, pecsét, szekercze, oszlop, polcz, darócz, csuha; kovász, ebéd, vacsora; drusza, mátká, unoka, társ, dajka mostoha; szerda, csütörtök, péntek, szombat.

²⁾ Hunfalvy Pál ez érve, melyet az oláh continuitás ellen felhoz, a legkézzelfoghatóbb módon igazolja, a magyar föld szláv ethnografiai színezetét.

szok is csak szláv lakosságot találtak Erdélyben az uralkodó magyaron kívül.

Mikor kezdett az oláhság Erdély felé vándorolni? ezzel a kérdéssel állunk most szemközt. Azután, a mit könyvemben a ruménség eredetéről elmondtam, e kérdésnek nincs többé különös fontossága.

Az, amit III. Béla király névtelen jegyzője ír a honfoglaláskori oláhságról, kik a székelyekkel együtt mennek Tóhötöm elé; a rumén kérdésben vajmi keveset ér. Ha Anonymus az említett oláhokban ruméneket látott, a kiket esetleg őslakosoknak is nézett, vagy éppen római colonusok maradékainak tartott volna is, mit bizonyítana ez a ruménség mellett? De Anonymus nem ruménekről, nem római maradékokról ír. Az ő tudósítása fejtegetésünknek egyik láncszeme. Anonymus tudósításából az lesz világossá, hogy az „oláh“ név, mely a byzanci-bolgár történetek kapcsán éppen az ő korában nyer bizonyos historiai jelentőséget: Magyarországon is ismeretes lett, s Erdélynek, a balkáni hegyvidékek lakosaihoz hasonló nomád pásztor népeit nevezték így. Pásztorféle nomád hegyi lakos mindig lakta Erdély hegyvidékeit s lakni fogja, míg a hegyvidékek zöld legelőikkel táplálékot nyújtanak juh-nyájuak, tehén csordáknak, s míg a szántóföldek szegénysége kényszeríteni fogja az embert arra, hogy baromtenyésztést üzzön.

Lehetséges, hogy a ruménség, mint oláhság már első királyaink idejében szállingózni kezdett Erdély felé, sőt meg lehet az is, hogy már a vezérek korában rumén nyelvű oláhság élt együtt szláv pásztornépekkel, a mit bizonyítani ugyan nem lehet, de ha lehetne is, ennek a kérdés meritumára nézve *semminemű jelentősége nem volna.*

Amnyi bizonyos, hogy a ruménség beköltözött balkáni pásztor nép, melynek zöme Erdélyt, már mint Magyarország kiegészítő részét találta, állami szervezettel, intézményekkel, magyar, székely, szász lakossággal.

A ruménség nyelve beszámol ezzel is, úgy tudniillik, hogy az Erdélyt a maga nyelvén meg sem tudja nevezni(!), hanem Ard'atnak hívja, ami nem más, mint a magyar

Erdély (Erdöelß = Transsilvania) oláhos formája. Beszámel egyebekkel is; azzal, hogy nem a magyar nyelv vett a ruménből műveltségi szavakat, de ellenkezőleg a rumén vett a magyarból. Ilyen kölcsönszók többnyire az állam, városi élet, mesterségekre vonatkoznak. ¹⁾

Ezek a kölcsönszók világosan jelzik azt a viszonyt, mely a *régibb* magyarság, s az *ujabb* ruménség közt fennforog. De a ruménnek is volt hatása az erdélyi magyar nyelvre, különösen a székelyre, ezt sem szabad figyelmen kívül hagyni; ez is tovább színezi a képet.

A székely nyelvben ilyen rumén eredetű kölcsönszókat találunk: herbecs (ürü), bolán (egy ökörfaj), cáp (kecskebak), csobán (juhász), hodály (juhakol), kaskavál (havason készült sajt), kirlán (egy éves bárány), pakulár (pásztor), tokány (juhhusból készült étel), meringya (uti eleség), mióra (egy juhfej), zára (vert tej). ²⁾

Ilyen kölcsönszók pedig, csak nomád nép nyelvéből kerülhetnek földműves nép nyelvébe.

¹⁾ Hotar (határ), hotaras (szomszéd, határos), oras (város), orasán (városlakó), mester, mestesug, mestersuguesk (mester, -ség, -séget üzők), mertik (mérték), vama (vám), vames (vamos, vám-szedő), sama (szám), dare de sama (számolás), šir (sor), rend (rend), velčag (váltság), űám, (nem, faj, nemzetség), űamul omi-nesk (emberi nem), birau (bíró), pečet, (pecsét), pečetlui (pecsételni), gazdū, gazduesk, gazdūliesk (gazda, gazdálkodni), gend, gendesk (gond, gondolni), radas (ráadás), fagadū (fogadó), fagaduesk (megfogadni), fagadujalā (fogadás), miruesk (nyerni), mirisug (nyereség), bir (bér), bičulesk (megbecsülni, értékét szabni vminek), bizuesk (bizni), bizujalā (bizalom), boltā (bolt), boltas (boltos), ravas (rovás), ravas de drum (uti rovás, utlevél), aldamaš (áldomás), alkatusk (alkotni), alduesk (áldani), ujađa (üveg), zilau (gyalu), kovac (kovács), lokata (lakat), halau (háló), ilau (üllő), šura (csűr), šaugau (sóvágó), ver, verā (vér, vérrokon), belē (bücsü), borkut (borkút, borvíz), kezes, kizes (kezes), kopersau (koporsó), korē (korcs), bikau (béklyó), čelednica (cselédleány), šuc (szücs), sajtau (sajtó), nemes, nemesie, űnemesug (nemes, nemesség), kip (kép), kipzuesk (képzelni).

Az oláh kölcsönszavak közt, aldui, aldamaš, mentui, mentuitor szavak arra mutatnak, hogy az első bevándorlók az erdélyi magyar püspökséghez tartoztak. Egyházi fogalmaik e szerint négyféle forrásból: latin, görög, szláv és magyarból vannak merítve. Minő csalhatlan bizonyítéka ez az oláh vándorlásoknak!

²⁾ Edelspaecher: Rumén elemek a magyar nyelvben. Budapest, 1875.

Akármikor érkeznek is az első oláh rajok Erdélybe: oklevelesen 1210–30 évek között említettnek először, *oláh és borotnik* (brodlik) nevek alatt (igy egymás mellett mindkét nevet láttuk Dečanski István szerb király bullájában), az is bizonyos, hogy az *délfelől* veszi irányát.

Magyarország ekkor az Oltig ér, tehát a mai Kis-Oláhország, az ország egy részét képezte „*Szörényi bánság*” név alatt.

Ritka lakosságú vagy épen pusztá, lakatlan vidékek ezek Erdély jórészeivel együtt. Mint ilyen földekkel bőkezűleg bánik a király. II. Endre 1211-ben a német lovagrendnek (Cruciferis de Hospitali Sanctae Mariae) adományozza a Bárczaságot, mely lakatlan (deserta et inhabitata) 1222-ben megújítja a király az adományt s a *borotnikokig* adományozza a nevezett földet Hermann von Salza rend-nagymesternek.

Újra előbukkannak 1224-ben, midőn az Andreanum megengedi a szászoknak, hogy a blak és biszeni erdőket közösen használják oláhok és bessenyőkkel.

Majd dominikanus szerzetesek járnak kelet felé téríteni: Moldvába, mely ekkor Cumániának részét képezi. A térítés szerencsésen folyt, s az esztergomi érsek, mint pápai legatus felhatalmaztatik, hogy egy „kún-püspökséget” létesítsen. Theodorik a domonkosrend magyarországi főnöke, az új kún püspök, kinek egyházközségében kúnok, székelyek és *oláhok* vannak.

Egy 1247-iki oklevélben ismét előtűnnek a szörény-ségi oláhok (kenézeikkel, kik bírják, hegygazdáik, vezetőik voltak). A király a jeruzsálemi lovagrend nagy-mesterének Rembaldnak adományozza az egész Szörénységet az Olt folyóig, kivéven Linioy kenézátusát, melyet az oláhoknak hagy meg.

Ugyanannak adományozza továbbá az Olton-túli részeket is a tulajdonképeni Cumániát, kivéven *Szeneszlauz* (Seneszláv) oláh kenézátusát.

Ezek az első okleveles nyomok az oláhság bevándorlására s érdekes, hogy ez emlékezések mind az ország déli s aldunai vidékein találják őket.

Mint hegyi nép, amint az o'áhságot a Balkánon ismerjük, vándorlásaiban a hegyek irányát követte. Erdélybe

vándorlása is a hegyek ágazatai szerint folyt s ez az Orsova és Viddin közti Duna-részen történt, a vaskapun túl, hol a Kárpátok s a szerb hegységek elsimulnak s laukás, a pásztorkodásra alkalmas vidékek kezdődnek, hol a Duna könnyen átléphető.

Ott, hol ezer év előtt Traján császár hidat veretett, s a sziklaoldalba vágatta a híres via Traiana-t: ott lépték át a Dunát a Balkán oláhjai, brodlikjai teheneikkel, üszőikkel, juhaikkal, sertéseikkel, hozva magukkal Byzancz vallását, babonáit, szentjeit s a felkavart viszonyok sok nyomortságát.

A hegyeken szaporodva, kis falvak alakultak az erdők alján, fatemplomokhan byzanczi festésű Máriákat és szenteket imádtak, rácz és bolgár pópák *cyrill-betűs szláv liturgiát* olvastak híveiknek, a kik nemzetiségre nézve, *rumének, czinczarok, bolgárok, albánok* vagy *orbonksok* voltak. Egyes népelem, melyet a szükség, a véletlen s a közös életmód összeelegyített.

Az erdélyi hegyeken elszéledt nomád oláhság tovább is baromtenyésztéssel foglalkozott, itt-ott a városokhoz közelebb, mint mész- vagy szénégetők képeztek kis telepeket. Nem egy római kőemlék jutott így a mészégető kemenczébe. (Corp. Inscr. Latin. 1457.)

Pásztorelemeken kívül délfelől földműves szláv nép is beszállingózott Szörénybe, Erdélybe. A Selistyék (Selo = fulu), Plugova, Plugovicza (plug = eke) helynevekben találjuk meg nyomukat. Földművelőkkel együtt iparos és kereskedő *görögök, örmények*¹⁾ kerültek a dunáninneni részekre, új keletű byzanczi életet hozva, a még kevésbé lakott, vagy itt-ott egészen néptelen területekre.

S ezt a soknyelvű balkáni bevándorlót, mert fő-typusuk az *oláh-élet* volt, s mindannyi a *keleti-egyházhoz* tartozott, oláhoknak nevezte a közélet s az oklevelek nyelve.

Ha az új bevándorló oláhság nemzetiségi viszonyait közelebbről kutatjuk, az új lakosság képe teljesen kiszíneződik.

Mint mondók, az Erdélyben elhelyezkedett magyarság, szláv telepeket talál annak minden részében; azok egy része elmagyarosodik s helyneveik magyar község-

¹⁾ Örményes helynév Szörényben 1428-ban.

nevek maradnak továbbra is. De újabb szláv betelepülés felfrissíti a régi szláv elemet. Mikor Gyulafehérvár (I. László idején) alakul, ott mindig, vagy talán ismét szlávok vannak, kik az új püspökség székhelyét *Belgrádnak* nevezik. Ha itt rumén nyelvű földnép gyülemlott volna meg, Gyulafehérvárát *Cetate alba-nak* nevezhette volna.

Nagy szláv rétegeteket találunk a XVI—XVII. századig Erdélyben, Szörényben, Krassóban le Szerbiáig. A Bozovic, Zigradya, Dovaracz, Prevalacz, Radotest, Zboristye, Lovistye, Tergovistye, Szlatina, Starič, Zabalčina, Ogradena délszláv (szerb-bolgár) helynevek Szörényben (ma mind oláh község). A Vulkán hegy a vöröstornyú szorosnál is szláv nevű s egy a szerb hegyek Vulkánjával, a mi pásztorok nyelvén nem Vezuvot vagy Ethnát, hanem egyszerűen „farkas hegyet“ jelent. A Zil folyót még ma is gorni (felső) és dolni (alsó) Zil-nek nevezik (szlávul) a szörénységi (kisoláhországi) rumének, kiknek babonái a Vila, Samodiva, Vrkolak szláv nevekhez vannak kötve.

Az új települők soká beszéltek szerb és bolgár nyelvet Erdélyben. Csergeden Alsó-Fehérmegyében e század elejéig élt egy bolgár tájszólás, melynek hangtani sajátágaiból ítélve, még a XIII. század előtt kellett Erdélybe jutnia ¹⁾; Brassó régi lakossága (Bolgárszeg, Belgerei) is bolgár volt ²⁾; Bolgárszeg, oláhul Skej. Erdélyben szerteszéjjel vannak Skej nevű községek, a mi ruménül és albánul szlávot, különösen pedig bolgárt jelent. ³⁾

Bongárdon, Szász Piánon, Tövisen laktak rácok, s a magyar nemességbe jutott erdélyi családok közt 45 Rácz familiát ismerünk; Rácz de-Tövis, -Szeben,

¹⁾ Miklosich: Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Denkschr. d. kais. Akad. Wien, VII. Feldolgozva a m. n. muzeum tulajdonában levő: Cantilenae Bulgaricae stb. czimű kéziratot.

²⁾ J. Beza: (Neue Beschreibung d. Königreichs Ungarn etc. Leipzig, 1664.) „Cronstadt hat drei grosse Vorstädte, deren eine die Bulgaren, die andere die Hungern und die dritte die Sachsen und Zeckler bewohnen“.

³⁾ Alvinczon, Vajda Hunyadon, Berekszón, Déván, Gotthátyán bolgárok és szerbek. Az alvinczi bolgár katolikus egyháznak (bulgariták) sok emléke maradt meg.

-Gyulafehérvár, -Prod, -Lugos; Rác-Z-Ljubics de Mihályfalva. ¹⁾)

A régi szörényi bánság területén Radul, Hanczul, Jankul, Nykul, Georgius Hosdat, Thomas Murg (1376—1547) nevek mellett Radoslav, Petrus Walkasyn, Petrus Zrna, Peja Zablyar, Matheus Radovan (1494) szerb nevű oláhokat ismer Pesty Frigyes. ²⁾) Karánsebesen rácZ utca is volt a XV. században. Ma e területeken rácZoknak hire sines többé.

Ilyen népségekkel együtt él a rumén a XIII. század óta, de kevésbé a völgyekben, megszállt helyeken, mint inkább hegyeken s legelőkön.

A rumén nyelvű helynevek vallanak erre legbiztosabban, melyek többnyire a pásztoréletre vonatkoznak. Lupu, Lupoja, Lupest (Farkas, Farkasfalva), Kämp, Kämpul, Kämpulung (mező, hosszú mező), Fentină (kút), Purkareni, Porčesti (sertéses), Pojana Porkuluj (sertésmező), Vale Lupsej (nőstény farkas völgye), Vale Porkuluj (sertés völgye), Vale mare, Vale mikă, Vale verde, Vale lunga (nagy, kis, zöld, hosszú völgy), Vale Bouluj (ökörmező), Subpadure (erdőalja), Dupapiatră (hegymöge) stb.

Helynevek közt Czinczári-t (maczedo-rumént) is találunk Erdély területén. (Cincari = Szunyogszék, Fogaras vidékén.) ³⁾)

Rumének, czinczások, rácZok és bolgárok közé ve-

¹⁾ Bolgár nevű családok nemessége Erdélyben: 1590, 1607, 1633, 1656. évekből. Tagányi K.: Az országos levéltár nemesi stb. okleveles jegyzéke.

²⁾ Szörény tört.

³⁾ Hunfalvy (Kirándulás Erdélybe „Budapesti Szemle“ 1887. jan.) említi, hogy Besztercze vidékén Dürnbach szász eredetű falu oláh neve Dipsa (görögül δῖψα = szomjuság.) A mennyiben az erdélyi oláhság a szomjuságra általában a sete (sitis) szót használja, azt hiszem, itt is czinczásokkal van dolgunk. A helység H. szerint e néven 1453-ban említették először. Különben a maczedo-oláh és az erdélyi móczok nyelvének rokonsága (specialis vonások) amit a bevezetésben a hangtani characteristiconoknál hoztunk föl, jelzi, hogy Erdély ruménségének egyrésze maczedoniai eredetű, s ha ehhez a móczoknál ismert rotificatiót vesszük, mely különösen az istriai ruménséget jellemzi, úgy tisztában leszünk arra nézve, hogy Erdélyben a Balkán félszigetnek minden rumén nyelvárnyalata találkozott s összevegyült.

gyülve mindenféle *albánok* vagy szláv nyelven arbanasok (ebből a magyar orbonás) szántják Erdély földjét vagy legeltetik nyájaikat a közép korban. Nemessé lett családok, vagy oklevelekben fennmaradt családnevekben él még e néptörzs emléke. Krassómegyéből ered például a krassófői nemes Orbonás család. A gyulafehérvári káptalani levéltár okleveleiben sok ilyen családnévre bukkanunk: Georgius Arbonás (Alsó-Fehérmegye, 1693), Arbonás János (Torda, 1585), Orbonás Katalin (Torda, 1615), Teodor Arbonás (Kászsorszék, 1673), Georgius Angyelaki alias Arbonás, szász-budai birtokos (1677), Orbonás Péter (1659). Hunyadmegyében Orbonás néven magyar és rumén családokat ma is ismerünk. Ide kell sorolnunk az Epirotar de Gyulafehérvár nemes családot is. (Epirotar = epirusi.)¹⁾

Hogy az oláhságban *nem nemzetiséget* láttak nálunk, de *nomád*-typusú lakosságot, mely a *görög felekezethez* tartozott, kiolvashatjuk okmányaink gondolkozásából is. Kézay kronikája írja már, hogy vlachi = pastores.

Mint ilyeneket ismerik a hivatalos okmányok általában.

1407-ből a belső Szolnokmegyei Drági család egy oklevelében „Ladislauſ dictus Bolgar *jobbagio wolachalis* de Zaz-Sombor“ emlittetik.²⁾

1445-ben Hunyady János Világos várát kapta Zárándmegyében, a várhoz tartozó *nemesek és oláhokkal* (!) s a patronatus jogát: cunctarum ecclesiarum et capellarum tum *christianorum* (római egyház) quam *wolachorum* (schismaticusok).³⁾

II. Ulászló egy 1494. okt. 1-én datált okmányában, mely szörénységi oláhokról szól, ezt találjuk: „Universos

¹⁾ Más balkáni eredetűek: Macedoniai Péter (Alsó-Fehérm. 1552.) Görögli (Gregus) de Baróth, Fogaras, Gyulafehérvár, Zilah alias Tornovai; Grecus (Görög), 43 Horváth, Nikápolyi, olasz de Ragúza, Susmán, Dalmata. Érdekes adat, (Torma károly közlése) hogy Belső-Szolnokban Lápos vidékét számos „Paleolog“ nevű oláh lakja: Paleolog Juon, Mitru, Koszta stb.

²⁾ Erd. Fise. ltár XII. fasc. 13. B.

³⁾ Teleki: Hunyadiak kora. X. 159—160.

Wolachus et alterius status seu *linguagii homines*." Itt oláhság mellett szintén olyan néposztály (szerb, bolgár, albán) értendő, mely marhatartás után fizette adóját.¹⁾

Hogy pedig minő *nyelvű* népnek ismerték nálunk az oláhságot, egy igen késői okmányból, I. Leopold 1701 szept. 16-án a brassói oláhosodott bolgárookra vonatkozó privilegiálisából is kiviláglik: „... ab immemoriali tempore suburbium Bolgárszeg, *Valachi, Rascii aliquae gentes inhabitant*. . . .”²⁾

Az oláh állapotok jellemzésére álljon itt Veranchich-ból egy idézet, ki a XVI. században így ismeri Erdélyt: „Azt három nemzet lakja, székelyek, magyarok és szászok. Hozzájuk kell ugyan sorolnom az oláhokat is, kik számra nézve akármelyiket is a három közül utólérik, de nincsen szabadságuk, nincsen nemességük, nincsen tulajdonuk, keveseket kivéve, kik Hátszegen laknak, s kik Hunyady János idejében, mert annak hathatós segélyére voltak a törökök elleni hadakozásban, nemességre jutottak. A többiek mind közemberek, kik nem saját szállásaikon, hanem ide-oda szétszórva élnek az egész tartományban, kevesen ugyan nyílt helyeken laknak állandóan megtelepedve, legtöbben a *hegyeken és erdőkön bujkálva tanyáznak marháikkal*.”

Ugyanezt mondja az erdélyi Reichendorff György 1550-ben: *Valachi etiam hanc terram, sed sparsim sine sede fixa incolunt*. (Chorografia Transilvaniae. Viennae 1550).

Az oláh élet nomád karaktere soká kirí az erdélyi országgyűlések végzéseiből (Rákóczyak, Bethlen) hol az oláhok általában mint „vagabundi” vannak említve. Sokszor olvassuk azt az intést, hogy az oláhok *falvakban* éljenek, saját biráik alatt s ne barangoljanak. (Adózás idején egész vidék oláhsága a hegyekbe vonult az adószedők elől) A törvények az oláhokat papjaik fizetésére is kényszerítik. Az oláh papok jövedelme ma sincs rendezve. Moldován a móczokról írott tanulmányában írja,

¹⁾ Linguagium, ut mox lingue boum, Consuetudines Tolosane MSS. e Bibl. De Abbatis de Crozat: „Nec solvunt albergam, nec Linguagium, nec tromatgium, nec ovagium“. Du Cange. Tom. II. Pars II. 122.

²⁾ Hilibi Gál László: Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről. Nagy-Enyed, 1846. 69. l.

hogy oláh családok a papnak mit sem fizetnek, csak az örökösök fizetik a temetkezés költségeit, a mikor is a pópa az elhalálozottal szemben összes igényeit 50 – 100 frtban érvényesíti.

A XIV. és XV. században sokat hallunk oláh kenézek és oláh vajdákról. Az oláh kenézek, hegybíró, számadó gazda állásban voltak oláhos vidékeken. Ezek vállalták az erdők irtását, szolgáltatták be az adót, szerződtek a földesurral lakatlan vidékek betelepítése iránt. A szerb chrisovulokban gyakran meg vannak említve ilyen hatáskörrel. Az észak-magyarországi tót megyékben is vannak pásztorbírák, kik a legeltetést stb. intézik. — Temesmegye oláh községeiben ma a falusi bíró neve knéz. ¹⁾

A vajda pedig egy-egy bevándorló csapat. vagy törzs feje, kormányzója volt. Több ilyen törzsfőben a „bojár“-okat ismerjük fel, kik Erdélyben többnyire *nemesekké* és *magyarokká* lettek. Innen a sok erdélyi Boér családnév.

Ilyen kenéz, vajda vagy bojár családok mindenféle balkáni nemzetséghez tartoztak, legtöbbször azonban, úgy mint a papok: nálunk *szerbek* és *bolgárok* voltak.

Ilyen délszláv eredetű vajda család volt a Hunyadiaké.

A legrégebb feljegyzések oláhoknak nevezik a Hunyadiakat. Őstük Šerb, ennek fia Buthi Vojk vagy Vuk és Radul. Vuk fia Hunyady János.

Az oláh név fogalma, a milyen bő volt a középkorban, oly nehéz annak keretén belül a nemzetiséget meghatározni. De nem lehetetlen ez, s a Hunyadiak eredetére is vethetünk némi világot. A család nevei közt a Šerb és Radul neveket találjuk, mint olyanokat, melyek kétségtelenül rumén személynévek. Ezzel azonban a rumén eredetet nem lehet megállapítani. Bolgáriában a Radul, Dragul rumén személynéveket mindenfelé viseli a bolgár nép, ²⁾ a moldva-

¹⁾ U. a. Hunyadmegyében (Torma károly közlése.)

²⁾ Karavelov: Pamjatniki narodnago byta bolgár'. Moszkva, 186.. 288 – 289.

havaselői vajdaságokban pedig, Kantemirek, Kantakuzinok (fanariota görögök) viselték a Szerbán nevet, mint *oláhok vajdái*, rumén népekkel való együttélés folytán.

A Hunyadi család is az oláh nép köréből való, de nemzetiségre nézve aligha rumén, inkább délszláv volt. Ezt a Vojk vagy Vuk név mutatja, a mi Vuk-nak is iratik. A Vuk ugyanis *szerb nemzeti* név s Farkast jelent. Olyan általános keresztnév ez, mely minden nyelvben megvan (magy. Farkas, német. Wolfgang stb.), megvan a ruménben is Lupu és Lupul alakban, mely néven több oláh kenézt és vajdát ismerünk.

Hogy Buthi Vuk magát szerb nemzeti neven nevezte, s nem ruménesen Lupu vagy Lupulnak, ebből sejtethetjük a nemzetiségi viszonyt, ha ugyan a Vuk névben nem-e az erdélyi szerbség műveltségi hatását kell látnunk. Különben kétségtelen, hogy Hunyadmegyének e korban sok szerb lakossága volt, a hunyadi várhoz tartozó jobbágyok (földmivelők) jó része is szerb eredetű, a vár egyik őstornyát ma is szerb nyelven „Nje bojszá“-nak (ne félj!) hívja a nép. Nevezetes, hogy Hunyadmegyében két faluban Bukováni és Zajkányon még ma is tipikus szerb öltözetet visel az *eloláhosodott* lakosság. Családneveik közt pedig több Hunyadit ismerünk.

A szerb vitézi énekek is sokat emlegetik Hunyadi Jánost és Mátyás királyt. Egy ilyen, Lazarević czár s egy szebeni oláh nőtől származtatja Hunyadi, vagy Szibinyáni Jánkot: „Despot Stjepan Lazarević i Sibinka djevojka roditejli Sibinjanin Jánka.¹⁾”

Corvin Mátyás okleveleiben is vannak olyan hivatkozások, melyek a délszláv eredet mellett szavaznak: „... a Regibus vero Bulgariae atavis nostris... írja Mátyás, s rokonait is megnevezi. Ez oklevélből kitűnik, hogy a Hunyadiak ősei a Balkán felől bevándorló néptörödékek vajdái voltak s *délszláv* és *albán* fejedelmi családokkal voltak rokonságban.

Egyik rokonának (consanguineus) nevezi Mátyás *Ivanovits* Györgyöt, Thessália herczegét, Albánia, Dibra, Zadrímia, Croja, Ochrida, Castoria, Dioclea urát, aztán

¹⁾ Glasnik: Belgrád X. 2. Bogušić: Narodne Pjesme 25.

Niši *Marnovičs* Thomkát, Zvornik vára urát és Rácország starostját, Braničevo stb. birtokosát.¹⁾

A mi a Hunyadiakra áll, áll az a híres Kristyóri oláh vajdákra is.²⁾ Ezek őseit Boar-nak (bojár) nevezik az oklevelek, ettől származik Kristyóri Boalya (adománylevele 1404 és 1415ből) a zarándmegyei oláhok vajdája (Vojvoda Vlacorum), ki, mint azt egy 1773-ban átírt okmányból olvasom, a „*gens rasciana*”-ból való.³⁾

Ismerve immár az oláhság eredetét, ethnografiai complexumát, traditióit, bevándorlásainak körülményeit s életviszonyait, meg fogjuk érteni, mért volt olyan *szervezetlen* az oláhok egyházi élete még a XVI. században is, mikor az első erdélyi vladikák (püspökök) kezdenek feltűnni; megértjük azt, miért tartoznak a mármarosi, erdélyi oláhok a *nándorfehérvári* (belgrádi)⁴⁾ metropolia alá a XV. században (I. Mátyás levele 1479-ből) s meg-

¹⁾ Kerchelich: De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae not. praelim. Zágráb. 280—282.

²⁾ A Kristyór név rumén s Hrsčór alakban a szerb chrisovulokban is olvasható.

³⁾ „Concinnata est haec Tabella Genealogica anno 1773”. „Báár a possessione Kristsor in donationalibus annor. 1404 et 1415 sub A · A · DE KRISTSOR ita scriptus et denominatus qui” stb.

Folytatólag . . . „Belam vajda in donationalibus A. 1404 simpliciter de Kristsor scriptum, mox autem in donationalibus A. 1415 BELAM VAJVODA DE KRISTSOR apellatum sub A. A. alias ut indicia produnt Gente Rascianum sub Nr. 37 et sub C. et a Serenissimo Sigismundo Rege olim Hungariae pro fidelibus suis servitiis ac meritis totales et integras possessiones Kristsor, Zdrapcz et Czoroczczel in Cottu de Zaránd existentes et districtui Fejér-Körös ingremiatis, erga privilegiales Anno 1404 et 1414 sub A. A. exhibitas” etc. etc.

Alább . . . „Filiis: Zora et Vilka (Zora és Vilka szerb leánynevek: Zora = hajnal, Vilka, Vila = tündér) utrasque ad tum in capillis constitutas prout antiquissimae picturae inscriptionisque Rascianicae Ao. 1411 in praefato pervetusto templo Krisesoriensi Valachis hodieum inviolabiliter extantes manifeste perhibent sub lit. C. Nro 37.” (Az oklevél Kristyóry János ügyvéd tulajdonában Aradon.)

⁴⁾ A belgrádi érsekek, pl. Simonovics István 1651-ben e czímet használták: Archiepiscopus Belegradiensis, Vadiensis, Mármarosiensis, totiusque Transilvaniae.

értjük azt, miért volt az erdélyi oláh *egyházi élet mindenütt szláv*, miért voltak papjai szerbek és bolgárok, régi erdélyi oláh templomok falaiba mért vannak ó-szláv és szerb nyelvű kőemlékek építve,¹⁾ miért nincsenek a ruméneknek nemzeti szentjeik, — miért nincsenek *semmiféle nyelvemlékeik* e korból s a rumén nyelv, mit csak később kezdenek írni, miért van úgy túlrakva bolgár és szerb nyelvelemekkel; — megértjük azt a sokszor félremagyarázott tényt is, hogy mikor Černović Arszen szerb patriarcha korában I. Leopold pátensével a karloviczi metropolia megalakúl: miért tartoznak az alá úgy a magyarországi szerb, mint a kis oláhországi (pozsega-megyei) uskok-egyházak s később miért terjed ki a karloviczi metropolia főnhatósága az *összes erdélyi schizmatikus egyházakra* is? Miért fonódik össze ilyen szorosan a szerb-oláh egyházi élet s helyezkedik el Karlócza körül?

Azért, mert ekkor még megvannak a traditiók, a *nyelvi* kapcsolatok, melyek Erdély népét míg összekötik a bolgárral és a szerbiaival, Erdély szerb nemzetiségű oláh papjai tudják még, hogy az egyházaikban élő vegyes nép nem egyéb, mint a régi Szerbia s bolgár Maczedonia kiszakadott tagja.

¹⁾ Erdélyi régi görög egyházak szláv felirataiban sok bolgár és szerb nyomra találunk. Szinte Gábor, dévai tanár, Hunyadmegyében több ilyen egyházat vizsgált s az összeirt feliratokat nekem átírás és lefordítás végett elküldötte. Egyikben (a berek-szóiban) több szerbizmust találok. Az ó-szláv nyelv ugyanis más-más jellegű bolgár, szerb, orosz területen. Ezekben ilyen szerbizmusok vannak: Gospozda Mara Ovarovića Petra daster' bivša pokojnoga gospodara Nikole Crpovića gospozda = Mária asszony Ovarović Péter leánya, boldogult Crpović Miklós úr volt felesége. E szövegben a pokojnoga pokojnago helyett félreismerhetlen illyrismus, a nevek végén alkalmazott ģ = ċ betű is egyedül szerbeknél volt használatban. V. ö. Torma Károly: A berek-szói régi templom Hunyadmegyében (Arch közlem. 1879. 53—61). A tudós szerző közölte latin feliratok egyike: Magnificus d[ominus] (Ni)colaus (Cherepo)uit Cap(itaneus) Alfeldien(sis) 156 Alfeldi vagy olfeldi zsupánság Bosnyák országban.(!) A szentgyörgyi egyházban pedig, mely 1409-ben épült Zsigmond király korában, a Vljako nevet találjuk, a mi meg bolgár nemzeti név (= Vuk, Lupu) „Rab božis Vljako sin Kendres.“

vonatkozólag egy följegyzést, a mit, mert az eloláhosodásnak mai proceszusát festi, ide iktatok:

„A požarevaczi kerületben a Mlava patakja, két falut választ el, az oláh Zdrelo s a szerb Setonjét. Szerb pásztorok, a kik a Mlava melletti hegyeken oláhokkal együtt legeltetik nyájaikat: rövid idő folytán elfogadják az oláh szokásokat és viseletet s megtanulják az oláh nyelvet, úgy hogy lassanként inkább oláhhul mint a maguk nyelvén beszélnek *egymás közt is*. De az oláh viszont nem tanul meg szerbül. Mivel pedig a Mlava patakon nehéz az átjárás, mert ritkán akad ott dereglye: a szerbek e területen rövid idő alatt eloláhosodnak. A bolgárok, a kik a Timok mellett a viddini kerületben oláhság szomszédságában laknak mint a Mlava melletti szerbek, ők is inkább oláhhul beszélnek; akár csak mindig így lett volna.“¹⁾

Erdély szlávjai is elfogytak; Brassó, Cserged, Alvincz bolgárjai ma mind rumének, a szerteszéjjel élt szerb földművelő és pásztorok szlávok is elfelejtették anyanyelvüket, szaporitva mindenütt a rumén lakosságot. Még a mult században s e század elején sok erdélyi faluban beszéltek szerbül, még több helyen emlékeztek szerb őseikre. Tököly Sebők így ír arról e század huszas éveiben:²⁾

„Ich kenne noch über 100 Familien, wo die Aeltern kaum, oder gar kein walachische Wort wussten, die Kinder aber, und Enkel nichts als *karawalachisch* reden“.

A szlávok tömeges elrumunizálódása magyarázza meg az erdélyi oláh vidékek *szláv* topográfiáját. A sok

¹⁾ Belgrádi Glasnik, 1883. 54. kötet. 197—198. Crna-reka című tanulmányból.

²⁾ S. T. Erweis, dasz die Walachen nicht römischer Abkunft sind. Ofen, 1827. p. 94. — Erdélyi szerbek és bolgárokról e század elejéről sokan emlékeznek; Ballmann: Statist. Landeskunde Siebenbürgens. Hermannstadt 1801. 32, 44. „Die Serben bewohnen die Dörfer Bongard und Reiszdörfel im Hermannstädter und Szász-Pián in Mühlbacher Stuhle, und dann Kis-Csergöd in Niederalbenser Comitát . . . Die Serben haben sie — d. h. die walachische Sprache — als Muttersprache angenommen, indem blos die ältesten Serben die slavische Sprache noch sprechen, die jüngeren aber nicht mehr“.

bran (kapu, szoros), jezere (tó), izvor (forrás), laz, lazurj (irtvány), mägurä (orom), peštere (barlang), pojanä (mezőség), stenä (hegyfal), vërtop (mocsár, süppedék), vërv (hegycsúcs),¹⁾ d'al (hegyhát), mogilä (halom), lunkä (rét) baltä (mocsár), sat (falu), bräd (röv), baje (bánya) s az a tömérdek község és folyónév mutatja a népiségi átalakulás nagy mértékét. Oláhok által lakott szláv nevű községek Erdélyben: Tërnova, Dumbrava, Briznik, Dobra,²⁾ Bukova, Krivädia, Brad, Lipova, Kladova, Milova, Malina, Kruševäc, Kostešd, Selište, Mokra, Toplica, Slatina, Krasna, Sohodol, Rakova, Pred'al, aztán a Sërb (Hunyadmegyében) Valja Sërbilor (Kraszna, Zaránd), D'alu Sërbilor (Hunyadm.) s annyi száz és száz mind arra mutat, hogy a községi élet Erdély oláhságában szláv eredetű s csak később, mikor a rumanizmus a hegyek felől behatolt a falvakba: kezdődik a ruménség községi élete.

Könyvem III. fejezetének végén említettem, hogy a szlávok emlékében egy Troján név él s hogy Bolgárországban több Troján-féle helynév ismeretes. Erdélyben is van egy „Pratul lui Trajan“ rumén hely. Mi az eredete? hogy került rumén vidékre: könnyen megérthetjük!

Körülbelül a XV. század vége az az idő, mikor az átalakulás már annyira fejlődött, hogy az oláhságot nagyjában már compact elemek képezték, midőn, hogy más szóval éljek, a „ruménség“ mint nemzet megszületett, anélkül, hogy ezzel *nemzeti öntudat* is járt volna.

Ez időben lesz Magyarországon az *oláh név a ruménség hivatalos nevévé*, s ez időben kezd az irodalom is foglalkozni az oláhsággal. Hunyadi Mátyás udvarában meghonosodik a renaissance műveltség s Bonfinius, ki ismerte Erdély rumén ajku népét, korának tudása szerint a régi és új viszonyokat combinálva: ő az *első*, ki arra az eredményre jut, hogy az oláhok, kik szerinte Erdélyt ősidők óta lakják: római utódok, Traján colonusainak maradékai.

Ez a bonfini-felfedezés hozta létre azt az európa-szerte elterjedt s máig érvényben lévő nézetet, mely

¹⁾ Erdély területén 152 vïrvu (vrch).

²⁾ E néven Erdélyben 30-nál több község.

szerint az olábság Erdélyben keletkezett, nyelve ősrégi római nyelv, egyszóval, hogy a ruménség Traján kora óta szakadatlan lakja Dáciaát.

De lássuk a dolgokat tovább.

Az erdélyi földnép elruménesedésével az egyház még *szláv marad* nagyon soká; a rumén nyelvet még *nem írják*, a papok fönntartják a kapcsokat a szláv világgal.

Az erdélyi oláh eljár biserikáiba, meghallgatja papját, a kinek nyelvét már nem érti, de vallása megtűr minden mysticismust, az idegen nyelv divatja sem nyugözi szellemét.

Csak nagy sokára az erdélyi protestáns mozgalmak (XVI. század végén) hoznak új állapotokat a rumén egyházi életbe.

Idegenek: szászok, majd az erdélyi fejedelmek gondoskodnak rumén egyházi könyvekről, minek ha célja az volt is, hogy a schizmaticusokat a protestantizmusra térítse: *a ruménség életében új korszakot nyitott.*

Az első rumén könyvet (Homiliák) tudunkkal a brassói városbíró Hirschel Lukács fordította szláv nyelvből 1580-ban. Hasonló művek Forró Miklós és Geszti Ferencz költségén jelentek meg: az egész bibliát pedig rumén nyelvre I. Rákóczy György erdélyi fejedelem fordította és nyomatta ki 1648-ban, cyrill betűkkel.

Ez — ugymond Baritiu — felnyitá a románok szeméit, hogy lássák, hogy az *ő nyelvükön is lehet írni s lehet művelni azt, s hogy nincs többé szükség a szláv nyelvre, melynek brutális igája (?) alatt voltak sok század éji sötétségében.*¹⁾

A rumén liturgia elterjedésének azonban még sok időre volt szüksége. A papok féltékenyen elzárkóztak az újítás elől, abban vallásuk romlását látva. Ismeretes tény, hogy Apaffy Mihály fejét üttette le egy oláh pópának, ki vonakodott a rumén liturgiát olvasni hiveinek.

Csak nagy lassan hódított tért oláh területen a rumén egyházi nyelv, mely lépésről lépésre szorította ki

¹⁾ Baritiu: Catechismulu Calvinescu. Sibiu, 1879. 48. l.

az ó-szlávot, melyet az erdélyi bolgárság és szerbség eloláhosodásával, a hivek nem értettek többé.

A rumén liturgiái nyelv meghonosodásával a keleti egyház két nyelvterületre szakadt Magyarországon s Erdélyben: a szerbre és ruménre. A hierarchiai egység azonban még nem lett megszakasztva e processussal. Mikor később I. Leopold király idején a szerb metropolia megalakult: láttuk, hogy az, az erdélyi összes oláh egyházakra is kiterjedt. Az oláhok papjai és püspökei is többnyire szerbek voltak még sok ideig; egy szóval a keleti egyházi életben a szerb befolyás érvényesült egészen a *legújabb korig*.¹⁾

Csak a XIX. század közepén, 1864 ben fordulnak meg s alakúlnak át teljesen a viszonyok.

Ez év augusztus havában történt, hogy a görög keleti egyház képviselői Karlóczán összeültek s egy *megérett ügyet* tárgyaltak le.

„Még emlékezünk a vitákra (írja Pesty Frigyes), melyek a szerb és rumén egyházak elválását s az egyházjavak megosztásának módokat tárgyalták. A rumének azt hozták föl, hogy a „natio illyrica“ s a „gens rascianá“-ba ők is bennfoglaltatnak s ezen alapon egyenlő felosztást sürgettek. A szerbek tiltakoztak e felfogás ellen, azt hozva fel: „hogy a ruméneknek semmi követelésük nincs, s ők csak vallásfelekezeti testvéreik iránti méltányossághól akarnak azoknak bizonyos részt juttatni“.²⁾

Pedig a ruméneknek volt igazuk. Bele valók ők is a „gens rasciana“, „natio illyrica“-ba, de ennek tudata már ekkor teljesen szétkuszálódott, nem is tudta volna senki a gyűlésen a ruménség jogos igényét körülírni.

¹⁾ A görög-keleti román egyház 1880 évi schematizmusában számszámra találjuk még a szerb nevű pópákat. E nevek ma már csak hagyományosak, de érdekesen illusztrálják, hogy a szerbség minő társadalmi állást foglalt el az erdélyrészi oláhok között. A schematizmusban Popescu, Jacobescu, Macarescu stb. rumén nevek mellett a szerb képzésű Vasilievics, Mihailovics, Stoikovics, Markovics, Adamovics, Dimitrievics, Pavlovics, Popovics nevek egész tömegét találjuk; a Popovics név (= papfi) 98-szor fordul ott elő.

²⁾ Pesty Frigyes (A szörényi bánság, 379. l.) azt hiszi, hogy a szerbeknek e kérdésben igazuk volt.

Ekkor alakult meg a *rumën metropolia* Szeben székhelylyel s a magyar-erdélyországi rumének egyháza ez időtől nevezi magát: görög keleti-román egyháznak.

Oláhok, magyarok és szászok.

A rumën elem, a mint elenyésztette szlávjait, görögjeit, albánjait, úgy fogyasztotta a magyarokat és a szászokat is Erdélyben. Hegyeikről leereszkedve: a szlávok assimilálása folytán egész vidékek falvai rumën falvakká lettek. A magyar és szász falvaknak is sokféle olyan sorsuk volt a rumunizmussal szemben, mint a mai negotin-vidékieknek Szerbiában. Magyar és szász könnyen megtanúl rumenül, míg az alig tanúl meg magyarul, szászul meg épen nem.¹⁾ Százados együttlét folyamán Erdély területén százakra menő magyar s jelentékeny számú szász község oláhosodott el. (Lásd a függelékét a fejezet végén.)

Schuller Károly János a negyvenes években a rumën continuitás kérdésében szólalva fel, e nevezetes sorokat írja a szászok és rumének közt fenforgó viszonyokról:

„ . . . Minden ilyenmü álmadozások között azon képzelgés, miszerint a német telepedők bevándorlásuk idejében Szászföldön sűrű oláh népességre akadtak volna, legelső helyt foglal. Nemcsak oklevelek hosszú sora, hanem élő hagyomány és országunk emlékirati történészete is képes azt semmivé tenni. Figyelmes vizsgáló azon szász faluknak alkotásából, melyekben jelenleg szászok oláhokkal együtt lakoznak, kitalálja népesítésök történéének egy részét; igen kevés kivétellel az oláhok lakásait a falu végén látja, miből hamar azon csulhatlan következtetést húzza, hogy ezeknek nem az eredeti lakók törzsökéhez kellett tartozni, hanem csak később járulni azokhoz. Sok helyen a német lakosok idegen elemekkel való összeelegyedése oly késői, hogy agg emberek még jól emlékeznek azon időre, midőn az létre nem jött és

¹⁾ A szászok, ha messzebb vidékekről összekerülnek s különös dialectusaikon nehezen közlekedhetnek, rumenül beszélnek egymás közt („Red' mer blochisch“). A szászok, ha magyarok és székelyekkel kerülnek össze vásárok alkalmával, szintén a rumën nyelvet használják közvetítőül.

kik annak minden történeteit a magyar vármegyék vagy Moldova s Oláhország szomazéd tartományaiából be-származott egyes oláh családok kijeléléseig képe-sek elbeszélni. Ehez járul még az is, hogy a levéltárakban nemcsak számos oly okiratok vannak meg, melyek az oláhoknak a szabadság földjére való könnyen magyarázható tódulását eléggé bizonyítják, hanem azon feltételeket meghatározó szerződések is, melyek mellett az oláhoknak hajdan tiszta szász falvakban való megtelepedése vagy új községek szász földön való alkotása enged-tetett meg (p. o. egy szerződés 20 oláh családok megtelepedéséről Ujegyházszei Bendorf nevű községben). Hasonló szerződések találhatnak többek közt a n. disznódi határon alakult Czod nevű falu jogairól és Beszterce s Brassó vidéki telepekről. (Id. efféle egyezségekről Eder de initia 162. l. és a Brassai oláh elő-város keletkezéséről Schlözer t. k. 665. l.). Végtere a hol szászföldi tiszta oláh helységekből régibb állapotok minden más esmértető jelei kitörölvék vagy csak homályos népmondában élnek, ott annak emlékéül a helység német neve¹⁾ gyakran még él vagy pedig a házak építésmódja és egy romladozó templom bizonyosságául szolgál annak, hogy volt idő, mikor azon falukat németek lakták.“²⁾

A szászok különben, kik nagyobb tömegekben lak-nak, nem szenvedtek annyi kárt nemzetségükben, mint a szertesélylyel fekvő magyarság. Szinte hihetetlen volna, ha a helynevek nem kalauzolnának, minő pusztulásnak volt a magyar elem kitéve a rumunismussal szemben.

A folytonos háborús idők is elősegítették a rumen-ség terjedését. Megfogyott falvakat rumének leptek el, hol mint egyöntetű rumenség, hol *szerbekkel és bolgárokkal* keverve, mint az alábbi oklevél tanusítja:

Joannes II. etc. vicecomitibus et iudicium cottus Doboka: exponitur in persona egr. Joannis Chanády arendator decimarum nost. Trans. qualiter ipse vos specialii mandato nostro in eo requi-sitos habuisset, ut vos cum hominibus suis ad facies possessionum in eodem cottu existentium accedendo, tam nobiles ipsos patrones quam alios plebeae conditionis homines nomine nostro admoneretis; ut ipsi et omnibus possessionibus, quae olim a cristianis

¹⁾ Vulper (Burgberg), Nokrih (Neukirch), Kelvaser (Kalt-wasser), Rotbak (Rothbach).

²⁾ Schuller Károly János: Megvilágosítására azon vádiratnak, melyet a két oláh püspök urak a szász nemzet ellen az 1841—43-beli erdélyi esp. gyűlésen a Rendeknek benyújtottak. Szeben, 1884. 8°. (Fordította Hann Fridrik.) 53. lap.

cultae et inhabitatae fuissent, et per varia disturbia et incursiones hostium devastatae extitissent, nunc autem a valachis et aliis nationibus habitarentur, territorique ejusmodi possessionum colerentur, justas nobis decimas exsolvare debeant et teneantur. Mandamus denuo, ut universos et singulos tam nobiles quam alios plebae conditionis homines admoneretur, ut ipsi sub oneribus 200 fl. ex singulis possessionibus, quae olim christianis inhabitabantur, et per varia disturbia utcumque desolatae extiterunt, nunc autem a valachis, bulgaris, rascianis et aliis quibuscunque nationibus inhabitarentur, justas decimas nobis dare, et quartas in rationem plebanorum cedere, in illis possessionibus quibus pastores desidererentur, similiter sub onere 200 fl. debeant et teneantur. Contumaces vero pro eorum temeritate nostram in praesentiam citare et evocare deberetur. (Gyulafehérvár, 1570 augusztus 28-án.) Gróf Károlyi család levéltára: III. 387—389.

FÜGGELEK.

I. Eloláhosodott magyarok.

Hogy a ruménség a magyarságnak minő tömegeit assimilálta, részben pedig azok községeit foglalta el, az alábbiakban összeállított helynevek teszik szemléltetővé. Mint a rumén nyelv minden idegenséget magába vesz, úgy vette át a magyar helyneveket is többnyire eredeti alakjukban, csak itt-ott toldja meg azokat vagy fordítja oláhra.

Oláhok (rumének) lakta magyar nevű helységek:

1. -os,-ös képzéssel:

Egres = Igris, Agris, Kertes = Kertis, Vértes = Virtis, Bago = Bozis, Vetés = Vefis, Harasztos = Hrastas, Olyves = Ul'es, Fogaras = Fagaras, Tyukos = Tekus, Elekes = Alekus, Kincses = Tintis, Arkos = Arkus, Bürkös = Birkiš, Hidas = Hidis, Rákos = Ratis, Egerea = Adiris, Kettősmező = Ketiz, Kökényes = Kutejus, Kékes = T'ifis, Köblös = Kub'l'es, Szerdes = Sidrias, Gyékényes = Žikiš, Fűves = Fibis.

2. gy = ž (zš):

Nagy-Űrögd = Nozorid, Gyéres = Žiris, Somogy = Somuž, Gyöngy = Žunž, Kegye = Teze, Gyürüs = Žarauš, Megykerék = Mižkrak, Györtalva = Žurfalau, Gyulas = Zuluš, Száldohány = Sel'debaz, Gyógy = Žož, Egerhegy = Agribiž, Bágyon = Bažin, Szilágy = Salaz, Nagyg = Nožag, Mogyorós, = Mažaruš, Argyas = Ardžiš.

3. *-vár, -vára:*

Hunyadvára = Ujedára, Várhely = Orhej, Földvár = Felhára, Segesvár = Sidišára, Temesvár = Timiškára. Váradi Oradja, Vártelek = Ortelek, Váradja = Orđa, Ujvár = Ujára.

4. *-udvar:*

Udvarhely = Odorhej, Székudvar = Sokodor.

5. *-vásár:*

Vásárhely = Osorhej, Ballavásár = Balaušerj.

6. *-hely:*

Szabadhely = Sobotel, Sebeshely = Sibisei, Udvarhely = Odorhej.

7. *ny = j:*

Örvényes = Urviš, Belényes = Bejuš, Tárkány = Trekaje, Aranyos = Arieš, Tomány = Temaje, Bábony = Babij, Kőpény = Kulpij, Berkenyes = Bertieš, Bénye = Bija, Enyed = Ajud, Szeben, = Sibij, Monyoró = Mujerau, Sárkány = Serkaja, Hunyad = Ujed, Szunyogd = Sujug, Görgény = Gurzin, Berény = Berij, Bún = Boj.

8. *-lak, -laka:*

Bánlaka = Belnaka, Bandarlak = Mendrulok, Ispánlaka = Spelnaka, Péterlaka = Petrilaka, Középlak = Kuziplak, Maróthlaka = Morlaka, Szemlak = Siml'ek, Baromlaka = Vorumlak.

9. *-falva:*

Ebesfalva = Ibišfalau, Királyfalva = Krajfalau, Gáltalva = Ganfalau, Erdőfalva = Arliova, Pócsfalva = Pauča, Hodosfalva = Hođiš, Kardosfalva = Kordoš, Balázsfalva = Blažfalau, Sövényfalva = Somfalau, Győrfalva = Žurfalau, Barátfalva = Bratfalau, Papfalva = Papfalau, Bethlenfalva = Bekl'anfalau.

10. *-kút, kutja:*

Szélkút = Salkud, Aranykút = Arankuta, Kőbölkút = T'ibulkut, Vajda-kutja = Ojdakuta.

11. *-telke:*

Füle-Telke = Filitelnik, Székelytelek = Sititelek, Vártelek = Ortelek, Csüdötelke = Cuztelnik, Keménytelke = T'imitelnik, Tóttelek = Totelek.

12. *d = z:*

Nyarádtő = N'irasztau, Csüdötelke = Cuztelnik, Aradvány = Rezvan.

13. *-Szent stb.*

Maros-Szent-Anna = Sentana de Maras, Gyergyó-Szent-Miklós = D'urdau Sen Mikláš, Szent-Imre = Sentimbru, Torockó-Szent-György = Traskau Sen Zorž, Topa-Szent-Király =

Topa Sen Kraj, Gyéres-Szent-Király = Žiriš Sen Kraj, Dicső-Szent-Márton = Dičo Sen Martin.

14. Vegyes képzések:

Komjantszeg = Komicig, Asszonynépe = Asinip, Apahida = Pagida, Farkasaszó = Ferkase, Radnótfája = Ernotfaje, Körtvélykapu = Kurtikapu, Harasztkerék = Hras Krak, Tisztabuza = Sitabuzau, Hétkükk = Habik, Kerellő = T'iriläu, Völcs = Elč, Majtény = Moffin, Nyirmező = Mermezau, Vadász = Odas, Hidvég = Hidig, Malomszeg = Molosig, Kajántó = T'intäu, Szalkó = Selkäu, Hadrév = Hadaräu, Kóhér = T'ihérj, Válaszút = Alasut, Veresmart = Vermort, Pálülése = Pauliä, Óssi = Usau, Kővág = T'ivag, Vadverem = Odverem, Keszi = T'isau, Mészkö = Mistiü, Emberfő = Ambrifju, Nemes-keszi = T'isau Nemesesk, Mező-Őr = Jurä, Uj-ös = Juš.

Ezek a szöröstől-böröstől átvett magyar helynevek. Ritkébbak közé tartoznak azok, melyek oláh formája a magyarnak fordítása vagy abból való képzés.

Felsővárosháza = Oraštiära, Köboldogfalva = Sfänta Maria de la Pjatra, Mező-Kölpény = Kulpiul de Kämpija, Szamosfalva = Somešat, Szilágy-Somlyó = Soml'äu salažuluž, Nagy-Eskükő = Askul'eul mare, Mező-Kapus = Kapušul de kämpija, Mező-Szabad = Sabadul de kämpija, Alsó-Boldogasszonyfalva = Bodo-gaja de žos, Mező-Aranyos = Aries de kämpija.

Az eloláhosodott magyar községek neveiben egy jellemző körülményre utalok még, a minél kissé meg kell állapodni.

Ilyen helynevek:

Bihar = Biharja, Kocsárd = Kučerda, Bocsárd = Bučerda, Szász-Város, régen Város = Oraštia, Birind = Berindia, Ormánd = Ormindia, Teremi = T'irimija.

Jellemző ezeknél a *ja*, *ia* kihangzás, a mi a szerb nyelvnek sajátja, idegen kölcsönzött szavakban. Így a szerb a török handzsi, deli, köprü, kürkesi (korcsmáros, daliás, híd, szücs) szavakból handzsija, delija, čupria, čurčija szavakat formált s így alakítja át a magyar szavakat is. A fenn közlött helyneveknél is ez áll, a miből azt látjuk: mint lett a magyar helynévből szerb s a szerbek eloláhosodásával, mint örökölték az oláhok *másodkézből* a régi magyar helyneveket.

2. Oláh adó, oláh jog, oláh nemesség.

A szerb és magyar törvény intézkedései, melyek „oláh adó“, „oláh szokások“ cím alatt az oláhságnak a

magánföldesurak s a koronához való viszonyát szabályozzák: az oláhsággal mindig mint *marhatenyésztő* elemmel foglalkoznak, adózásuk módját a marhatenyésztésre fektetve, mely decimának, quinquagesimának, linguagiumnak neveztetett.¹⁾ A 143. lapon II. Ulászló egy okmányára hivatkoztam volt, mely az utóbbi adózásról szól.

Az oláh kenézek, kik a királyi várak környékét népesítették be és a vár védelmére is köteleztettek, bizonyos kiváltságokban éltek, melyek a nemesi jogoktól jóval különböztek. Ilyen kenézek, mint a letelepült oláhok fejei szedték s szolgáltatták be az adót, mely *juhok, kecskék, sertések, lovak* meghatározott százalékából, *sajt, méz* természetbeni fizetéséből vagy a megfelelő váltságdíjből állt.

Ilyen állásban voltak az oláh kenézek a káptalani birtokokon, mint a váradi káptalan statutumaiban olvassuk 1506—1512. évekből:²⁾

„. . . Subditos nostros Olachales, qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis. Ipsi enim pro censu annuo tenentur singuli singulariter annis singulis circa festum Pentecostes dare decimam partem ovium suarum, ratione quinquagesimae; circa festum vero nativitatis beatae Mariae virginis singulae mansiones oves singulas ratione descensus, et de mense Decembris vel circa similiter decimam porcorum suorum. Kenezii vero tam ad ovium, quam porcorum praestationem astringuntur iuxta conventionem factam inter nos et eosdem, ut ultra hoc iidem Kenezii singulariter de more consveto dant . . . annis singulis medium lodicem, unum filtrum pro sella et unum caseum. Communiter vero Olahi nostri dant nobis in die Strennarum in signum dominii singulis equum unum.

A nemességi jogot, mely Magyarországon sohasem volt nemzetiséghez kötve, a királyok bőkezűleg osztották az oláhságon belül is. Erdély több helyén, így Hátszegen tömeges oláh nemesség lakott s a gyulafehérvári káptalan levéltárában oláh nevű nemesek okleveleinek egész sorát ismerjük.

¹⁾ L. bővebben: Hunfalvy „Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtschreibung“ 128. stb l.

²⁾ Bunyitay: A váradi káptalan legrégebbi statutumai. Nagyvárad, 1886. 45. l.

Ilyen kétségtelen oláh (rumën) eredetű nemes családok neveit alább állítom össze.¹⁾ Ezek egyrésze magyar nemes családokkal együtt elzüllött, vagy kiveszett a török idő viszontagságai között, mások a magyarsággal vegyültek össze, több ma is él Erdély oláhos vidékein.

Az összeállításban csak a rumën nevékre reflektálok, a szláv (bolgár, szerb) nevéket e helyen mellőzöm, melyek különben szintén magas számot adnak.

Rumën nevű magyar nemes családok:

Baczilla, Barb, Barbuly, Barla, Berlya, Boczel, 3 Bode, 12 Boér, Bokor (Bukur), Borbáth (Barbat), Borhan, Triff, Botéza, Bozura, Bratán, Brazul, Bretán, Bruzor, Bugyul, Bulbuk, Bún, Csibán, Csobot, Csortán, 4 Dán, 5 Dancs, Dászkál, Despoth, Dobrilla, Dobrin, Dobrul, Dragán, Dragoj, Dragomér, Dragua, Drakulya, Flóre, Flóra, alias Virágh, Furka, Fugye, Gain, Graur, Grigor, Groza, Hangul, Havaseli, Ilya, Jankul, Juga, Karmassán, Kenéz, Kikidán, Kinczell, Kirilla, Kocsuba, Kókony, Kolumbán, Komsiczul, Kormosár, Kornya, Koszta, Kosztandin, 3 Kosztin, 17 Kozma, Krisztán, Lazur, Macsukath, Majlád, Mán v. Mány, Manczur, Markocsán, Mikula, Mircse, Mojanul, 8 Moldvai, Mondra, Monyojle, Muncsalán, Muntján, 3 Nyág, Nexul, 19 Oláh, Opre, Paska, Pastul, Petru, 3 Petrucz, 7 Pintye, 7 Pópa, 3 Prodán, Rádul, Rastul, Reacsizár, 5 Komán, Rogozán, Soga, Sorbán, Streke alias Rác, Strezán, Szávuly, Sztoján, 3 Sztojka, Todorán, 4 Triff, Trufán, Turkul, Urszul, Vancsa, Vlád, Viajk, Zok.

¹⁾ Forrás: Tagányi, Az országos levéltárban található „Nemesi stb. oklevelek jegyzéke“ című munkája. Budapest, 1886.

VII. FEJEZET.

A KÉT OLÁH VAJDASÁG ALAKULÁSA.

z oláhság erdélyi viszonyainak megismerése után fordítsuk figyelmünket a kárpátokontúli alföldekre.

Más történetek, okok, eredmények gombolyagja akad itt a kutató kezébe. Nem nemzetiség, de nemzet, nem lakóföld, de állam, mely a Kárpátokon túl a rumén nevet viseli.

Szent István koronája területén, a ruménség ethnografiai fogalom, mely a magyar státus keretében elhelyezkedve, a politikai magyar nemzet kiegészítő részét képezi. Mint ilyen politikai jogok és kötelességek tekintetében nem különbözik az állam bármily ajku polgáraitól, egyházában pedig, melylyel a latin (nyugateurópai) kultúra területén, a byzanci civilizáció egyik képviselője: a magyar állam *történeti egységébe* illesztett törvényadta autonómiát élvez.

A rumén fajnak a Kárpátokon túl szélesebb szerepkör jutott.

A Duna-Olt köze, az oláh alföld, Moldova, Dobrudza „Román királyság“ czim alatt szerepel a legújabb kor geografiájában; uralkodó, politikai eleme a rumén (román), a kinek vallása államegyház, a kinek nyelve államnyelv.

Illyricum rómaisága óta, mikor a hegylakó illyr a conventusokban, a római törvénybíró előtt mondta el panaszát s a *beszéd, szó* fogalmát a kuvente-vel szerkesztette meg, addig a korig, mikor Bukarestben a parlamentház üléstermében rumén nyelven szerkesztik az állam törvényeit s a debattok egy-egy szónok ajkára vonják a közfigyelmet, politikai hírlapok tárgyalják a vita menetét s a táviró hordja szét az eseményeket — immár másfélezer év mult el.

A deljmuárból törvényhozó, a pásztorból államalkotó lett.

Az érdeklődés egész erejével fog el bennünket az a vágy, megismerni azt az utat, melyen e nép, a fejlődés lépcsőin haladva, a modern állam színvonaláig jutott el.

Munkám e fejezete, a „Romania“ államnevet megelőző történetekkel fog foglalkozni, arra a kérdésre adni meg a feleletet: hogy alakult meg az oláhság a Kárpátokon túl, hogy alakult meg az oláh állam, az újkor Romániája?

A IX. században, mikor a magyar nemzet a Fekete-tenger északi partvidékein húzódva nyugatfelé: *Etelközben* (a Pruth és Szeret folyók köze; szlávul ugal, görögül ὄγγλος, törökül budzák = köz, zug) telepedett meg, nyomában *bessenyők*, azok mögött *jász-kúnok* tódultak, úgy hogy a Kárpátoktól a Volgáig, mint sok színű szalagok húzódtak végig ural-altaji népek (ugorok és törökök) *szláv* nyelvterületeken s összekapcsolódtak a Volga és Kámánál nagyobb nemzettesteket képző ugor és török fajú népekkel.

Ez időtájt a Volga vidékein, Kazárországban s még feljebb a volgai Bolgárországban az Izlam nagy gyorsasággal terjedett s a mai Nišnij-Novgorodig, kazár, bolgár, jász-kún, magyar, baskir, mordva, caeremis népek tértek Mohammed hitére.¹⁾ Egy volgai bolgár fejedelem a kalifához követeket is küldött, hogy országába tanítókat és papokat küldene, kik népeit az igaz hitben oktatók.

A mohamedanizmus terjedésével a volgavidéki városokban keleti élet honosodott meg; Bolgáriában a keleti kereskedelemnek és iparnak nagy állomáshelye keletkezett; arab pénz volt forgalomban, melyet a kereskedők a Volga felől Svédorszáig hordtak el; a városokban mecsetek, fürdők épültek, a keleti civilizáció minden irányban gyökeret vert. A bessenyők és jász kúnok, mint fajunk keletibb ágai, még összefüggésben lévén ekkor a volgamenti ugor-török népekkel, sőt azok ki-ki áradó

¹⁾ A Volgánál visszamaradt magyarok nyoma még a XV. században is előtűnik Baskíriában, vagy Nagy-Magyarországban, a mint a területet egykorú feljegyzésekből ismerjük.

hullámaival gyarapodván is: a *mohamedanizmus* rájuk is kihatott, mely az ő közvetítésükkal a magyarok nyomában huzódik a Kárpátokig az Aldunáig.

Az etelközi alföldeken tehát, mely a IX. XI. században *Bessenyőország*: az uralkodó elem ismeri az Izlamot. Mint ilyenek, a területeiken lakó szlávokat adóztatják, beütnek a magyar határokon s átkalandoznak a Dunán byzanci területre, melynek két századon át valószínű félelmei voltak.

A XI. században új hódító elemek, a *jász-kunok* tódulnak nagyobb erővel nyugot-felé, a bessenyőket kiverik állásaikból, kik most bolgár földön s Magyarországon szállingóznak szét. Itt az ország különböző részein helyezkednek el, emlékeket a sok „*Bessenyő*” helynév tartja fenn.

Beköltözésükkal tűnnek fel Magyarországon az első mohamedán, izmaelita vagy szerezseny (saracén) nyomok.

Ilyenek részben *bessenyő* eredetűek, részben *volgai bolgárok* és *volgai magyarok* voltak, jelezve a keletfelől jövő folytonos migráció tarkaságát, mely a kárpátoktól mozgalomokkal (mint a bessenyők kiűzetése Etelközből) egy-egy magyar nyelvű néptörédeket is dobott, a már megállapodott s európaivá lett magyar nemzet kötelékébe.

Ilyen izmaelita bessenyők Eszék táján laktak (Imre király oklevelében 1196-ból: *Hysmaelitae* vel *Bisseni*), Nyírséget pedig *magyar nyelvű* földművelő izmaeliták népesítették.¹⁾ Aradmegyében is volt egy *Temerkény* nevű izmaelita vagy szerezseny község. (1223—1266.)

Izmaelitáink, a hol számosabban telepedtek meg, vallásos szokásaikat folytatták s egyháztörvények tanulása végett keleti iskolákat is látogattak. Jakut arab íróból tudjuk, hogy Aleppóban magyar izmaeliták tartózkodtak, kiket *báskiroknak* nevez.²⁾ kik *Hunkar* király alattvalói, ugyanazon nyelvet beszélik, melyet a többi magyarok, úgy öltözködnek mint azok; csak *vallásuk* teszi köztök a különbséget.

¹⁾ Váradi regestrum adatai 1217 és 1237. évekből.

²⁾ A *báskir* név a magyar synonymája arab íróknál: *Volgai-Báskirország* = Nagy-Magyarország. A mai *báskirok* alkalmasint eltörökösödött magyarok.

A magyarországi kereskedelemben is ekkor tűnnek fel az izmaeliták, kik a királyi jövedelmeket bérlik, kezelik a pénzverést s mint a mai zsidók, magukhoz ragadják az ingó vagyont. Efféle kereskedő izmaelitákat meg kell különböztetnünk a bessenyő és magyar izmaelitáktól, kik olyan földhöz kötött lakosok voltak, mint a többi ország lakó, míg a kereskedő izmaeliták alkalmasint volgai bolgárok (*cabulus bulgaricus*) s a Levantéről beszállingózott syriaiak, arabok, olyan kereskedő és iparos nép volt, mely ekkor egész Kelet-Európában elszéledt s a piaczkon szerepet vitt.

A királyok (I. László, Kálmán, II. Endre) szigorú törvényei s a kereszténységgel való együttélés, idővel megbontja az izmaelita felekezeti összetartozást, úgy, hogy a XIV. században a magyarországi mohamedánoknak csak család- és községnevekben van meg emlékük.¹⁾

Igy I. Lajos király korában egy mesztegnyei *Szerecseny* a kincstartó, kinek családi czimere (*szerecsenfej*) siglaképen a Lajos-féle magyar aranyak, garasok és dénárookra s egyéb tőle származó érmekre van verve.

Európában a kereszties hadjáratok óta képeken és a heraldikai gyakorlatban a mohamedán (*saracén*) fogalmát szimbolikusan a *szerecseny-* (mór) *fővel* adták vissza. Ilyen úgynevezett beszélő czimer a fentnevezett Szerecseny-családé. Őzdögi Bessenyő Pál (*Paulus Bissenus de Izdege*) horvát-tót-dalmát bán (*Zsigmond* korában) is szerecsenyfőt viselt czimerében, akár mert az ozmánok ellen viselt első hadjáratokban tűnt ki, akár pedig mert izlam vallású bessenyő családból veszi eredetét. Egy Augsburgban a XVI. században nyomtatott foliánsban²⁾ is látjuk, hogy az európai felfogás a tatár nagy kánnak szerecsenyfejes czimert tulajdonított.

¹⁾ Az izmaelitákra vonatkozó törvények: I. László: 1092. I. 9. törv. Kálmán: 1100 I. 46. Kálmán: 1100 I. 48. Aranybulla: 1222. 24. cz. III. Endre: 1231. orszgy. végzése.

²⁾ Das Concilium zu Constanz des jars 1413. etc. Augsburg 1536. folio XCI. levél. U. o. egy Ascholott-nak (*Uzi-kala, Ocsakov*) nevezett tartomány is szerecseny-czimerrel van feltüntetve.

Helyneveink között a *Böszörmény* (Hajdu-Böszörmény, Bereg-Böszörmény, Böszörménytelek (Bezermenteluk: Szabolcsm. 1300-ban. Árpádk. új okmt. X. 378.) jelzi a XII–XIII. századbeli mohamedanusok telepeit. A böszörmény név ugyanis egyértékű a muzulmánnal s a kazáni tatár nyelvben hangzik így, mely „m” helyett több esetben „b” hangot használ: musulman = busurman, مسلمان =

دبیران (cagataj musurman) s a tatárok útján honosodott meg a déloroszországi szlávok között is, kik azt ma is így használják:

„Oj vizvoli Bože, nas svih, bidnih nevoljniki,
 Ž tažkoj nevoli,
 Ž viru busurmens'koj;
 Na jasni zori,
 Na tih vodi
 U Kraj veselij,
 U mir bresćenij!“¹⁾

A bessenyők tönkrejutásával Etelközben: kúnok és jászok nevéhez fűződik a kárpátokon-túli történet.

Magyarország ekkor az Olt folyóig ér, (Szörényi bánság) azontúl a Krimig minden földet *Cumániának* neveznek Byzanczban és Magyarországon.

Ez a nagy terület azonban csak geográfiai fogalom volt; csak a kik messziről látták az ott lefolyt eseményeket, nézték Cumániát egységes államnak, Cumánia népét egy nemzetnek.

Cumánia területén, három külön népelemet kell megkülönböztetnünk.

Az első és legszámosabb a régi autochthon szláv elem, mely Moldvában a ruthén, Havaselföldén a bolgár és szerb nyelveket beszélte. Szétszórt lakosság volt az,

¹⁾ Oh ments meg Isten, mindnyájunkat, szegény bünösöket, nehéz nyavalyáktól, böszörmény vallástól, segélj tiszta hajnalra, csöndes vizekre, az öröm országára, a keresztény vallásra! — Antonovics és Dragomanov: Istoricseskaja pjesni malorusskago naroda. Kiev 1874. I. 233.

inkább csak a folyók mentén s legelőkön lakó, halászattal vagy pásztorsággal foglalkozó nép, a mit abból olvasunk ki, havaseltvi és moldvai folyónevek (Dimbrovicza, Jalomicza, Prachova, Ribnik stb.) úgyszólván mind szláv nevek.

De Moldvában már némi állami szervezetekben is találjuk őket. Egy 1134-ből származó oklevélből tudjuk, hogy Birladban Rostislavics Iván herceg ült, ki magát a halicsi fejedelmi házból származtatja. Az oklevél, mely ó szláv nyelven van írva Roesler közlése és fordítása szerint így hangzik:

„Ich Iwanko Rostislavič vom Halitscher Thron, Fürst von Berlad, genehmige für die Kaufleute von Misivri, in unserer Stadt Klein-Halitsch keinen Stapellzoll zu zahlen, nur in Tekuce und in unseren Städten. Und für die Ausfuhr verschiedener einheimischer, ungarischer, russischer und öchischer Waren sollen sie nirgends zahlen als in Klein-Halitsch. Und der Wojwode soll strafen. Und darauf ein Eid. (Im Jahr) nach Christi Geburt 1134, im Monat Mai, am 11. Mai.¹⁾”

Cumánia területeinek ethnografiai alapszíne szláv volt mindenfelé, a hol letelepedett lakosok nyomait találjuk e korban.

E felett látjuk kisebb-nagyobb tömegekben elszórva a Volga felől érkezett jász-kún népeket (jasi, jassones, sagittarii, cuni, cumani), melyek két nyelvcsaládhoz tartoztak; a jászok a magyarral közel rokon idiómát beszéltek, a kúnok pedig török nyelvűek voltak, sok perzsasággal vegyítve, a mi arra mutat, hogy a kún nemzet az Aral-tó vidékeiről áradt nyugat felé s mint török elem a Volgánál ugor népekkel (jászok) gyarapodott, kikkel szövetkezve, vagy törzseiket uralma alatt egyesítve: tódult a bessenyők nyomán az etelközi területekre.

A két nyelvágat területileg is meg kell különböztetnünk Cumániában. A török nyelvű kún-elem, mely úgy látszik a szövetséges törzsszel vezérelemét képezte; Krim, Ocsakov környékén tanyázott nagyobb tömegek-

¹⁾ Az oklevél eredetije, Antioch Kantemir Rolski birtokában Orosz-Podoliában. Megjelent először a „Journal Instructiunea publica“ című folyóiratban. (Nr. I, p. 8. Hasdeu.)

ben, hol annak zömét a Petrarca kódex tanúsága szerint (1303.) a XIV. században is ismerik a krimi kikötőkbe hajózó genuai kereskedők, már mint a tatár kánok alattvalóit. (A kúnok nemzeti nevükön magukat *hunok*nak nevezték.) A kúnoktól nyugatra a mai Moldvában laktak a magyar nyelvű jászok; lakóhelyeik központját *Jászvásár* városával jelölhetjük meg.

A birladi fejedelemség pedig, melyről Rostislavics Iván közlött levelén kívül semmi egyebet nem tudunk: mint Cumánia vasallusa élte tovább napjait alkalmasint Moldva közepén, jász és kún telepek között.

Ez a három elem lakja ekkor a kárpátokon-túli vidékeket a Krimig, melyet ha az egykoru geografusok az általános Cumánia névvel ruháznak fel, ez a kún névhez kötött szerepből folyik, mely a vegyes lakosságú területnek a szomszéd államokkal szemben *politikai* keretet adott.

A kúnok és jászok, mind nomád népek, hol vegyesen, hol külön-külön elszélednek a tartomány minden részében, kisebb-nagyobb fészkeket képezve annak ritka lakosságú területein.

A jász-kúnok mint Cumánia uralkodó eleme, legnagyobbbrészt *mohamedanizmusban* vagyis szaraczén-böszörmény vallásban él; mint mohamedánokat vagy böszörményeket ismerik jászaink és kúnjainkat Magyarországon, Bulgáriában, az orosz fejedelemségekben, hova lovas rajokat bocsátva fosztogatnak.

Otthon Cumániában sátoztáborokban élnek, méneseikkel és nyájaikkal, mint a mai kirgiz sivatag lakói. Öltözködésükben is a kirgizekhez hasonlók, hegyes hasított karimájú süvegeikkel, bő ruházatuk, görbe kardjaikkal.

Rubriquis szerint az elhunytak tetemei fölé nagy halmokat hánytak, melyekre lóbőröket borítanak, s felül csészetartó kőszobrokkal ékesítenek. Elszórt tudósításokból kiveszszük, hogy fejedelmeik fából ácsolt s perzsa szőnyegekkel díszített épületekben laktak, s vigalmaik alkalmával rabszolganők tánczában s énekében gyönyörködtek, legyőzött ellenségeik koponyáiból készített serlegből itták nemzeti italaikat, a bozát s a lótejből készült kumiszt.

Nemzeti mulatságaik a lófuttatás, mint a kozákoké, kik állva is nyargalják paripáikat s az íjlövés, miben koruk minden népét fölülmulják.

Mint Mohamed hívei, fejöket simára borotválják s csak üstököt hagynak hátul, melyet a gazdagok gyöngyökkel átfonva ékesítenek. A vizek mentén végzik rituális mosakodásaikat s szétszórt kunyhóik, sátraik küszöbén imájukat. Nagyobb telepeiken papjaik vannak s muezzinek hívják imára híveiket:

„Allah'ü ekber
eshed'ü enne'la illah'i il'Allah,
eshed'ü enne'Mohamed reszül'ullah“

Életük a harcz, melyet lófarkas jelvények (buncsuk) alatt folytatnak. A szomszédos országok krónikái bővelkednek a „nyitott fejű“ vendégek emlegetésében.

A jász-kún beütések Magyarország keleti határait egy századon át nyugtalanították; beütéseik emlékét Szent-László legendája tartja fönnt s Erdély régi egyházainak falaira festett freskók, melyek a szent király s a leányrabló kún harczát tüntetik fel: beszélnek arról, mily félelmes volt a kún beütések hirtelensége. Egy ilyen falfestményen a sepsi-bessenyői régi református templomban, a magyar leányt elrabló kún *fekete* arccal, vagyis jelképesen van festve,¹⁾ a miben a szaracén, vagy mohamedán kúnt ismerjük fel.

¹⁾ Huszka József. A sepsi-bessenyői ev. ref. templom. Székely-Muzeum Egylet Évkönyve. 1885. 288. lap.

Összeállítottuk a fentebbiekben Cumánia ethnografiai képét azon időviszonyok közt, mikor az *oláhság* Erdély hegyein megjelenik (XII - XIII. század), szétáradt azokon, itt-ott nomád bessenyőkkel kerül össze, s a hegyek nyulványain, a folyók mentén kikiszállingózik Moldva és Havaselvére s nyújaival legelőről legelőre járva, kezdi magát Cumániában is otthon találni, *tarkítva annak nemzetiségj színezetét.*

Igy történik az, hogy mikor IV. Béla korában, a magyar dominikánusok Moldvába mennek, a kúnok tértésére s a *kún püspökség* megalakul: annak kerületében *székelyek, oláhok és kúnok* kerülnek össze.

Ez a képe annak a területnek, melyet IV. Béla királyi czimébe foglalt, magát a keresztény vallás terjedésének sikerei alapján „Rex Cumaniae“ Kúrország királynak nevezve. Ritka lakosságú, nagy területek ezek, jáász, kún, ruthén, efemer, ingadozó vagy jobban mondva képzelt határú s kezdetleges szervezetű állami étellel, vegyes nyelvű népekkel, melyek hol szerény szántóvetést üzve kicsi falvakat képeznek, hol nomadizálva járnak vidékről vidékre, hol lovas rajokat bocsátva ki, kalandoznak észak, nyugat, dél felé.

A magyar király s a buzgó Domonkos-szerzet civilizáló törekvéseit csakhamar szomorú események szakasztják félbe.

Nőttön nő a rémhír Nyugaton, hogy a Volga felől egy vad áradat tódul roppant sebességgel, elsöpörve útjában a keresztény világ minden alkotását, győzedelmesen halad Oroszország szívének, magával ragadva az előtalált népek hadviselő elemeit (mordvint, báskirt, kozákot, kúnt, orosz) s már-már Etelközt éri.

Ekkor történik az, hogy a kún királynak nevezett Kuthén, Moldvából Magyarországnak veszi útját a 40.000 családdal s a magyar király védszárnyai alá menekül.

Mint a pusztai tűz a prairie-ken vad lovak, bölények, szárnyasok csoportjait egy tömegben hajtja maga előtt, úgy hajtotta a mongol hadak hire is Cumánia népeit nyugat felé. Kuthén király *ügynevezett kúnjai* is sok-

féle nemzetiségű menekülők voltak, legtöbbjük azonban a magyar nyelvű *Jászok*, (közbe-közbe török nyelvű kúu rétegekkel, oláhokkal vegyülve, kiket a király a Duna-Tisza közére telepít.¹⁾ Területeik Jászság, Kis- és Nagy-Kúnság nevet viselnek aztán; főhelyük Jász Berény, és Kún-Szent-Miklós; ez Tatár-Szent-Miklósnak is hivatott.

A mongol hadjárat lezajlása után a nagy-kipszaki arany horda kánsága formálódik Oroszország keleti részsein, miből a Krimre nehézkedő girai kánság szakad ki később. A török nyelvű kúnok zömét itt találja a Petrarca codex írója 1303-ban (tehát a Kuthén-féle beköltözés után egy félszázaddal) a kikkél a kereszténység is megfogamzott olasz ferenczrendi szerzetesek buzgalma folytán, kik a genuai kereskedők krími kikötői felől hatoltak területeikre.

Cumánia kárpátalji részének képe nagy átalakuláson megy át a mongol hadjárat lezajlása után. Mint a hogy a zivatar után a tenyészet új erővel indul meg, az elpusztult Cumánia területein is új élet fakadt. A lecsendesedett idők néprajokat gyűjtenek össze Galiczia, Podolia s a balkáni félsziget felől: ruthéneket, bolgárokat, szerbeket, ruméneket, czinczárokat, kik a rejtekeikből előkerült s a megbolygatott Cumániában tovább tartózkodó *keresztény és szaraczén jász-kún néptöredékekkel* vegyülnek össze új életet kezdve Cumániának vizek, szántóföldek s legelőekben gazdag területein.

Ez időtájt a régi Kúnország alföldein két külön irányú fejlődés nyomai jelentkeznek, két államalakulás bizonytalan körvonalai tűnedeznek elő a vegyes ethnografiai alapon, mely a népek szaporodásával mindinkább *szláv-oláh* színezetet nyer.

Cumánia északnyugati területein Bukovinából a Pruth-Szereth folyók torkolatáig *Moldova* van keletkezőben, az Olt-Ardzsiš Dimbrovitza alföldjén pedig a *Havaselve* kezd kibontakozni s foglalkoztatni Magyarországot, melynek királyai a Szörényi-Bánság felől érvényesítik befolyásukat a területre s a Rex Cumaniae címein intézik annak sorsát.

¹⁾ Az oklevelekből ismert kún nevek között ilyenek, mint Tub, Tubul, Umul, Buchar alkalmasint oláh nevek: Ilončuk, Ivančuk, Ivan, Boklov, Byk, Buthemer, Baynuk pedig ruthének.

E területek fejlődő viszonyait külön-külön kell látnunk.

I.

A havaselvi vajdaság.

Már fentt az olábság első dunáninneni feltűnédezése leírásánál láttuk azt az állást, melyben az első oláh kenéségek Szörényben s az Olt folyó vidékein a magyar királylyal szemben állottak. A magyar király mint Kúnország királya rendelkezik a területtel, a Johannita lovagrendnek adományokat tesz, s az oláh kenéségek területeire nézve intézkedik, azokat kiváltságokban is részesíti.

Az erre vonatkozó oklevél a maga nemében páratlan érdekű, mert az aldunai terület mibenlétéről, népségi viszonyairól, közjogi állásáról bő tájékozódást nyújt s a későbbi események megértéséhez széles hátteret ad.

Jellemezzük tehát az aldunai viszonyokat az oklevél alapján.

A tatárjárás után, mely az aldunai vidékeket hol feldulta, hol megbolygatta: IV. Béla a végvidékek állapotának rendezéséhez lát s 1247-ben a szörényi bántság egész területét a Jánosvitézeknek adományozta az Olt folyóig. Ez adományozásnak célja vala a dunai s az olt-menti magyar országhatárnak védelmét biztosítani bolgár és kún terület felől való támadásokkal szemben.

Az oklevél megjegyzi, hogy a Johanniták a szörényi területet Joan és Farkas kenézátusával együtt fogják bírni, de Lyrtioy kenésége kivételével, melyet az oláhoknak hagy meg, továbbá a Lytira földre nézve úgy intézkedik (Lotru patak környéke a vöröstoronyi szoros-tól délre; 1233-ban Aqua Lothur), hogy az ott lakó oláhoktól beszedett adó fele a Jánosvitézeket illeti.

A király továbbá kibővíti az adományozást s Rembald nagymesternek adományozza az egész Kúnországot az *Olt partján túl* az erdélyi havasokig, itt ismét Szenezsláv oláh vajda területét véve ki, azt az oláhoknak hagyva meg.

Az előforduló Joan, Farkas, Szenezsláv s más helyen említett Barbat (úgy a Lotru patak) nevekből látjuk,

hogy e területeket ekkor vegyes nevű lakosság kezdi népesíteni, a kenéz tisztségben ugyanis a magyar okmányok rendszeren *telepítőt* értenek. Farkas kenézátusában magyar, Szeneszláv vajdaságában bolgár-szerb, Barbatéban rumén telepedő lakosok jelentkezését ismerjük fel.

Az adománylevél egyéb pontjaiban a malmok jövedelmére, a halászati jog élvezetére s az erdélyi sónak előállítására s Bolgária, Cumánia számára való szállításának módja és a jövedelmeknek a királyi kincstár és a Johannita-rend közt való megosztása iránti intézkedések. Kúnország területein építendő erősségek ügye, végre a lovagrendnek az a kötelessége foglaltatik, hogy e területek *benépesítésére* gondot fordítson azon tilalom fenntartásával, hogy a rend, szászokat vagy bárminő magyarországi földnépet telepítsen a hűbérül nyert területekre.

Ez oklevél értelmében Havaselvén a XIII. század közepén, a magyar királyi hatalomtól *független* bármi állami alakulásnak nyoma sincs.

A király figyelmét a végvidék egyházi állapotai is foglalkoztatják s ott *püspökséget* létesít: 1246-ból ismerjük Gergelyt az első szörényi püspököt.

Csaknem egy század folyik le az első emlékezések után, mignem az aldunai viszonyok új alakot kezdenek nyerni. E területek eddig csak mint *függelékei* Magyarországnak s mint végvidékek bírnak jelentőséggel a magyar közjogban, míg Róbert Károly korában már olyan jelenségek merülnek fel, melyek a tartomány életét önálló fejlődés mesgyéjére terelik. A német lovagrendről szó sincs többé, az apró kenézségek is eltűnnek s az aldunai alföldön az egységre s önállóságra törekvés jelei mind sűrűbben mutatkoznak, ezek kapcsában a *schizmatikus egyház* foglal tért. Ez állapotok a XIV. század első felének végén kezdenek határozottabb alakot ölni, mikor ott egy *Basaráth* vagy *Bassaraba* nevű vajda erőre kapva független uralomra tart igényt s megtagadva az évi tributumot, a magyar királylyal szemben makacs ellenállást fejt ki.

Róbert Károly souverénitása jogán megfenyíti a lázadó vajdát, majd 1330-ban haddal megy ellene, de a szerencse Bazaráth oldalára áll. A nagyravágyó és ravasz Bazaráth a magyar hadakkal szemben talpra áll, az erdős és ingoványos területeken törbe csalja a királyt, kinek hadai útat vesztve tönkre mennek, maga a király is, csak egy hű lovagja élete árán menekülhet Bazaráth körmei közül.

Bazaráth győzelme forduló pontja az aldunai terület fejlődésének; az Olton túl a havaselvi vajdaság alakul, individualis színezettel s meg-megújuló törekvésekkel, melyek a régi államjogon igyekeznek rést ütni. Bazaráthnak a magyar királyi hadakon vett győzelme csak félsiker maradt ugyan, mert az alvidék függő viszonya Magyarországhoz még két századig fennáll, de a régi állapot megszűnt: Havaselve honi erőkre támaszkodva, mint önmagából növekvő szervezet lép ki a história színterére, új irányba terelve az egykori magyar végvidék történetét.

A leírt események okleveles hitelűek; maga az oláh nép regéket fűz ez eseményekhez. Egy havaselvi néprege fekete Radu (Radu negru) nevéhez köti Havaselve kezdetének történetét, a ki a Kárpátokból ereszkedve le Ardzis táján száll meg s alkotja a vajdaságot.

A történeti emlékezések kezdetleges alakja, midőn a XIV. század (!) eseményei még mondák és népies remniscenciák leplében jelennek meg s mint hagyományok szűrődnek le az oláh nép tudatában (ilyen alakban kerülnek a krónikákba is) a legkarakterisztikusabb jelenség az oláhság életében.

A nemzet és államalakulás regés feltogása, a történeti bizonytalanságnak mondával való pótlása csak arra vall, a mit könyvemben nyomról nyomra ecsetelek, hogy az oláhság, mely a XII—XIV. században foglal tért a Kárpátok vidékein, ekkor éli Havaselvén is *præhistoricus korát!*

A mit maga körül lát, még minden új s a mi e területek régi történeteit illeti, azokról *mit se tud*; csak emlékezéseinek egyes vonásai jelzik a talált állapotokat, melyekkel az övéi összeszövődnek.

A regés Radu Negru honalkotásában a historiai

Bassarabák feltűnését kell-e látnunk? ... nem keressük, de mit is keresnők? ... Ragadjuk meg a helyett a Bazaráth névhez kötött események fonalát s kutassunk a nyomokon tovább, világosabb tudást szerezni a dolgokról, melyekre nézve az oklevelek oly kevésbé beszédesek.

Érdeklődésünket első sorban Bazaráth személye vonja magára s arra a kérdésre serkent: ki volt, mi volt ez az ember, a ki történelem egy szakában váratlanul fellép, korszakot alkot s egy nemzet történetét kezdi meg?

Ki volt tehát Bazaráth (Bassaraba) a havaselvi történetek félig regés, félig történeti alakja?

Magyar királyi oklevelek s egykoru honi s byzanci feljegyzések Sándornak nevezik Bazaráth vajdát, a ki a schizmatikus egyház híve s kit 1359-ben a konstantinápolyi zsinat mint „βοεβόδας πάσης Ούγγροβλαχίας“-t ismer.

A két feljegyzésből olvassuk ki, hogy 1358—59-ben Havaselvén, mely II. Endre és IV. Béla korában még jórészen lakatlan terület volt: az oláh elem megszaporodott s a byzanci kereszténység honosodott meg.

A mi az ungrovlachiai Sándor vajda előnevét illeti, abban egy egész történet képe tükrözik vissza.

A Bazaráth név, mely magyar oklevelekben Mazarathnak is iratik,¹⁾ mint személynév a déli szlávok és oláhoknál Basarab és Basaraba alakban ismeretes, utóbbi néven nevezi magát a havaselvi vajdák egész sora, a most szóban forgó Bassaraba Sándor kora után.

A Bassaraba és Bazaráth név azonban a XIV—XV. századi okmányokban sokszor nem személyt, de tartományt, vidéket vagy nemzetet jelent.

Thuróczy krónikája „terra Bazarad“-ról tud („Transulit se in terram Bazarad Waywodae Vlachorum“), Stefan Dušan szerb czárnak 1349-ben Ragu:ával kötött kereskedelmi egyességében pedig: Magyar-, Görög-, Bolgárországok kapcsában „basarabin föld“-ről van szó („u basarabinu zemlju“).²⁾ Több déli szláv és olasz okmány „Bosznia, Rascia et Bazarat“-jában is országnévet látunk;³⁾

¹⁾ Mazarath wayuoda (1426.) Orsz. levéltár DL. 11,849.

²⁾ Hasdeu: Istoria critica. 64. Karano-Tvrtković. Srbskij Spomenici. Belgrad, 1840. 52.

³⁾ U. o. 65. 4-ik jegyzet.

Leunclavius (1580) „*Bessarabiae princeps*“-ről ír, ¹⁾ a lengyelek pedig a „Bassarabus“ személynév mellett „bessarabi“ nemzetről tudnak. Ezt mint nemzetnevet a lengyelek a mongol hadjárat óta ismerik, a miről a krakói krónika így emlékszik meg: Thatari subjugatis *Bessarebenis*, Lithvanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt. ²⁾

A Bazaráth vagy Mazaráth, Bassarab és Bassaraba, bessarabin és Bessarábia nevekben, melyek hol személyt, hol népet, hol vidéket és tartományt jelentenek: mindenki látja az összefüggést, értelmüket pedig könnyen felismeri, a ki a régi Cumánia népvizonyaiba betekint. A név jelentése, melynek teljes formája a „*bessarabin*“: nem egyéb, mint *böszörbény* vagy *böszörmény*, azaz mohamedán.

A mit az etymologia magyaráz, azt megerősíti a heraldika. Ismerünk egy czimert, mely egy aldunai tartományt jelképez s bizonyosan a Bazaráthok régi czimere, melyben három jobbranéző szerezsenyű foglal helyet. E czimer mint a magyarországi Szerezseny családé, ugynevezett beszélő czimer, mely egy mohamedánok vagy saraczenok lakta tartományt nevez meg.

A három szerezsenyűes czimer (Bessarabia v. Bessarabenia) s a Bazaráthok közti összefüggést az oláh historikusok is elismerik. Ha ehhez a névmagyarázatot kapcsoljuk, konkrét eredményre jutunk ugyan, de a kérdések egész sorával állunk szemközt.

Ha a Bazaráthokban Bessarábia vajdáit, a szerezsenyűes czimerben pedig családi vagy tartományi czimerüket kell látnunk: hol keressük a kérdéses tartományt? Hogy egyeztetethjük ez adatokat Havaselve XIV. századi népvizonyaival s a területtel, melyen Bazaráth fel-
tűnik?

Ha az Al-Duna, illetőleg a régi Cumánia területének mai térképére tekintünk, figyelmünket a Pruth-Dnjeszter vidéke vonja magára, melyet századok óta Bessarábiának ismer a történelem. E terület kétségtelenül

¹⁾ U. o. 64. §. 12.

²⁾ Anonymus Archidiaconi Gnesnensis brevior cronica Cracoviae, Sonderberg: Silesiarum rerum scriptores, Lipsiae 1730. II. 82.

bessarabin vagy muzulmán népektől veszi nevét, melyek a krimi tatár kánok uralma alatt a legújabb időkig lakták e vidéket, Bendery, Akjerman felől foglalkoztatva a szomszédos népek figyelmét, orosz, oláh udvarok politikáját.

Ha tehát a mai Bessarábiából indulunk ki, a Bazaráthok s a basarabinok történeteinek látható hátteret, a bassarab névnek *ethnografiai* alapot adunk. Igen, de ez teljesen ellenkezik a Bazaráthok történeteinek színhelyével.

A XIV. században a Dajeszter-menti vidék teljesen túl volt a magyar királyi hatalom látkörén s a Bazaráth Sándor nevéhez kötött események a Zsil és Olt vidékére utalnak bennünket.

A geográfiai szükség ilyenformán arra utal, hogy azon tényezőknek, melyek e jelenségek felbukkanását az Olt vidékén magyarázzák: meg kellett lenni a helyszínén, vagyis, hogy a XIV. század előtt az izlamnak a szörényi bánság területéig kellett érnie s még a XIV. század folyamán is olyan mértékben érvényesülni, hogy az a *dynastia* nevében találjon kifejezést s a kor heraldikusai a tartományt az *izlamság jelvényével* ruházzák fel.

Az adatok e tekintetben is helyes nyomra vezetnek a feltevést. A XIV. század Bessarábiájában (Böszörményország) szélesebb fogalmat kell keresnünk, mint a mai; a Róbert Károly és Nagy Lajos kori Bessarabia név nem is volt egyéb mint *Transalpina* (Havaselve) vagy *Ungrovlachia* synonymája.

Dogiel egy havaselvi oklevelet közöl, mely 1396-ban Vlad vajda ardşizi udvarában kelt (Ardşis, Argyas 20 kilométernyire az Olt folyótól, hasonló nevű folyócska mellett). Az oklevélben Vlad vajda e címmel él:

„*Vlad, Vayvoda Bessarabiae nec non Comes de Severino*“.

Az oklevél kétségtelenné teszi, hogy a bessarabiai vajdaság Szörénységgel volt tőszomszéd s arról tanuskodik, a mi elsőrendű, hogy eredetileg Bessarabia volt a tartomány *nemzeti neve*, a magyar eredetű *Transalpina* és *Ungrovlachia*ival szemben, melyek a tartománynak Magyarországhoz való állandó hűbéri viszonyánál fogva lesznek általánosak s mennek át a belföldi gyakorlatba is.

E címzés másképen is szerfelett fontos. Megvilágítja azt a viszonyt, melyben a vajda a magyar koro-

nával szemben állt. A vajda, ki magát szörényi grófnak is nevezi, tulajdonképen nem volt több mint *magyar fő-tisztviselő*; állása nem sokban különbözhetett az egykori macsói, jajejai stb. bánokétól. Az oklevélben a vajda maga mondja, hogy a magyar királytól nyert adományokat: „Woiwodatum Bessarabiae et Dominia, que in Regno Ungariae obtinemus“. Ez a Fogarasföldre s Omlás kerületére vonatkozik, mikről, mint királyi adományokról, sok oklevél tesz említést; az adományozott területek birtoklása a havaselvi vajdák czímeibe is átmegy.

Nevezett forráson kívül, egy Zsigmond király korabeli, 1420 ban írott ó szláv nyelvű oklevélben szóról szóra írva van, hogy Bessarabia és Ungrovlachia egy fogalom: „v ungrovlachijskoj zemlji što jest Basarabska“. ¹⁾ A XIV—XV. századi lengyel oklevelekben is többször egyik név a másikat magyarázza, pl. „Transalpina sive Bessarabia.“ ²⁾

Világos ezek után, hogy a Bazaráth névben s a szaraczen czímerben egy izlamvallásu faj emlékét kell látnunk, mely Ungrovlachiában az oláh kenészek közül még Róbert Károly hadjáratának kora előtt kiválik, magához ragadja a vezérszerepet, a körülfogott népeket új államosodás útjára tereli, majd összeegyedik vlach elemekkel s a schizmatikus egyház felülkerekedő hatalmában nyészik el.

Ha ez így van, ennek ethnografiai nyomaira kell találnunk.

Nem is csalódunk; Havaselve topografiájában több olyan nyomra bukkanunk, melyek az egykori izmaelita, szaraczen vagy böszörmény tartomány emlékét tartották meg számunkra.

Az Olt (!) és Ribnik mellett egy Saračinești helynevet találunk, a mi *Szerecsenyfalvat* jelent; egyéb elszórt

¹⁾ Venelin: Vlacho-bolgarskija Gramaty. Szt. Ptsbg. 1840. 49. lap.

²⁾ Bessarabiának Pesty Frigyes is az Olt vidékét nézi, Hasdeu meg éppen nagy apparatussal bizonyítja (adataink jó részét neki köszönhetjük); a név értelmét azonban egyikök sem ismeri. Hasdeu a magyarázatért a római kor besseihez fordul, a szerecsenfejes czímer pedig, melyet magyarázni igyekszik, előtte heraldikai rejtélynek marad.

szerecseny nyomok Havaselvén; Serecineſt, Monastir Serecineſt, Serecineanka, Saracineaska, Serecineása stb. A Jalomicza mentén két község neve Saraceni = Saraceni de sus és Saraceni de jos (Felső- és Alsó-Szaraczén), ezektől nyugatra egy halom: Movila Saracianka.

Nevezetes és a kérdésben tovább segít elő, hogy *Bassarabák* még két századdal később is szerepelnek Szörényben, mint magyar köztisztviselők. Bassaraba Ferencz a karansebesi kerület castellánusa volt 1579-ben; ugyanazon állásban ismerjük Bassaraba Jánost 1577-ben, egy másik Bassaraba Ferencz pedig 1581-ben mint karansebesi ispán a 1583-ban mint karansebesi porkoláb (castellán) van többször megnevezve.

S ha tovább nyomozunk a magyar alvidéken, az izlamitaság lánczolatát tovább fűzhetjük; Temesmegyében Zsigmond király idejéből (1408) ismerünk oklevelesen egy Böszörmény (Bezermen) nevű községet, mely név később a XVII. századig a borosjenői reformatus egyházkerület nevében, mely *böszörményinek* is nevezetett, tartotta magát. Ma Temesben ilyen községről nem tudunk többé.

A Bassaraba és Saracín nevek az erdélyrészi vidékek oláhságában ma is ismeretesek. (Egy falu a régi Zarándban *Basarabasa*; képzését v. ö. Borl'asa, Csurul'asa, Vojnasá.) Oklevelesen pedig délfelől Hunyadmegyébe való betelepülésüket ismerjük. Sólyom Fekete Ferencz a hunyadmegyei történelmi és régészeti egylet évkönyveiben (közölve a „Hunyad“ 1881. 1-ső számában is) egy okmányt ismertet 1360-ból, melyben Sztojan, Surs, Kozta, Prodan, Balk, Dragomir, Mik, Murg nevek közt *Sarachenus antiquus*, *Baszarab longus* havaselvei bevándorló oláhok vannak megnevezve. Ugyaneveket 1453–1457 évekből az országos levéltár több okleveléből ismerjük. DL. 29500, 29504, 29815.

De mindezeknél becsesebb két erdélyi oklevél 1350 és 1361-ből.¹⁾ melyek a Böszörmény (buzurmán) és Bassarab nevek hézagát, a mennyiben ezeket csak ethnologiai alapon s az adatok csoportosítása segítségével kapcsoltuk össze, de összefüggésüket *oklevelesen* nem tudtuk bizonyí-

¹⁾ Orsz. levéltár. DL. 29684. és 29128.

tani — kitöltik. A nevezett két oklevélből kiviláglik, hogy a XIV. században Bezermen és Bazarab egyenértékű nevek: Előbbi a névnek magyar, utóbbi pedig szláv és oláhos alakja.

1. 1350. okt 26. I. Lajos király meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy „*Egidius filius Johannis de Bezermen-Zanchal* (serviens magnifici viri Stephani Woyvode Transsilvani“) nevű egyént (magy. Beszermény-szancsali János fia Egyed, István erdélyi vajda szolgája v. katonája) a ki neki négy éven át híi szolgálatokat tett, az utód nélkül elhalt „*Jacobus et Nicolaus filii Pauli dicti Pyrus de eadem stb.*“ birtokába Bezermen-Zanchalba (Kisküküllő-megye) igtassa be.

2. 1361. jan. 22. Dénes erdélyi vajda meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy „*Egidius filius Bazarab de Zanchal*“ (azaz: szancsali Bazarab fia Egyed) nevű egyént, a neki megítélt Zoltán nevű birtokba igtassa be. (A birtok alkalmasint Fehérmegyében.)

Nyelvészeti, okleveles és czimertani adatok segélyével a Bazaráthok történeteinek ethnografiai alapot sikerült adnunk; keresgéljük még tovább is a futó homok kagylódarabjai közt, s összerakva a töredékeket igyekezzünk még bővebb tudomást szerezni arról a világról, mely a középkori népmozgalmak hullámai alá temetkezve, a népek emlékében oly kevés nyomot hagyott.

Kisértsük meg a feleletet arra a kérdésre is, hogy Havaselve, illetőleg az oltvidéki Bassarábia vezérelemei, az oláhság érkezése előtt mely nemzetséghez tartoztak?

E kérdésre a felelet a régi cumániai nemzetiségi viszonyokban van. A Bazaráthok csak kúnok vagy jászok lehettek; ez azonban tudásvágyunkat nem elégti ki teljesen. Már fenn körülírtam a „cumani“ fogalmát, vissza kell arra mégis térnem a most szóban forgó speciális kérdés szempontjából. A „cumani“ és „Cumania“ nevek — ismétlem — politikai nevek voltak s nem ethnografiaiak. A kún névben a magyar nyelvű jászok is bennfoglaltnak s bold. Gyárfás Istvánnak igaza volt, mikor a jász-kúnok (értve a Jászság Kis- és Nagy-Kunságban

megtelepedett Kuthen-féle népet) magyar nemzetiségét vitatta. S ez ellen éppen nem mond semmit, sőt a kérdés kulcsát adja kezünkbe a Petrarca-féle codexnek nevezett kún szótár és nyelvtan, melynek kún nyelve valóságos török nyelv. A Kuthen-féle beköltözésben senkinek sem sikerült török elemek *tömeges* betelepülését constatálni. Ugy a nyelv tősgyökeres magyarsága, mint a helynevek, magyar eredetű lakosságról beszélnek; a Kunságban felmerült török nyelvű kún miatyánk s hasonló emlékek csak arra mutatnak, hogy a magyar nyelvű jász-kúnok közé török nyelvűek is voltak vegyülve: míg a Krim körül tanyázott Petrarca-féle kúnok zöme perzsákkal vegyült török-tatár ajkú nép volt, melyek a kipszaki kánok uralmát is végigélte s tatárok közé vegyülve, ma is a Krim-félszigetet és környékét lakja.

A török nyelvű kúnok visszamaradása Cumania keleti részein s a Kuthen-féle magyar nyelvű kúnok menekülése, azt hiszem éppen a nyelvkülönbségen alapúlt. A mongolság complexuma t. i. az európai hadjáratok idején már nem volt az, a mi Belső-Ázsiában Dzingisz-kán korában; a mennyire a Dzingisidákat Kipszokban ismerjük, tudjuk, hogy maga a dynastia is török műveltségben élt, a mongol hadjáratban résztvett népek pedig — már a geográfiai helyzetből folyólag — a Kaszitenger s a Volga török népeiből állottak; — közeleső ilyenformán, hogy a török áradat, a magyar nyelvű elemeket kizavarta állásaikból, míg a török nyelvű kún elem jó része régi telepein marad s a vele egy nyelvű új hódítók alá veti magát s azokkal egyesülve individuálitása elfoszlik.

Hogy a „cumani“ nevezetű népek jórésze magyar, vagy a magyarral közvetlen rokon ugor nyelvet beszélt, azt a *palóctság* nyelvi viszonyai is támogatják. A polovcz név alatt az oroszok és lengyelek Cumania uralkodó népeit nevezték általánosságban, törököket és ugorokat egyaránt. Ezt a magyarországi palócz-település teszi világossá. Kálmán és II. István korában jelennek meg palóczaink mai lakóhelyeiken, alkalmasint Lodomeria és Bukovina felől huzódva a Mátra vidékeire s az északibb kárpáti megyékbe, *polovczoknak* neveztetve itt is a körülakó szláv lakosoktól. S ime, a palóczok nyelvében nincs nyoma a török eredetnek, a speciális kiejtés pedig, mely

a nagy magyar nyelvtől annyira elüt, arra mutatnak, hogy bennök nem elmagyarosodott, de eredetileg egy különös tájszólást beszélő rokon néppel van dolgunk, mely a Volga felől a kúnok vándorlásai idején érkezett a Kárpátokig s egyesült a magyar nemzettel.

Ilyen bizonyíték a havaselvi és moldvai cumánok (jászok) magyar nyelvűségét illetőleg az *oláh nyelv*.

Az oláhság, a mint a Bazaráthok uralma idején az Alduna vidékeit ellepi, az útjába került népekkel vegyül össze, azok nyelvhatásait fogadja el. S feltűnő, hogy míg az oláhban oly kevés a török elem (ennek jórésze is a későbbi ozmán-korba tartozik) annyival több a magyar, mely nemcsak Erdélyben, de Havaselvén, Moldvában s Dobrudzában is él a nép ajkán. A gend, aldamaš, oraš, fogadui, belšug, (bőség) s annyi száz más magyar kölcsönszót az egész oláh nyelvterületen megtaláljuk. Havaselvén egy Belšug nevű községet is ismertünk. Természetes, hogy a magyar szavak széles forgalmát, az oláh elem szakadatlan vándorlásain kívül (a Kárpát-vidékeken) a magyar nyelvterület egykori nagyobb arányú kiterjedése magyarázza meg, melynek szélei a Pruthot és az Al-Duna vonalát érték.

Fennebb láttuk már Joan és Farkas kenézátusát; ezekben magyar töredékek összegyűlemlését és telepedését kell látnunk s pedig *Kelet* felől a Szereth-Pruth vidékeiről, hol a XVII. századig a magyar nyelvnek olyan kelete volt, mint ma Erdély bármely vidékén. II. Rákóczy Ferencz követe, ki a tatár kán udvarában fordult meg, a bessarábiai Csöbörcsök községben beszélt még magyar lakosokkal.

A beszerménység feltűnése Havaselvén kétségtelenül sűrű magyar elem létét bizonyítja s e magyar elem magát jásznak nevezte.¹⁾

Elszórt adatok e kérdésre is váratlan világot derítenek.

A XIV. század harmadik évtizedében Viddini Mi-

¹⁾ E helyen megjegyezhetjük, hogy a jász szó ugor nyelvekben „népet“ jelent: komi-jász, jögra jász (vottyák, vogul). A középkori népetimológia a jász-ban ijászt gondolt, a mit latinosan sagittarius, németesen filisteus (Pfeil, fil = ij, nyíl) nevekkal fejezt ki.

hály bolgár czár (1323—1330) és III. Uroš István szerb király között családi viszályból fejlődött háború tör ki, mely alkalomból a bolgár Mihály, a szomszédos tartományok szövetségében keres hátvédet a szerbek ellen s ilyenekül a *Jász fejedelemséget* (Gospodstvo Jaško)¹⁾ Bassaraba Ivanko vajdát s a fekete tatárokat vonja szövetségébe.

Jászok, Bassaraba és tatárok egysorjában.

Hol keressük a nevezett jász fejedelemséget?

Kétségtelen, hogy itt ismét nem a távoli moldvai *Jászvásárra* és környékére kell gondolnunk, de olyan jász-ságra, mely lenn az Aldunához közel a Bassarabák szomszédságában vagy éppen azokkal együtt élt.

A havaselvi jászok fejedelemségét, területét vagy bárminek nevezük is azt: egyelőre pontosan meg nem határozhatjuk, annyit azonban sejtünk, hogy az az Olt és a Jalomicza folyók között lehetett. E területen, helynevekben nem egy jász nyomra találunk; Romanacz kerületben van egy Gura Jašului, Ardžiš(!) kerületben két Valea-Jašului, Urziceni város közelében egy Jaš vagy Ungureni. Sőt Karánsebes táján is találunk egy Jász nevű községet. E helynevekhez járulnak a havaselvi Komani, Komanka (Olt vidékén), Komanešti (Mehedinczi kerület), Kumanešti (Fogaras vidéke) községnevek.

A jászok elterjedésére vet világot az az adat is, hogy 1365-ben *Viddinben* Szörénységgel szemben a Duna tuldalán jászok (philisteusok) laktak, kiket Lajos király Kont Miklós nádor és *kunok kapitányának* adományoz.²⁾

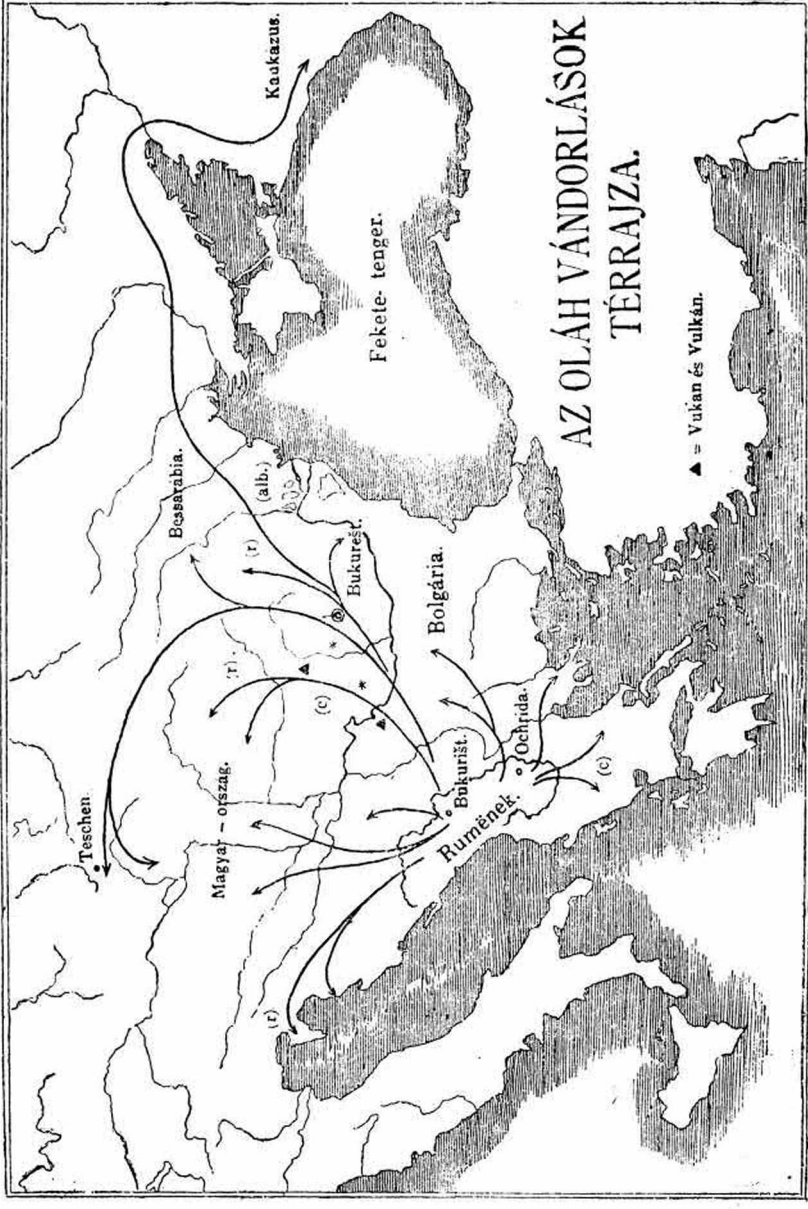
E területeken mint látjuk a bassarab, szerecsen, jász és komán nevek úgyszólván egymásba fonódnak, ugyanezen elemre vonatkoznak, előbbiek (bassarab, szerecseny) annak *vallását*, utóbbiak (jász, komán) *nemzetiségét* nevezve meg.³⁾

¹⁾ Novaković: Dusan törvényei (Zakonik Stefana Dušana. Belgrad 1870): Bevezetés XXIII. l.

²⁾ Gyárfás István. Jászok története. III. 500.

³⁾ Főnnebb említettik, hogy Aradmegyében egy Temerkény nevű izlamita község volt; ezzel ethnografiai rokonságban látszik lenni a szintén aradmegyei Jász Pély helység, s ezt annyival inkább föltehetjük, mert még az 1563. évi arad- és zarándmegyei adólapjstromokban is sok Jhász, Ghazy = Jász és Gyász, Kun sőt egy Bozorath nevű családra is találunk.

AZ OLÁH VÁNDORLÁSOK TÉRRAJZA.

Mig a Viddini Mihály-féle szövetség jász és bassarab fejedelemségekről tud Havaselvén: addig a bécsi krónika egy emlékezésében (1368) szinte látjuk, mint folynak össze a jász-bassarab nemzetiségi viszonyok; hogy foszlik fel a mohamedán jásztság az *oláhosodó* államban, mely a Bassaraba dynastia uralmában bővül ki.

A képes krónika ez emlékezésében, mely Lajos király hadjáratáról szól a Bazaráthok ellen, a jászok (sagittariusok) már csak mint az „*oláh vajda*“ hadseregének egy része vannak megnevezve. Különben így ír a krónika: „Végre megtörténvén ezen szerencsétlenség s jobbra fordulván a szerencse, minek utána Gara Miklós macsói bán szorgalmas és hadra termett férfit, a király seregét Layk¹⁾ vajda oláh katonáinak és a *sagittariusoknak* — kik eső módjára szórták a nyilat — erős ellenállásuk mellett a Dunán hajókon erős kézzel, mint valamely vívhatlan bástyán általszállította volna: az ellenség megfutamodott s mint a füst elenyészett.

A megvert vajda kegyelemért esd Lajos királynál s igéri, hogy a római egyházhoz csatlakozik. Lajos Szörényvárat erősíti meg Erdély szélén és várat építtet; Törcsvárat. A vajda hű marad a királyhoz, a miért Fogarast is kapja adományúl.

Az adatok összefüggő tanuságából kihozzuk a végeredményt, hogy az Olt melletti Bassarabia államalkotó elemeiben egy ural altáji fajt, a jászokat kell felismerünk, kik a régi Cumania történeteinek fonalán jelennek meg az Aldunán és kerülnek az események felszínére. Havaselve alakulása e szerint *fajunk történetének* egy fejezetét képezi.²⁾

¹⁾ Vlajko, Vlajk, Vlk: bolg. szerb. = farkas.

²⁾ A jász és kún nemzet a Balkán történeteiben is nagy szerepet játszott a XIII—XIV. századokban. A XIII. század végén a kún családból származó Terterij Györgyöt (Pachymeres II 265. *Τερτεριος ἐκ Κομάριου ἦν*) választják meg a bolgárok III Johannes Asen után; dynastiája 1323-ig intézi a bolgár nemzet sorsát. György öccse Eltimir a Balkánban alkot fejedelemséget; a viddini Sismant is kún családból származtatják a byzanci krónikák. A kún uralomra emlékeztetnek a bolgár nyelv ’rusag (ország), robuā (rovás), ur (Belaur) szavai. E kor jászai és kunjai

E történetek folytatása már világos. A Bessarabia tartománynév, az izlamvallású elemek kihalásával mindinkább vesztette érvényét s mint tradíció is elenyészett a felszaporodott byzanczi keresztény lakosok emlékéből; e processussal a Bessarabia fogalomnak messzebb vidékre, a Dnyeszter folyam mellé, kellett szorúlnia, hol a mohamedanizmus tovább virágzásával mint tartománynév egészen napjainkig fönntartotta magát.

Ámde itt is nagy változások követik egymást. A kipesaki aranyhorda széthullását, melylyel az orosz birodalom bővült ki, a krími kánság követte. A Pruth-Dnyeszter melléki tatárság is elzülött s a Krim vidékeire szorult, hol Bakezi-Seráj palotái és temetőiben már csak az emlék beszél a régi mohamedán fényről, nagyságról. Ma a Dnyeszter melletti Bessarabia csak hagyományos tartománynév; Etelközt ma már csak oláh és orosz lakosság népesíti.

Igy törte össze a byzanczi kereszténység az Izlam uralmát, melynek határait a XIII—XIV. században a Volgától a Kárpátokig, az Al Duna hosszán fel a Marosig és Tiszáig ural-altáji népek szélesítették ki.

A havaselvi történetek s ethnologiai alakulások szálaít bontogatva, olyan kép tárul szemünk elé, melynek mását a VIII. században alakult Bolgárországban találjuk meg. Ott egy ugor-török nép, a Volga felől érkezett bolgár alkot államot a mősiái és maczedoniai szlávok egyesítésével s a maga nevét ruházza a népekre, melyeken uralkodik. Az első időkben még nemzeti neveket viselnek fejedelmei: Avitochol, Irnik, Kurt, Jermi (magy. Kürth-Gyarmath), Bezmer, Omortag, Baján, majd beleolvadnak a szláv elemekbe s csak az *ország* nevében (Bolgária) élnek tovább.

Itt Havaselvén is ural-altáji törzsből kerül elő az államalkotó elem, majd elenyészik a hódolt népekben, azok nyelvével, azok műveltségében él tovább s csak a *dynastia* neve (Bessaraba) örökíti meg emlékét.

Ez átalakulások idejét, melyben a muzulman tradíciók elkuszálódtak: évszámmal nem tudjuk meghatározni, megmint nomádok nagy területeket barangoltak be a Balkánon; Albániában Üsküb várostól északra a niši országot mellett is van egy Kumanovo nevű helység.

lehet, s valószínűnek tartom, hogy már Bazaráth Sándor idejében, a ki a schizmatikus egyház híve volt, a saraczen elem a hanyatlás lejtőjének legalsó fokát érte: az államalkotó jász mozlimség nagy része a fejedelemmel együtt a byzanci egyházhoz csatlakozott.

De legyen akárhogyan nekünk elég e helyen, ha az események egymásutánját ismerjük, elég tudnunk, hogy az oláhság csak ez időben tódulhatott a Balkán-félszigetről nagyobb s nagyobb számmal Havaselvére s Erdély felől is gyarapodva folyt szét az ungrovlachiai alföldön.

Ekkor alakul meg Oláhország topográfiája. Ez időből származik a sok -st és -ste végzetű helynév: Tirgoviste, Radomirest, Dîmbojesti, Cornatesti, Albesti, Stanislavesti, Topolesti, Dragonesti, Barbesti, Șerbanesti. Az erdélyi ste végzetű helynevek is ez időtől fogva tűnnek elő. Előbbi időből ilyeneket a magyarországi (erdélyi) szláv eredetű helynevek közt nem találunk. Ekkor megy végbe az amalgama az új és a régi lakosság között s ekkor köti meg egy egy helynév a saraczenok kúnok emlékét: Saracinești, Komanești s egyéb havaselvi helynevekkel, melyek korunkig jutnak le. Ez időből származnak továbbá Brailevo (Braila), Gyurgyevo, Kraljevo (Krajova), Rimnik, Slobozenia stb., stb.

Ha szemügyre vesszük e helyneveket, ezek segítségével azt is kinyomozhatjuk, hogy a havaselvi új lakosság mely pontjáról indul ki a Balkán-félszigetnek? S ebben első sorba a ste végzetű helynevek kalauzolnak bennünket.

A -ste helynévképző szláv eredetű s az ó-bolgár -isti, új-bolgár -ovci, -evci, cseh-lengyel-tót -ici, -ice, szerb-horvát -i(i) (középkorban -iki) és orosz -ici képzőknek felel meg. Bolgár és szerb nyelvterületen ma a -sti, -ste alakot nem találjuk, csak a régiségben van nyoma (Vojevisti 1348-ban),¹⁾ annál általánosabb az albán és maczedon vidékeken. Skutaritól Ochridáig terjedő területeken, ott tett tanulmányutam alkalmával egész tömegét írtam össze ilyen helyneveknek, mint: Kaliste, Padaliste, Prapadiste, Dragoviste, Gradiste, Taimiste, Madrist, Pepeliste,

¹⁾ Jireček. Geschichte der Bulgaren 108.

Zubanište, Trebenište, Mišovište, Belčist, Dobrište, Lenište, Sfinište, Izbište stb.

A havaselvi és albániai topografia összefüggését Oláhország későbbi fő- és székvárosának neve *Bukarest* (Bukuresti) is mutatja, ennek őst is megtaláljuk Scutari d'Albania szomszédságában *Bukurist* községben. Maga a név töve, a bukur, albán szó s mint más helyütt már láttuk, az albán nyelvből került a ruméumba, melyet a makedoniai, istriai és dunántúli nyelvterület egyaránt ismer.¹⁾ Ulpia Traiana Sarmizegetusae romjain is ochridavidéki pásztorok gyülemlettek össze a kis Grediste házikóit és aklait építve meg Mythras templomainak törmelékei fölött.

A Brailovo (Braila) helynevet is megtaláljuk az albán hegyek közt s a Bukovákat, melyek a rumén területen honosak. Erdélyben, Hunyadmegyében is találunk egy Bukova nevű falut.²⁾

A régi Bessarabia, immár Vlachia területein növekvő lakosság teljesen átalakítja a tartományt. Egy új Byzancz alakul a Kárpátok alatt. A Bassarabák (e nevet viseli a havaselvi vajdák legrégibb ága le a XVIII. századig) Tirgovistében tartják udvarukat, személyüket byzanczi fénynyel bojárrok veszik körül; az udvari

¹⁾ E helynév a Kárpátok közé is eljutott; Zarándm. brádi járásban van egy Bukaresd.

²⁾ Hogy az oláh történetírók, milyen könnyen bánnak a helynévmagyarazattal, Xenopol könyvének egy passusa jellemzi (Les roumains au moyen-âge 135.): „Deux villes de la Valachie doivent leur nom aux empereurs romains qui les fondèrent: Caracal, ainsi nommé d'après l'empereur Caracalla et Turnu Severinului, d'après l'un des deux Sévère qui régnèrent à Rome“. — Sem a Caracal, sem a Turnu Severinului nem római helynév, Caracal értelmét a török nyelvek oldják meg: kara = fekete, kal kel, kala, gala = vár, tehát Feketevár s bizonyosan a török hódoltság korába tartozik. (Külömben Xenopolnak tudnia kellene, hogy a Caracalla név a császár gúnyneve volt, a kinek családi és hivatalos neve mindig: Marcus Aurelius Antoninus) Turnu Severinului pedig a magyar Szörénytornya fordítása. A Szörény (Zewrin) név eredetileg szláv, mint a Berény, Surány, Szeben és Szebény, Széchen és Széclény, Radvány. Somogy-megyében a szigetvári járásban is van egy Szörény nevű község, a mit talán Xenopol sem fog Severus császároknak tulajdonítani „qui régnèrent à Rome“?

szokások és szertartásokban, a hivatali tisztségekben, egyházban, városi életben bálkáni népek civilizációja érvényesül.

De micsoda ország ekkor Havaselve?

A vajda magát vojvodának és hoszpodárnak nevezi (ó-szláv, bolgár) nyelven. A teljes fejedelmi cím: „V Christa Boga blagovjernij vojevoda, milostij Božiej gospodin vsej Ungrovlachii“. Ugyanaz a szerkezetű cím ez, melyet a bolgár Asenidák történetéből ismerünk.

Havaselve a XIV. század végétől kezdve belföldi pénzeket veret.

E pénzekben, melyek hol latin, hol ó-szláv köriratúak a czimerek vonják magunkra figyelmünket. I. Vlád Bassaraba (1360—1372), I Mircse Bassaraba (1383—1418) és V. Vlád, Radul Drakul fiának (1479—1492) alább látható érmein egyik oldalon a czímerrészben Magyarország czímerének alkatrészeit a *csikokat*, más lapon pedig egy sisakon álló sást látunk, szárnyával tartott kereszttel, vagy pedig ugyanazon oldalon egyesítve a pajzsot a sassal.

Magyar czímervért havaselvi pénzeken.

Mit kell tartanunk e czímerről? a heraldikai szabályokból folyik. A havaselvi pénzek czímereiben a magyar király adományát kell látnunk. A bassarab czímer (három

szerecsenyfej) helyére az oláh vajdák a magyar királytól nyerték az új címet, a magyar országos címmer alkatrészeivel. Így nyerte Kassa, Bártfa, Beszterce is a csfkokat az anjou-korban.

E címmer adományozás legkézzelfoghatóbban érzékíti az első Bassarabák viszonyát a magyar királyhoz.

E címereken kívül Mircea, Mihály, Péter vajdák pénzein Szent László király koronás alakját is találjuk, kelevézzel és királyi almával kezében.

A vajdaság külső jelvénye magyar eredetű, maga az udvar, mikről arról oklevelekben már tudhatunk, teljesen idegen a nyugati műveltséggel szemben.

Mint a hoszpodár címe, a hivatali tisztségek is bolgár és byzanczi eredetűek. Maga a bojár név is a Balkánról került Havaselvére; Bulgáriában, Albániában ma is honos. Az udvari méltóságok címei: logofet (λογοθέτης), veliki vestiar (βεσιάριος), veliki spatar (σπαθάριος), veliki dvornik, v. postelnik, v. stolnik, v. pehrnik, v. klučar, komis (κόμης).

A székvárost Tirgovištét¹⁾ „nastolni grad“ (székváros) vagy szerbesen „stolni varoš“nak²⁾ is írják az oláh oklevelek, melyek mind ó-szláv nyelven vannak szerkesztve, még népies bolgár kifejezésekkel is, pl. i *golema vodica ot Dunav.*³⁾

Mint az állam, az egyház is szláv volt Havaselvén. Ezt is bolgár papok szervezik. Szent Nikodém, ki az Ochridához (ismét Albánia!) közel eső Prilep zárdából való, alapítja az első kolostorokat Ungrovlachiában, a vodiczait (1360—72) s a tisménait.⁴⁾ (1372—80) Az egész havaselvi görög egyház a XV. század végeig az *ochridai bolgár érsekséghez* tartozik.

A bolgár és szerb eredetű felsőbb társadalmi osztályok mellett az oláh országlakosok közt a XVIII. századig egész vidékeken laktak bolgárok és szerbek. Innen a szláv topografiai nevek bősége. Tirnova, Slatina, Sadova, Topor, Rakovica, Milkov, Slanik, Komarnik, Ostrov stb.,

1) Trg, targ szlávul vásár, az egész név Vásárhelyet jelent.

2) Vladislav vajda adománylevele 1456. ápr. 15.

3) Dán vajda levele 1424. Arch. Ist. I. 20.

4) Hasdeu: Istorica critica a Romaniei I. 137—141.

stb. Brassóba is Havaselvéről jönnek azok a bolgárok, kik Zsigmond király korában kezdik lakni a nevükről nevezett Bolgárszeget; a vingai (Temesmegye) bolgárok is Oláhországból jönnek a XVIII. században (kiknek nemzetiségét a ruméniséggel szemben, római katolicizmusok mentette meg). Oláhországi eredetűek azok a bolgárok és rácok is, kik ma Krassóme gyében laknak s magukat krassovánoknak nevezik (nagyobb részük már csak ruménül beszél). Bolgárok és rácokon kívül a ruméniségben szerteszét *maczedoniai oláhok* és *albánok* voltak, a mit helynevekből (Czinczár, Cinczaren) s okmányok szövegeiből tudunk.¹⁾

Kitűnik mindezekből, hogy az első századok Havaselvéje nem volt rumén ország s az Ungrovlachia nevet „Tierra romanească“-val adni vissza, nem egyéb későbbi állapotoknak korábbi századokra való erőszakolásánál. A vlach (oláh), mint Erdélyben, itt is azt a vegyes balkáni fajt jelenti, mely bolgár és szerb mértékadó elemek vezérlése alatt élő rumén, czinczár, szláv (bolgár és szerb), görög, albán nyelvű köznépből áll.

II.

A moldvai vajdaság.

A régi Cumánia romjain egy másik ország is alakulóban van a XIV. században: *Moldova*.²⁾

A moldvai vajdaság alakulásáról oklevelesen keveset tudunk. Az oláhok ezt is *regével* magyarázzák. Drágos ugyanis Mármaros felől ereszkedik alá a hegyekről s bölényre vadászva fedezte fel Moldvát, melyet magának és népének megszerzett.

¹⁾ A havaselvi XVII. századbeli rumén oklevelek nyelvében találunk több maczedonizmust: hiul = fiul, dumilor = domnilor. Ha·deu Archiva. I. 62. — Az albánokat személynevekből Arbanaș, Arbanașul ismerjük. (Glodeniben, Valcea kerület, 1608-ban kelt két okmány. Cuvinte din Batrin. I. 67. 73.)

²⁾ Moldova, Moldva szláv név s szláv területeken mindenfelé találjuk. Moldova (O-) Temesm., Moldova-bánya (Uj-Moldova) Krassóm. Moldva, Moldau (Vltava) folyó Prága alatt. Boldva (Bodva) = Moldva Magyarországon többfelé.

E regének etnografiai alapja van s az oláhság egy részének a Kárpátok felől való beszármazását jelzi; így azonban nem magyaráz sokat. Moldva kezdeteinek megértéséhez historiai forrásokra szorulunk.

Már láttuk azt, hogy a jász-kún korszakban Moldva területén Birladban egy ruthén fejedelemség állt fön, melynek egyik fejedelme misivrii kereskedőknek megengedi, hogy országán átjárjanak (Misivri Bolgárországban, a Feketetenger partján fekvő kereskedőváros). Láttuk azt is, hogy Moldva földnépe e korban ruthén volt, s közbe-közbe jászok laktak.

A birladi ruthén fejedelemség hire — localis jelentőségénél fogva — nem ér át a Kárpátokon, hol a jász-kún beütések, a kúnok megtérítése foglalkoztatja a királyokat. Az egész birladi fejedelemségről is csak Rostislavics Iván egyetlen leveléből tudunk valamit.

De ez bőségesen elég arra nézve, hogy Moldova kezdeteinek képét rekonstruáljuk.

Nézzünk körül a déloroszországi viszonyok ez idei állásán.

A tatárjárás után Lithvánia kezd nagyban fejlődni. A XIV. században Podólia, Ukraina lesznek lithván tartományok Moldva szomszédságában.

Gedimin lithván nagyherczeg 1341-ben meghal s két fiat hagy. Olgerdet és Koriatot.

Örököse, Olgerd, Podoliából 1331-ben kiverte a tatár (mongol) hordákat s Podoliába orosz kolonistákat telepít s a tartományt négy unokaöccse (Koriat fiai) Koriatovics Sándor, Konstantin, Fedor és György között osztja meg.

Nemsokára *Koriatovics Györgyöt* a moldvaiak hívják meg a hospodári trónra. Koriatovics ott rövid ideig uralkodik, méreg által vesztve el.

Nevezetes, hogy *Koriatovics György az első moldvai fejedelem*, kit belföldi oklevélből ismerünk, nevezetes az is, hogy az oklevél orosz nyelvű s éppen *Birladban* van keltezve 1374. június 3 án. Sejtletjük már ebből is, hogy a régi *birladi ruthén fejedelemség* volt az a focus, mely körül az újból alakuló tartomány ereje gyült össze, mely most a jászok elzülésével nagyobb területet fog be s szlávul Moldvának hivatik. A moldvai fejedelem

így írja magát ez okmányban: „Milostiju Božieju my knjaz litovskyj Jurg Koriatovič vojevoda, hospodar zemli Moldavskoj“.

Uralkodása alatt verik az első moldvai pénzt is, melyből sokat tanulunk. Az érem egyik felén az Anjou-magyar czímerpajzs látható, a mi a keletkező Moldvának Nagy Lajos koronájához való souzerain viszonyát jelképezi, másik oldalán a sárkányt leszűrő Szent-Györgynek, az oroszok patronusának lovas alakja látható.

Orosz védszent moldvai soliduson.

A podoliai Koriatovicsok egyike, Fedor, Novogradek ura, nagybátyjától Olgerdtől független tartományt igyekeznek alkotni. Olgerd haddal megy Novogradek ellen. Fedor pedig nagybátyja haragja elől Magyarországra menekül s itt Munkács mögött telepszik meg népével.

A betelepült oroszok nyomán tovább szállingóznak szántóvető és nomád oroszok a Kárpátok magyarországi nyúlványain, s elszóródnak az erdélyi részekben is, hol helynevekben ismerjük fel őket: Orosz-Bük (Torda és Gyergyó közt), Oroszfája (Kolozsmegye), Orosz-Idecs (Torda), Oroszmező (Belső Szolnok), Alsó- és Felső-Oroszfalu (u. o.), Oroszhegy (Udvarhelyszék), Oroszhegy-Kápolna, Oroszhegy-Patak (u. o.), Oroszi (Alsó-Fehérmegye), Maros-Oroszfalu (Naszód vidéke).

Itt oláhsággal vegyest nomadizálnak s áthuzódnak a moldvai alföldekre is. Ezekkel a népmozgalmakkal kell összefüggenie a Máramarosból való Drágos-féle kivándorlás regéjének a moldvaiaknál.¹⁾

Annyi bizonyos, hogy az Anjouk korában Moldova lithván-ruthen ország. A hospodárok, kik Birladban, majd Szucsávában laknak, okleveleiket nem az irodalmi és egyházi ó-szláv nyelven iratják, de azon a népnyelven, melyet Lodomériában, Podoliában, Ukrainában a köznép beszél:

¹⁾ Az oláh elem bevándorlása Moldvába, más úton Havaselve felől vette irányát. Moldva területén is szerte megtaláljuk az albán-oláh Bradesti, Bulduresti, Negrești, Kornești helyneveket.

kis-oroszl nyelven; ez volt Lithvánia hivatalos nyelve is a XIV. és XV. századokban.

A hoszpodárok legrégibb sorát a moldvaiak Dragosidáknak nevezik, Dragostól származtatva azt. A Dragosidáknak nevezett hoszpodárok közül többen veretnek

A moldvai vajdaság forgalmi pénzei.

forgalmi pénzeket Moldva számára, ezeken egyik oldalon ismét az anjou magyar czímet, másik oldalon vagy a moldvai bölényfőt, vagy a kettős keresztet, *Lithvánia és a Koriatovicsok családi czimerét* találjuk.

Mindezek azt bizonyítják, hogy a Dragosidák és a Koriatovicsok közt összefüggés van.

A munkácsi orosz egyház és a moldvai hoszpodári udvar közt soká fönnállott patronatusi viszony is jelzi az összefüggést.

A munkácsi egyház történetéről Basilovits írt alapos művet.¹⁾ Ezeket olvassuk ott: Caput XVIII. Joannitius Zeikan Episcopus Munkácsiensis XI. (pag. 100—101). „Báthory Zsófia fejedelem-asszony, néhai Rákóczy György erdélyi fejedelem özvegye ezen Joannitiust nevezte ki munkácsi püspöknek, a kinek kegyéből fölszentelése is véghez ment *Moldovában*. Joannitius közbenjárásával a munkácsi zárda egyháza moldvai Konstantin havasalföldi (?) vajda által (per Constantinum Mulyanszky Voivodam Transalpinum) 1661-ben felállítatott, miből még nem lehet követ-

¹⁾ Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits olim Ducis de Munkács etc. Cassoviae 1799, 4°.

keztetni, hogy ő azon időben Munkácson lakott volna, sőt inkább az egyház jobboldalán fekvő kőtáblára vésett folirat világosan mutatja, hogy nevezett püspök állandó székhelyét Miszticzében tartotta, a mi ruthén betűkkel így van kifejezve:

Theodor Keriatovič knyazem bil
 Za otpuszezeníe hrichov Monastir zrobit.
 Drevnaja czerkov ot viku zosztavala,
 A terazneisseho Roku 1661. kamennaja sztala
 Prez Konstantina Vojevoda Multyanszkaho
 Z Nedeleja na imja Hozpozeju Jeho,
 Vladikoju na toi čas Joanniky zosztaval
 Zo Mszticsova otomszja pilno sztaral.
 I toi kamenj zrobiti dal. Roku 1661. Maja 13.

Ez adatok azt bizonyítják, hogy a moldvai vajdaság alakulása idején *szláv orsz ág* volt, s mint látni fogjuk ilyen színezetű az még néhány száz évig.

A fejedelem itt is hoszpodárnak nevezi magát; egyik hoszpodár (Ivonia 1573) pénzein WTEY · MOJIOBEI = Otec Moldovej (Moldva atyja) címmel él; a nagy bojárok is szláv hivatalneveket viselnek; itt is ključárok, stolnikok, postelnikok, de a hadak miniszterének nem a görögös spatar a neve, mint Havaselföldön, de *hetman*-nak nevezetik, s a hadakban *kozák* lovasság szolgál.

Az adónemek is szlávul vannak megnevezve: Cvert = negyed, prvi sáma, ftori sáma, tríti sáma; desetina (tized); a bíróság sudeczie, a bírósági kerület = vlast, a hivatalnok = ispravnik, a községi bíró = starost, mint ma Dél-Oroszországban. A „raskolnik“ név is ismeretes Moldvában, minden nem görög vallásút így nevez a köznép.¹⁾

Az oklevelekből melyek eleinte mind ruthénul, majd ó-szlávul iratnak, a legtarkább népvizonyokat ismerjük fel, ugyanazt, a mit Strykowski Máté lengyel krónikájában (1540—1580 közt) így említ:

„Gdzie Multan, Serbin, Cygan, Grek, Wloh lud zmieszany.“
 (Hol moldvai, szerb, cigány, görög, oláh nép össze van keverve.)

¹⁾ Andreas Wolf: Beitrag zu einer stat.-hist. Beschr. des Fürstenthums Moldau. Hermannstadt, 1805. I. 238.

A vajdák Sučava, Jászvásár, Harleu, Vašlui, Hus ból kelt XV—XVI. századbeli okmányait, mint bojárok, ilyenek irják alá:*)

Lithván, lengyel, ruthén névvel: Vitold (ftorij logofet), Zbiera, Čortorovskoj, Čornoj, Barbovski, Hodko Stibor, Bohuš, Stanislav Rotompan, Copej, Dumbrovič, Rusanovski, Petrik, Podkov, Durak, Veresčak, Stančuk, Chrinkov, Jaczkov, Semen, Petrasko, Ivaško, Ivančuk, Močug, Spančug, Dazbog, Nebožatko, Borotko, Hačug, Humenik. Nebodajko, Kupčik, Hrabov, Toločko, Pepelj, Starostič.

A Koriatovicsok eloláhosodott nevét is találjuk egy oklevélben (Sučava 1592. jan. 19) Dumitru Korlateskul (Korlat = Koriat; Korlateskul = Koriatovič).

Szerb, horvát névvel: Vuk, Vlcin, Krk, Krkovič, Dragič, Marko, Brlevič, Harvat.

Egyéb szláv, oláh néven: Miroslav, Dragomir, Mirčev, Stanislavov, Dragojev, Andrijasev, Borčev, Vladislav, Stojkev, Mahev, Sokol, Sušmanovič, Rusul, Kazakul, Sava, Stanimir.

Görög és székely neveken: Paraskiva Theodor, Kosta Andronikovič, Sturza, Manoil Šerbič, Grekul Manta, Mihalaki, Manoil Grčín, Sima (pecsétjén: *ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ*); Sakujan (Székely), Dieniš, Domonkuš.

S e sokféle eredetű bojár név közé vannak keverve a *rumën* bojár nevek:

Bratul, Barbul, Négru, Dobrul, Serban, Stancul, Starosteskul, Floreskul, Radul, Zurž Žumetafev vagy Žumetafevič, Urekle, Dulčeskul, Prezeskul, Šandreskul, Preda sin Pervului, Lup Bulmaz, Mrku Kralj, Zurž, Gjurrič, Albul, Limbedulčič, Dumitrasko sin Kazakul, Draguš Vitázev.

A moldvai bojárok több oklevélben ruthénesen és lengyelesen *pan* oknak vannak czímezve: Pan Petrik, Pan Negrila, Pan Dragojev, Pan Žuržev.

A hoszpodár udvarában római katolikus *albán*-nal is találkozunk. 1858 ban Bartholoméus Brutti albán nemzetiségű lapušnjai starost Péter vajda kedves embere volt,

*) Haadeu: Archiva Istorica a Romaniei. I—II. kötet.

ki a vajda pártfogásával Lengyelországból jezsuitákat hívott Moldvába egy római katolikus seminarium alapítására, a mi azonban csakhamar elenyészett.¹⁾

A milyen az udvar, olyan a vajdaság lakossága az első századokban. Jászvásár (Philistinorum forum, szlávul Jaski targ) vagy Gyászvásárhely magyar város, s az erdélyi hegyektől a Dnjeszterig szerte beszélik a magyar (jász, székely) nyelvet. A székely ballada még ma is emlékszik „Fekete-Gyászországról”. Az első magyar bibliai töredék is Hus városában íródik a XV. században (Müncheni codex). A XVII. századig *jászkerület* (cinutul jasilor) volt Moldvában, a fejedelem udvarában pedig a „*kún-kapitány*” nevezetű tisztség.²⁾

Nagyobb városokban örmények üzték a kereskedést, kiket Moldvában 1395-ig kísérhetünk fel.³⁾ A vidéki nép magyarokon kívül ruthén, lengyel, oláh, tatár, cigány, albán: utóbbiak egy töredéke Vulkanesti bessarabiai faluban ma is beszéli nyelvét.

Érdekes, s a ruménség vándorlásainak hű tükre, hogy a *rumér* (lásd: istriai rumérek) név itt is felbukkan. Egy suçavai 1489. évi oklevélben olvassuk: Bodje Rumerula.⁴⁾

Az ethnografiai viszonyok jellemzésére egy moldvai vajda, Movila Jeremiás, orosz nyelvű levelére is utalhatunk, mely Jászvásárhelytt (a vajdák későbbi székhelyén) 1603. márczius 27-ikén íratott.

Ez oklevél azért nevezetes, mert Moldva lakosait eredet s nemzetiség szerint sorolja elő (tehát hivatalos forrás); első sorban *oroszokat* (rus) említ, aztán *muntyánokat* (erdélyi eredetű hegyi oláhok), *magyarokat*, *szerbeket* végre *oláhokat* s egyéb nyelvű lakosokat = (ili buđ ŝto za jazika buđet).

¹⁾ Skrzynecki Rafael jezsuita: Provinciae Poloniae Societas Jesu ortus et progressu pars prima. Hasdeu: Arch. Istr. I. 174—175.

²⁾ Sulzer: Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1781, II. 81., III. 251.

³⁾ A jászvásári örmény egyház felirata. Inscriptiunile bisericelorú armenesci din Moldova. A román akadémia kiadványa. 1882. Seria II., Tom. V., Sect. II. 69.

⁴⁾ Hasdeu: Archiva Istr. I. 155.

Kantemir Demeter (1710—11) moldvai hoszpodár könyvéből¹⁾ is sokat megtudunk a vajdaság népiségi viszonyairól; hogy az oláhság pásztorkodást űzött, hogy a földművelést oroszok és magyarok gyakorolták:

„Wahre moldauische Bauern — olvassuk a német szövegben — giebt es gar nicht, die man findet, sind Russischen oder Siebenbürgischen, oder wie man bei uns zu nennen pflegt Hungarischen Ursprungs Die welche aus Polen mitten in die Moldau sind versetzt worden, haben durch die Länge der Zeit ihre Muttersprache vergessen, und die moldauische angenommen.“²⁾

Mint a fennebbiekből kitűnik, Moldva ethnografiai képe más alkatrészekből állott, mint Havaselvéé; mint a politikai állás, a népiségi viszonyok is két különböző irányban fejlettek. Míg Havaselve a magyar királyi hatalom hatásköréből nőtt ki, addig Moldvában a lengyel befolyás elejétől fogva nagyobb volt a magyarnál. A Szereth-Pruth alföldje, mint a nagy szármát síknak folytatása, Lengyelországnak úgyszólván orszáágútja volt; ez magyarázza meg a tartomány eredeti ruthén-lengyel-lithván typusát, megnépesülésének részleteit, a hivatalos ruthén nyelv keletét. A lengyel befolyás a török korban

¹⁾ Beschreibung der Moldau. Frankfurt u. Leipzig 1771. 273. 275.

²⁾ Bandin Márk martianopoli érsek és moldvai püspöki helyettes 1646-ban történt főpásztori látogatása után X. Ince pápához Bákóból jelentést tett, melyből a moldvai magyarság (római katolikusok) állapotai kivehetők. Magyarok laktak ekkor: Hus (682), Vaslui (Bandin ideje előtt 300 család, jelentése előtt 6 évvel 30, akkor már csak 4 ház 16 lélekkel), Birlad (30 ház, 150 lélek), Galacz (70), Tekuše (egykor 200 magyar ház), Tatroș (régén magyar város, ekkor csak 30 magyar ház), Lukácsfalva (régente 100 magyar család, ekkor 80 lélek), Forrófalva (mind magyar), Bákó (Bandin itt 310 személyt bérált), Karácsonykő (régén egészen magyar, ekkor csak 3 ház 16 lélekkel), Román (régén 800, ekkor már csak 36 magyar), Szucsáva (eloláhosodott magyarok), Herló (régén 500 magyar ház, ekkor 19 lélek), Jászváros (még 300—400 magyar lakos).

is érvényesült; a szeret-bákói róm. kath. püspökök, egynehány erdélyi magyar (Tapolczai István, Péter Csíki) kivételével többnyire lengyelek voltak (Jasložebince, Zajoncsek, Lubienicki, Gojski, Fredro, Zamojski, Parysiewicz stb.) s a XVIII. századig fényes dynastiák veszik lengyel törzsből eredetüket.

Ilyen például a Moviláké, kik közül többen voltak moldvai és havaselvi hoszpodárok. Családfájukat, mert a népiségi viszonyokról elmondottakat kiegészíti, ide igtatjuk:

A Movila vagy Mohila csatád származási faja:¹⁾

Mohila, János Vintilae.	} Jeremiás, moldvai hoszpodár	Constantin moldvai hoszpodár.	
		Sándor	
		Regina, férj. Korybut, "	
		Wisznowiecki Mihály	Korybut W. Jeremiás, neje Zamojska Griseldis, fiok: Korybut W. Mihály, lengyel király.
		Mária, férj. Potocki István, podoliai kormányzó.	
		Katalin, férj. hg. Korecki Sámuel.	
		Anna, férj. 1. Przerembski lenczyci vajda, 2. Czarnkowski S. János lenczyci castellán, 3. Myszkowski Wladislaw, krakói vajda, 4. Potocki Stanislaw, táborn., krakói vajda.	
		György, szucsávai metropolita, volt radautzi püspök.	
		Simeon, oláhországi hoszpodár,	Gábiel, Oláhország hoszpodárja, Péter, kievi metropolita. Moyses, Moldva hoszpodárja.

A népiségi viszonyok ecsetelése után térjünk vissza a vajdaságok külső történeteire. Itt bennünket első sorban a terület története érdekel.

Mint többször érintettük, az ungrovlachiai vajdaság a XVI. század elejéig az Olt folyótól körülbelül Galaczig, illetőleg a Szeret jobbpartjáig ért. Az Olton-inneni terület a mohácsi csatáig a magyar királyság kiegészítő részét képezte.

¹⁾ Wilh. Schmidt. Suczawa's historische Denkwürdigkeiten. Czernowitz, 1876. 234 - 235.

A XVI. század mozgalmi nagy területi változásokat hoztak létre Kelet-Európában. Az ozmán hatalom a XV. század folyamán a balkáni országokat dűlta föl, 1526-ban pedig Mohácsnál a magyar királyság sorsát döntötte el. A szerencsétlen ütközetel a török hódítás magyar területet ér, Buda elesik, a Duna-Tisza köze, a dunántúli kerület, a magyar alvidék a temesi bánssággal stb. épen a legmagyarabb területek lesznek a török hatalom zsákmányává.

Az alvidéken másfél századon át nincs többé *szó magyar határokról*.

A török hódoltság nyomoruságai, a szakadatlan háborús idők viszontagságai egész vidékeket néptelenítenek el; az alvidék magyar lakossága csaknem teljesen kivész s a régi államjogi fogalmak zavarodnak össze s kuszálódnak szét.

Ez állapotok természetes folyománya, hogy Havaselve török vazall-országgá lesz s a Szörénység a magyar királyok (Habsburgok) s az erdélyi fejedelmek hatáskörén túl, a helyzetadta érdekek határain kívül, észrevétlenül kapcsolódik össze Havaselvével, melynek geográfiailag (a XVI. században már ethnográfiailag is) természetes folytatását képezi.

Ez időtől fogva a Szörénység krajovai bánsságnak hivatik; Krajovában (Királyvára) az oláh hoszpodár helytartója ül már s a régi magyar bánsság Karánsebes székhelylyel magyar határmegyévé zsugorodik; az elzüllött magyar lakosság helyét itt is oláhság foglalja el s a görög vallás nyomul elő, tovább s tovább szorítva a római egyház végállomásait.

Szörénység elbukott, az anyaország egy tartományal lett szegényebb.

A XVI—XVII. század Havaselve történetében, a mellett hogy mai alakját ekkor nyeri, egyébként is nevezetes, nagy jelentőségű fordulatok kiindulása. A mi a vajdaság politikai életét illeti, osztozott mindazon viszontagságban, melyek a török befolyással jártak. A tartományban egy ideig, a török protektorátus alatt választott fejedelmek ültek, majd a *fanarióták* kerültek a hoszpodári székbe, a kik többnyire görögök voltak, velük görög nemesség, görög nyelvű egyház dominált, sanyartatva

és fosztogatva a föld népét, melyet nehéz rabságban tartott.

S e szomorú korszak *új életnek kezdete* a vajdaságokban!

Mint Erdélyben, a Kárpátokon túl is véget ért az a processus, melynek folyamán a vegyes népelemekből a ruménség, vagy jobban mondva a *rumèn nyelv* vált ki. Az assimiláció a felsőbb rétegeket is érte ekkor, a városokban mint a vidéken rumèn volt a nagy társadalom nyelve, az általános közlekedés eszköze; az udvar is alkalmazkodott a viszonyokhoz s 1600 körül iródott meg az első rumèn állami oklevél (chrisovul).

Ettől fogva a szláv nyelv a tisztes régiségek közé kerül s az egyházban huzza meg magát, mint a liturgia nyelve, melyet a papokon kívül már csak kevesen értenek. A Kantakuzinok, Ghikák, Maurokordatók kezéből a nyilvánosság számára már csak rumèn nyelven szerkesztett oklevelek kerülnek.

De micsoda szövegek ezek! Szegény, esetlen kísérletek még (mint az Erdélyben nyomtatott első vallásos tartalmú oláh könyvek), melyek elárulják, hogy mióta rumèn nyelv létezik — *most írják először*. Most jelenik meg látható alakban — betűkkel. Ezek pedig a régi bolgár-szláv betűk. A rumèn szöveg a tömérdek szláv szón kívül, szláv kifejezésekkel is bővelkedik. Az okleveleket rendszeren a hoszpodárok traditionalis szláv címzése kezd; aztán jó a rumèn szöveg, a záradék ismét ó-szláv vagy bolgár nyelvű.

Szárnypróbálgatás; de mindegy, rumèn volt már s az idő meghozta a magáét.

Erdélyben ekkor már egyházi nyelvvé lett a rumèn, mint ilyen lassan-lassan a vajdaságokba is behatolt, kiszorítva végleg az ó-szláv liturgiát s versenyezve a göröggel, mely nagyobb városokban, így Bukarestben még soká a befolyásos görög társaságok s a nagyobb egyházak nyelve maradt.

Az állam s egyház rumèn nyelvének felülkerekedésével Havaselve rumèn nemzeti állammá lön.

S különös, hogy a *rumèn* név, az elrumènesedett vajdaságokban, még a XVII. században sem jelenti azt, a mit az oláh historikusok (Həsdeu, Laurianu) ez alatt érteni akarnak; nem jelenti a *politikai nemzetet*.

„Tiéra romanésca“-ról¹⁾ még mit se tudnak a régibb *rumenül* írott okmányok sem, a minék az oláh historikusok a szláv szövegek Ungro-Vlachiját fordítják. Rumén nyelvű oklevelekben mindig így találjuk: „Moldova și Vlachia“ — „Mitropolitul Vlachiei“ — „Divanuri Moldaviei și Vlachiei“ — „Domnul czerei Muntenești“.²⁾

Hogy van az, hogy a nyelvileg átalakult két vajdaság nem vette fel czímeibe a rumén vagy román nevet?

E jelenségnek mélyebb oka van, a mit az alábbi (eredetileg rumén szövegű) oklevelek világosítanak meg:

1. Gherghiben (Havaselve) 1602 ben kelt ítélet: „Kalota bán halála után a szalkuti lakosok felkerekedtek s mint *rumének* pert indítottak Uraságom előtt (Movila vajda) a bán sógorai Hamza és Pervul ellen, mert az őket erőszakkal és akaratuk ellenére *vette meg*; — a miért is Uraságom törvényt látott s a *ruméneknek* 12 bojárt adtam, hogy esküvel bizonyítsák, mint vette meg őket Kalota bán akaratuk ellenére?... (folytatólag)... nézzétek, hogy elvegyétek ez embereknek rovásait (iratait) s adjátok Hamza kezébe, hogy tartsa meg őket, ők pedig legyenek *rumének*, a mint eladták őket (și sá aibă a-i tiné ș'a fi ei rumăni cum séu vândût)³⁾

2. Berileštiben (Ilfov kerület) 1608-ban írott adásvevési szerződésből: „Mrze veliki spatar az aknát 9000 oszporán Vlád leányától, Máriától, egy Serb nevű *ruménnel* együtt megvásárolja.⁴⁾

3. Adásvevési szerződés 1638-ból (Havaselve): „En Sztojka irtam e levelemet, hogy tudja mindenki, hogy Hrize vorniknak eladtam egy *rumént* Dzsemeneléből névszerint Nyágot parcellájával s fiát Vintilát és Pietrariulból Lepedatot parcellájával. És eladtam őket a magam szabad akaratából, jog szerint, 30 aranyért készpénzben; s ha nem volnának ezen *rumének* állandók: vegyen a vornik mások közül tetszése szerint; és bizonyítom stb.“

Ez okmányból kitűnik, hogy a XVII. században az oláh vajdaságokban a „rumén“ fogalom nem volt nem-

¹⁾ Olv.: Czára rumunyaszka.

²⁾ Kogalničun: Arhiva Românească. Jassi, 1841. I. 327, 267, 136, 106.

³⁾ Hasdeu: Cuvinte din Batrin. I. 123.

⁴⁾ U. o. I. 170.

zeti, de szemben a „bojár“-sággal a „jobbágy“-nak felelt meg; ezt egy 1600—1630. évekből eredő kéziratoláh szótár így fejezi ki: „rumën = cel biruit (hódolt, alattvaló; Hasdeunál = tributaire, corvéable).¹⁾

Természetes, hogy az oláh vajdaságok, bár nyelvre (limbä rumunâskü) a XVII. század eleje óta ruménekké lettek, a jobbágyi állapotot kifejező nevet nem vihették az ország címébe. Így maradtak fenn továbbra is a Vlachia, Ungrovlachia diplomáciai nevek; utóbbit a bukaresti érsek ma is viseli címében: „Mitropolitul Ungrovlachiei“.

A mi a rumën = jobbágy fogalom eredetét illeti, nem szorúl sok magyarázatra. Ismerve a rumënség középkori társadalmi helyzetét: rájövünk, hogy e fogalomalakulás messze vissza nyúlik az oláhság balkáni korszakába.

Mikor a XIII—XIV. századok szerb okmányaiiban olvassuk, hogy Szerbia királyai az athosi, chilanderi kolostoroknak „vlachokat“ adományoznak, hogy „szabadok“ s a „vlach“ állapotú alattvalók közti házasságot szabályozzák stb. a szláv szövegek ugyanazon állapotokat fejezik ki, miket a későbbi havaselvi rumën oklevelek a „rumën“ szóval adnak vissza.

A rumën név értelme első jelentkezése idején Havaselvén, igazolja mindazt, a mit az oláhságnak a szláv társadalmak, szláv egyházak s szláv nyelvekhez való viszonyairól könyvemben elmondtam, másfelől azt az *öntudatlan* kiválást érzékíti, melylyel a rumënség a régi állapotok fölé kerül, magával vonszolva régi társadalmi életének traditióit.

Az idők változtak. A rumën nyelv mindjobban terjedett, magába temetve az idegen népelemek végső foszlányait is s elfeledtetve mindazok emlékét, kiknek életéből nyerte individualitását.

A rumën nyelv teljes győzelmével a „rumën“ fogalomnak is megkellett változnia. A haladó kor, a nemzeti tudat megerősödése, a politikai állás nemzeti név rangjára emelte az állapotot kifejező rumën nevet. A job-

¹⁾ Cuvinte din Batrin. I. 299. Alexi György, ki könyvemet a „Budapesti Szemlében“ (1880 júniusi füzet) ismertette, még több idevágó példát hoz föl.

bágytság is megszűnt s az oláh bojár nem árulhatja pénzért rumenjeit, maga is büszkén ruménnek vagy romának nevezi magát. Az ozmán hatalom rablánczait is széttörték a vajdaságok, önálló létviszonyokat teremtve a Kárpátok mögött.

A nyelvi (nemzetiségi) változásokkal a Vlachia és Ungrovlachia név is kezdett kiszorúlni, helyét a „Cară Rumunăskă“ foglalta el; 1851-ben ez volt Havaselve hivatalos neve: V. ö. „Barb Dimitrie Știrbei ku mila lui Dumnezău domn stăpânitor a țării cară Rumânăskă.“

Végre a legujabb idők, Moldva és Havaselve egyesülésével vetették felszínre a *Románia* nevet, mely, mint az utolsó évtizedek alkotása, az oláh nemzet megalakulásának mintegy zárókövét képezi.

Igy alakult meg a rumén nemzet s a rumén állam a régi Cumania romjain.

Az ország időnként váltakozó nevei: Bessarábia, Ungrovlachia és Moldova, Cară Rumânăskă és Románia, a végbement ethnografiai változások stádiumait jelzik.

VIII. FEJEZET.

OLÁH EMIGRÁTIÓ.

(MAGYAR, LENGYEL, MORVA STB. ORSZÁGOK FELÉ.)

Az oláhság mint hegyi lakosság Szörényben és Erdély déli részeiben tűnt fel először s a hegyek nyulványai irányában terjedt szét, úgy hogy Mátyás király korában már a marmarosi hegyek közt is ismeretes volt.

A mezőségek és lapályokon csak akkor kezdett szétömleni, mikor szláv, magyar és szász elemek beolvasztásával földművelő ruménség képződött. Azért van az, hogy a rumén nyelvben a földművelés terminológiájának nagyobb része szláv és magyar eredetű; plug (eke), plugar = szántóvető, plugăresk = szántók, žitar = arató, žitnică = szántóföld, grădină = kert, delnică = földrész, parcella, ogor = ugar, ogoresk = ugarolok, brazda = barázda, koasă = kasza, kosas = kaszás, celină = irtvány, snop = kéve, klaje, stog = boglya, lanc = láncz (lánczföld).

Az alföldi magyar megyékben ma már sok oláh lakik s majdnem a Tiszáig vannak oláh falvak. Ez azonban csak az utóbbi két század ethnografiai mozgalmaihoz tartozik. Még a XVI. században a magyar megyék alföldi részeiben nyoma sem volt oláh lakosságnak.

Az országos levéltárban 1549—1564. évi adóösszeírásokból a következő ethnografiai mementumokat állapíthatjuk meg:

Marmaros megye területeiről származó összeírások *rumén-orosz* névsorokat mutatnak; ugyanekkor *Bihar* hegyesebb vidékein is találunk *oláhságot szerbekkel* vegyest, *Aradmegye* hegyaljai részén azonban még oláhság a XVI. század végéig nem jelentkezik: A mai *Pankota*, *Eperjes*, *Galsa*, *Lökősháza*, *Bánvásáry* (Nadab), *Simánd* lakossága magyar s a mi idegen nevű köztük előfordulót és szerb.¹⁾

¹⁾ Adóösszeírások névjegyzéke:

Marmarosból: Rumén nevek: Vancsija, Gliga, Lungul, Zohul, Magzin, Trif, Kozma, Dan, Iztra, Patrutz, Dragus, Radul, Fatul,

Csak lassankint, a mult század óta szállingózik oláh elem Magyarország felé, még *rácokkal* elegy, a mit több forrásból tudunk. Így Világoson (régii neve Siri, oláhuł Siria) szerb-oláhuł lakosság telepedett meg, így Ternován is, hol öregek ma is beszélük, hogy eleik Tövisről (Hunyadon.) származtak át Aradmegyébe. (Tövis, szlávul Tirnova, Trnovo; innen a Ternova oláhuł község-név.)

A mult század végén csak itt-ott vannak ilyen nyomok, szinte észre sem veszik még azokat.

Erre egy II. József korában irt forrás tanuságú szolgál; Bajthay „Historia statistica Hungariae Regnorumque eidem adnexorum“ című kéziratos munkájában olvassuk: De populo Hungariae; „— *Valachi demum Rascianis intermixti colunt potissimum Comitatus Zarandiensem, Bihariensem, Krasznensem ac Marmarosiensem*“.

Aradmegyében tehát Bajthay még nem ismer oláhuł lakosságot.

Arad oláhuł lakossága a XVIII. század vége felé kezd szaporodni. Nehány jellemző adattal illusztrálom ezt.

Barla, Suga. Ruthén nevek: Mikola, Maxin, Kozta, Vajvoda, Ruska, Malinka, Ignat.

Biharból: Szerb-oláhuł nevek: Kirilla, Branko, Vlad, Sava, Rad, Mladin, Dan, Duma, Ivanutz, Puskar, Petran, Üreke, Kalina, Zima, Puskr, Kodran, Hachiagan (Hátszegi), Marko, Kukurbita, Stefanutza, Bredina, Bogata, Dobra, Bukor.

Aradmegyéből: Pankota: Borbély, Déssy, Kádár, Molnár, Seres, Kalmár, Szent-Mártonyi, Bor, Fodor, Bakó, Vásáry, Enekes, Chyzer, (Csiszér), Varsányi, Myrkó, Bessenyő, Zarándy, Varga, Gabi, Pély, Török, Tóth, Major, Pap, Biró. Sziogyártó, Gellérth, Tar, Dékán, Fejér, Syry, Boka, Osvát, Sebessy, Somogyi, Nagy, Szemere, Kajtor, Tury, Kerékgyártó, Szarvas, Tömösváry, Keresztes, Tegzes, Kereki, Ungvári, Göröngyög, Praha, Gyenge, Bejtes, Luka, Taralyos. Eperjes: Temérdek, Tar, Németh, Zékegyházy, Kis, Orbán, Váry, Kutassi, Méhez, Makrai, Sassy, Wok. Galsa: Fijtes, Cszykös, Parkas, Maróthy, Baltazár. Simánd: Kutajár, Varga, Szabó, Faragó, Pap, Hidy, Olajos, Asztalgyártó, Bodó, Ötvös, Bán. Szőlős: Kenéz, Szalay, Bárdy, Kőböl, Zemerer, Székely, Kardos, Lökösháza: Ilász, Nadaby, Novák, Borzay, Dragan, Monostori, Bácsmegyei, Darufogó, Bánvásáry, (Nadab), Kenéz, Kereki, Tegzes, Maróthi, Szegedy, Borsos, Kollár, Szeghli, Kún, Érsek, Tar, Lantos, Király, Sznyod, Illyési, Török, Kőböl, Thatáry, Pálfi, Topor. (A ritkítva szedett nevek tótok és szerbek).

A török pusztítások következtében lakosaiban megfogyatkozott megye területén a század elején a *szerb határórség* képződött, maga Arad is határőrváros volt s a *Ráczváros* képezte annak szívéét.

A szerbeknek ott díszes templomuk van, mely Tököly Sebők korában épült. Építettek a szerbek 1804-ben is egy templomot a Maros partján, melyben mint más szerb egyházakban ó-szláv volt a liturgia nyelve.

A templom építési korában már Aradon több oláh (rumén) család telepedett le, a város *külső részein* építve házaikat, hol ma Pernyáva külváros terjeszkedik; 1774-ből névsorukat is ismerjük.¹⁾

„Argyelán (Erdélyi), Brassován (Brassai), Halmazsán (Halmágyi), Herczegán (Hátszegi), Hibusfalván (Ebesfalvi), Moldován (Moldvai), Muntyán (Hegylakó), Pekurár (Pásztor), Siklován (Siklói), Marosán (Marosi), Zarandán (Zarándi), Sibián (Szebeni).

E nevek tanúsága újabb láncszem fejtegetésünkhöz. Ezek is az Erdély felőli bevándorlást bizonyítják.

Az új oláh lakosság, mint görögnemegyesült a marosparti szerb egyház isteni tiszteleteiben vett részt, ekkor Aradon oláh egyháznak még hite sem lévén. E század első éveiben Putnik József pakrácsi szerb püspök s az aradi görög keleti diöcésis adminisztrátora, az oláhság gyarapodásával megengedte, hogy az egyház baloldali pevnicáját az új hitsorsosok használják; így aztán felváltva a jobboldali pevnicán *szerbül*, a baloldalin *oláh* nyelven énekeltek. A templom körül temető volt, s rácz iskola Radák iskolamesterrel.

Ez állapot a 30-as évekig terjedt, mignem a marosparti szerb egyház az oláhok kezére került; a fogyó szerbség ma a ráczvárosi egyházzal is beéri.

Aradon is végbement az a processus, a mit már sokszor láttunk, hogy: gdje Vlahinja dogje sve kuću povlašti.

Hogy az átmenetet jobban megvilágítsuk, az egyházmegye életére vessünk egy tekintetet.

Az aradmegyei görög-keleti egyházmegye püspökei voltak:

¹⁾ Lakatos Otto: Arad története II. 221.

Diakovič Izaiás: 1695—1706.

Martinovič Joanitius: 1710 körül.

Ravačananin Sofonius: 1722.

Joanovič Vincze: 1728—31.

Antonovič Izaiás: 1731—1848.

Zivanovič Sinesius: ?

Knežević Pachimus: 1770.

Petrovič Péter: ?

Avakumovič Pál: 1786—1815.

Avakumovič püspök halála után a püspöki szék üres. Putnik József pakrácsi püspök az adminisztrátor; ő az, ki az első intézkedéseket tette az oláh hívek érdekében. Az ő idején történik az is, hogy az aradi oláhok kérelmezik a helytartótanácsnál, hogy az egyház *rumenné* legyen.

De, bár az oláh egyházakban Erdélyben 1648 óta meghonosodott a rumén liturgia, Aradon az oláhok kénytelenek még ó-szláv misét hallgatni, a szerbekkel, kik az egyházhoz való tulajdonjogukat nem akarják feladni.

Putnik után Joanovič Nestor, brassai születésű oláh a püspök, (1829—35) s az egyház még mindig *nem szakít* tradícióival, jeléül annak, hogy a szerb elem még mindig preponderáns.

Csak Rác Gerasim püspök kora (1835—50) hozta meg az egyház teljes átalakulását. Ekkor lett az oláhvá. Csak azóta van oláh egyház Aradon.

A szerbek napról-napra fogynak itt is. Gáj külváros szerb lakossága, azt az állapotot mutatja, a miről Erdélyben még Tököly Sebők emlékeznek. Itt is terjed az oláh nyelv. Az öregek még szerbül beszélnek, bár tudnak oláhhul is s a városi hatóság a gáji szerbekkel is oláhhul közlekedik:¹⁾ a fiatalság azonban eloláhosodott. Nehány évtized múlva, Gájban hirmondója sem lesz többé a régi rác lakosságnak.

A szerbek elrumánosodásával a családnevek is változnak s az oláh nemzeti tudat növekszik. Stanovics nevű szerb családból származik többek között az aradi oláhok

¹⁾ Érdekes tudnunk, hogy Vingán, a bolgár lakosság és a hatóság egymásközi közvetítőül szintén az oláh nyelvet használják. Czirbusz Géza. A délmagyarországi bolgárok. Temesvár, 1882. 72. l.

egyik vezér-egyénisége Stanescu Imre Vazul, a „Gura Satului“ című ujság szerkesztője. A szerb család (Szerb György oláh nemzetiségi képviselő) is ilyen rácz eredetű. Előde Kuvinban (Aradm.) telepedett le a század elején s az oláh nép Avramucz d'e Buda néven ismerte.

A megye területein elszaporodott oláhság az elpusztult magyar községekben foglalva tért, a régi helyneveket oláhos formában itt is megtartotta. A régi Bandarlakból Mondorlok vagy Mundrulok lett, Egresből Agriš, Keszendből Kisindia, Selyendből Silind'ia, Striből, Širia; (az utóbbiak a fennemlített szerb végzetű helynevekhez tartoznak).

Aradmegyében is, mint Erdélyben sok magyar család oláhosodott el a ruménség helyfoglalásával. Boros-Jenő, Szuszány, Gurahonecz, Al Csill, Gurba, Bogyesd, Silingyia, Butyin, Bohány, Bokszeg s más községekben, sok magyar nevű oláhot találunk: Árkosi, Balta, László, Balog, Bartos, Bogaros, Fejér, Gábor, Gyöngyös, Ballangó, Borbiró, Horváth, Kiss, Kőrös, Kondorosi, Miklós, Palkó, Szabó, Sütő, Szücs, Kerekes, Bocskai, Sándor, Bélteki, Lázár, Puszta, Szász, Bakos, Budai, Bosnyák, Hollaki, Karácsonyi, Kaba, Pallagi, Mezei, Papházi, Szilágyi, Szombati, Tudomány, Tokodi, Varga, Zászló.

Legtöbb magyar nevű oláh Boros-Jenőben lakik; itt a fiatalság a régi magyar viseletet is megtartotta. Nevezetes, hogy oláh nők még viseletben is mily conservativek, itt is (Boros-Jenőben) erdélyi szabású ruházatokat viselnek, míg a legényekben, egy-egy alföldi magyart vélünk látni.

Az oláhság vándorlásainak képe nem volna teljes, ha azoknak Erdélybe, a magyar megyékbe, Moldvába s Havaselvére történt bevándorlása mellett, nem utalnánk az Erdély és Moldva felől az északibb szláv területekre történt kiszállingózásokra¹⁾ s részben manapság is tartó folytonos terjeszkedésre.

· 1) Miklosich: Ueber die Wanderungen der Rumunen. Wien. 1879.

Galicziában a XIII. század óta több ilyen oláh letelepülés nyoma marad fenn, így helynevek, mint a lengyel és ruthén köznép nyelvére lenyomódott oláh hatáscsokban. Styrj, Sambor, Brody, Sanok, Kolomyja, Przemysl kerületekben hosszú sora van olyan helyneveknek, melyek arra mutattak, hogy Erdély s Moldova felől Galiczián végig huzódott nomád oláhság, mely később a nagyobb szláv elemben elzűllött. Ilyen helynevek Galiczia és Lodomériában: Kamionka wołoska, Kobylnica wołoska, Akreszory, Królik, wołoski, Tyrawa wołoska, Własowice, Wałachowka, Wołochy, Wołosianka, Wołoska wies, Wołoszcza, Wołoszynowa, Wołoszczyna, Brustury, Fereskul Stryszora, Ruszpeboul, Pekura, Kyratura stb.

Ilyen nyoma az oláh vándorlásoknak a „Hucul“ nevű ruthén lakosság Galiczia és Bukovinában, mely mint neve is mutatja, oláh eredetű.¹⁾ Nevezetes, hogy a huculság, máig megőrizte eredeti típusát, a marhatartás és pásztorélet iránti kiváló előszeretetét. „An walachische Abkunft der Huculen — írja Miklosich — erinnert nicht minder auch die Vorliebe derselben für Vieh und Schafzucht, dann die Art und Weise, wie sie ihren Käse zubereiten, und ganz speciell noch eine lange Reihe von Ausdrücken: ich erwähne bloss solche wie: berbenyca, byrki, bowhar, bowharka, buteja watach, wurda (auch hurda und urda) kl'aga, kl'agaty, sakl'agaty, hanca, harmasar, wakar, marga, batalem, ryndža, bryndža, zentyca und andere, mittelst deren die Huculen die auf Vieh und Schafzucht, sowie die auf Zubereitung der Käse bezüglichen Gegenstände zu bezeichnen pflegen.“

Az a vándorösztön, mely az oláhság ősi sajátja, *Teschenig* (Morvaország) vitte egyes csapatait. Ott egy morva nyelvű vidéken a lakosság magát „Walach“ névvel különbözteti meg, egyéb morva nyelvű lakosoktól. Az ott beszélt nép-nyelvben tényleg vannak rumén szavak, melyek különösen a báromtenyésztésre vonatkoznak: hača (juhász), merend'a (uti eledel), muńka (juh), salaš (szállás),²⁾ urda (kecskesajt) vakesa (tehén),

¹⁾ U. o. Hucul, der Hucule, ganz gewiss vom rumun hocul, tüchtiger, kriegelustiger Mann, Räuber.

²⁾ Magyar eredetű rumén szó.

vatra (tűzhely), valach, valaška (pásztor), žintica (zsendice), s mások.

Morvaország felől, vagy a Kárpátok hosszán északmagyarországi tót megyékbe is eljutottak ilyen oláh nomád népfajok, melyek többnyire összevegyültek a kárpáti tótsággal, itt-ott azonban még ma is vannak elszóródva.¹⁾

Igy jutott az „oláh“ név tót területekre, hol ezzel a pásztorságot űző lakókat nevezik: valach = pásztor, valasi = pásztorok, valasski sŕ = juhsajt, valaška vlna = juh gyapju. Így értelmezendők a tót megyékben előforduló „oláh“ helynevek. Árvavármegyében van egy Oláh-Dubova (Dubova Valaška), egy másik Oláh-Patak (Vlahov) Gömörmegyében.

A XVI. századból származó sok okmány pásztorokat ért az oláh név alatt Észak-Magyarországban.

Révay Mihályné, Bakics Anna Holicáról és Szklabinyáról (Nyitra és Turóc m.) 1566—1580. években írott leveleiben többször is *oláhokról* „ezt az írást azon módon k'd mindjárt alá küldje egy *oláhtól*“ — „az *oláh gazdát* cserélje meg Markó, Szent-Iván napban tölt ki esztendeje, mert semmi szaporodása nincsen *marháinknak*, tudom haszonvéthetlen vagy gondviseletlen, azért keressen valami jó gazdát, szólván az János uraimék gazdájával.²⁾

Ilyenféle „oláhság“ a Zólyom megye erdeiben tanyázott pásztorelem, melyet a megye 1565-ben nyájaival kiűz az erdők és hegyi legelőkről, mert adóját nem fizeti.³⁾ Nyitramegyében egy táncz nevében is föl-találjuk e népnek vándorlását; a XVI. században Pásztó községben ünnepnap sokadalom alkalmával járták az „oláhot“.⁴⁾

¹⁾ Trencsénmegyében 70, Nyitrában 67, Hontban 57 oláh ajkú lakos.

²⁾ Deák Farkas. Magyar Hölgyek levelei, Budapest, 1882. 34—37.

³⁾ Nemz. Muz. nem regisztrált oklevelek.

⁴⁾ Orsz. levéltár N. R. A. fasc. 711. Nr. 19.

Ilyenféle emlékezésekkel találkozunk az országos levéltár diccalis jegyzékeiben is Felső-Magyarországról (1553),

„Trstena (Árvamegye): iudex 1; combustae 2; desertae 4; inqlini 5; wolachi 2.“

„Likavka (Liptómegye): nov. ercte 2. desertae 2, inqlini 14 wolachus 1.“

„Dubova (Árvamegye): piscator 1; libertinus 1; wola-chus 1.“

Ugyancsak *pásztor* értelemben használják az oláh nevet Bártfa város régi jegyzőkönyvei.¹⁾

A tót bethlehemes énekekben is megtaláljuk az oláh névnek e jelentését. Lehet azt hallani az alföldi tótok közt is, kik Turócz, Sáros megyékből telepedtek Szarvas, Csaba stb. békésmegyei városokba. — Kollár tót nép-költeményei közt (Buda, 1835) találunk ilyeneket.

Péld. a „Veselhrra s Betlehemem na Vánoce“ ezimít:

„Pási ovce valasi
Pri Betlemskén salasi:
Anjel se jim ukazal
Do Betlema jít kázal:
Vstaňte hore a chod'te
Pána Krista najdete:
Najdete ho v jesličkách,
Ovitého v plenočkách.“

Magyar fordításban:

„Juhot legeltettek oláhok,
A bethlehemi tanya alatt:
Angyal jelent meg nekik
Jelenti, hogy Betlehembe menjenek:
Keljetek fel, menjetek,
Krisztus Urunkat találjátok ott;
Kis jászolban találjátok
Ruhácskába takargatva.“

A kárpáti tót nyelvű oláhságról szólva, nem mulaszt-

1) Fejérpataki László: Magyarországi városok régi számadás könyvei. Budapest, 1885. „— Olachos — Walachos — Walochos — Walochen.“

hatom el még Sasinek F. V. tót írótól idézni, a mit ő tót és rumén oláhok-ról ír:¹⁾

Az Aldunától, a Kárpátok vidékein fel Morvaországig ér az oláhság. Egyik része tót, a másik rumén nyelvű. (Jedni sù jazika slovanského, druhi rumunského) A rumén nyelvű oláhok Valachiát, Moldovát, Bukovinát és Erdélyt lakják s felérnek Marmaros megyéig; e megyén túl kezdődik a tót oláhság területe, mely Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Árva, Trencsén, megyéken át Morvaországig húzódik, hol a lakosság egy része Becva felső partvidékein, melyek Moráviát Magyarországtól és Sziléziától elválasztják:

Sasinek így folytatja:

„A vlach vagy valach név, mely a Kárpátokban „juh pásztort“ jelent, szláv eredetű. Különb en nevet csak a kárpáti és balkánvidéki szláv területeken találok ilyen értelemben. Nézetem szerint az oláh név a kárpáti és balkáni havasokon, a juhászattal foglalkozó lakosoknak népies neve. (A dolog úgy van, mint fennebb láttuk, hogy az oláh nevét rumén pásztrok vitték az északi Kárpátok vidékeire).

Az oláhság Moldva felől, ma különösen orosz területen terjeszkedik, hol a Dnjeperig kisebb-nagyobb tömegben beszélnek a rumén nyelvet. Sok orosz falu oláhosodik el ilyen módon. De legnevezetesebb, hogy még a Kaukázusban is találunk oláhokat, ruméneket; itt a Feketetenger partján Ducha, Mdsymta, Gagri orosz-abcház községek táján van egy oláh telep.²⁾ Mikor s hogyan került az ide, nem tudom.

Megrajzolva az oláh vándorlások képét Maczedoniától Szerbián át Erdélybe, Havaselvére, Moldvába, s azon túl északi szláv területekre, nem lesz felesleges, ha azok irányát szemlélhető alakban is bemutatom.

A mellékelt térképen a rumén nyelv eredetének helyéül Spalatótól Durazzóig terjedő partrészt, illetőleg

¹⁾ Slovenský Letopis. Szerk. Sasinek. Szakolcza 1882. 3. sz.

²⁾ Petermann: Geographische Mittheilungen 1880. 340. l.

belföldeket (Montenegro, Hercegovina, Bosnyákország s Albánia egy része) jelölöm meg. Innen húzott vonalak mutatják a *makedoniai ruménség* kiágazását Makedonia-Thessália-Chalkidike, a *rumérekét* Istria s a *dunáninnyi ruménségét* Erdély, s a magyar megyék, Havaselve, Moldva, Lodoméria, Galiczia, Morvaország, Dél-Oroszország s a Kaukázus felé. Kiemelem a térképen a két Bukarestet, az erdélyi Vulkán s a szerb Vukan hegyet, az (r) jeggyel a rumérek s a rumér dialectus nyomait Istrián kívül: Moldvában, a (c) jeggyel a makedo-rumének vagy cinczárók, (alb) jeggyel pedig az albánok nyomait a dunai oláhok között; végre *-gal Dunántúl azt a területet jelölöm meg, melyen az oláhság először feltűnik a magyar oklevelek emlékezéseiben.

IX. FEJEZET.

MAGYAR HATÁSOK.

Azon összeköttetések folytán, melyben az oláhok a magyarsággal áll, s még inkább az erdélyi magyarságnak sok századon át folyt *rumánizálódása következtében*, az sok kulturhatást fogadott el, melylyel a rumén nyelv híven beszámol. A kölcsönszókat Hunfalvy állította össze; Cihac is összeírta azokat, melyeknek magyar eredetét felismerte.¹⁾

E szavak nagyrészen a Kárpátokon túli oláh területeken is honosak; ismerik azt a Dnyeszteren túl is, a merre (orosz területen) az oláhok nyomul az utjába kerülő földnöpet rumunizálva. A magyar szavak és ez általános kelete a ruménben egyfelől Moldva-Oláhország egykori magyar nyelvű lakosságról tesznek bizonyosságot, más felől jelzik azt, hogy a vajdaságok lakossága Erdély-felől való kivándorlásokkal is gyarapodott.

Ilyen hatások szavakon kívül egyebekben is nyilatkoznak.

a) A magyar *-os, -ös, -ság, -ség* képzők a rumén nyelvnek szerves tulajdonává váltak, úgyhogy a magyar *vames, nemes, kociaș, rávas, mestesug-on* kívül, azokat rumén képzéseknél is alkalmazza: *armas, sutaș, urmas* (fegyveres, százados, örökös), *pretesug = barátság (pre-tin = barát)*.

b) *fel* féle *segédszó* is beleilleszkedett a rumén nyelvbe: *če fel* (miféle); *de ast-fel* (ilyen-olyan-féle); *de multe felurj* (sokféle); *de ničun fel* (semmiféle).

c) Észjárásai *sajátságok*. A magyar emberelni, meg-

¹⁾ A „Nyelvör“ 1887. évi első füzeteiben indult meg egy nagy tanulmány Alexi Györgytől „Magyar elemek az oláh nyelvben“ címmel, a mely nemcsak a mai oláh nyelvben élő, de a régiségben is előforduló magyar eredetű szavakat, képzőket, észjárati találkozásokat fogja magába öleloi. A tanulmány mint önálló kötet is, még ez évben fogja elbagyni a sajtót.

emberelni (megtisztelni) rumēben omiesk = a omeni pre čineva (megtisztelni valakit); valakire v. valamire vetni a szemet = a arunka oki unde va; magát elhatározni: a sū hatārā; m'am hotārāt (elhatároztam magam). Ilyen észjárású sajátosságok a bolta čeruluj = égbolt, dare de samā = számadás, mănū drjaptū = jobb keze (segítség) valakinek.¹⁾ Ilyen a vil'ag (világ) szó is, melyet az oláh a magyar észjárás szerint „nyilvánosság“ értelemben is használ, pl. mit mond a világ? azt hiszi a világ stb.

d) Magyar eredetű a családnévnek a keresztnév elé való helyezése: Križan Petru, Argyalán Nikuláje, Popeak Vasilie. Egy Vitéz Mihályról szóló régi ének is így tudja:

„Vitezul Mihaiu
Săre pe siépte cai,
Si striga Banatul vai!²⁾

e) A rumēn népköltészet számos példát nyújt arra, hogy a magyar elemek beolvadása mily termékenyítőleg hatott a rumēnre.

Az oláh mesemondó a magyarnak a volgamenti s finnországi rokonokkal közös elbeszélő modorában kezdi meséjét, a mit parallelizmusnak nevezünk, a mi a Kalevalát s a vogul énekeket is jellemzi O fost odatū, čeo fost, kă de nar fi fost, nu s'ar pomeni, ao fost odatū doj âmen stb. megfelel a magyar mesélő formának: „hol volt, hol nem volt, az operenciás tengeren is túl volt, volt egyszer egy ember...“

A magyar népkölteményeknek jellemző vonása, hogy a versszakot kezdő sorban kifejezett gondolatból a daloló egy új gondolatba csap, melyeket mindig valami vonatkozás s jóhangzású rím köt össze:

Kék eres a szöllőlevel,
A szép asszony szép lányt nevel
Három alma, meg egy fél,
Kérettek, nem jöttél

¹⁾ Novacu hetmanul man'a drépta a lui Mihaiu (Novák hetman Mihály vajda jobb keze).

²⁾ Vitéz Mihály hét paripán repül s a Bánság egy jajt kiált! Gazeta Transilvaniei 1881. 24. szám.

E verselési modor ép oly közönséges és általános a ruméneknél mint nálunk: ugyszólván minden rumén népdal így kezdődik. E sajtáság eredeti ugor, illetőleg altaji s a zürjének, vottyákok és báskorok költészetének is tulajdona.

Rumén:

Frunză verde salcioara,
Caj en gură Marioara?
— Busujok si tamăjoara.

Frunză verde, lemn uskat,
Mă batu al mjeu bărbat.

Frunză verde de pă tău,
Numaj pot de dorul tău.

Báskir:

Kékszinű a szárnya széle
A légben szálló hattyúnak,
Mig veled találkozhatom
Hetek után hetek múlnak.

Ajtóm előtt almafa állt,
Kivágtam, nem volt gyümölcse;
Levelet irok tehozzád,
Mert a szívem telis tele.

Mióta a két oláh vajdaság megalakult, a magyar elem s a magyarsággal közvetlen érintkezésben lévő erdélyi oláhság játszotta azt a szerepet, mely az európai civilisatiót az Al Duna felé közvetítette.

A moldvai és havaselvi vajdaságok, mint souzerain országok érmeit a XIV. században az Anjouk czimerével verették; III. Lapusueán Sándor (1552—61. és 1564—65.) és Heraklides János (1553.) magyar mintára vertek bel-földi dénárokat, melyeken Magyarország védasszonyának Szűz Máriának alakja látható „Patrona Moldaviae“ körirattal. Moldva és Havaselvén a nagyobb pénznemek közt első helyet foglalnak el a magyar aranyok (galbén unguerek); forgalomban voltak az erdélyi protestáns-mozgalmakkal hazánkba vándorolt hollandi tallérok is, az ugynevezett „oroszlámosok“ (czimereik után nevezve így), melyeket oláh földön „leu“-nak neveztek. E név

máig fenmaradt a vajdaságokban s a mai Románia leu, lei név alatt vereti frankjait.¹⁾

Maga a pénz „ban, bani“ is magyar eredetű. Magyarországon IV. Bélától Albert király koráig verték az ugynevezett báni pénzeket (banales).

Eredetileg Sclavonia számára vert pénzek (Moneta ducis vagy regis pro Sclavonia) később az országban szerte forgalomban voltak s Kolozsvárott is verettek eredeti alakjukban a szlapon címerrel és körirattal.

A mi a ruméa irodalmat illeti, már fennebb láttuk, hogy azt az erdélyi protestantizmus hozta létre; az oláh historia-írás pedig az erdélyi unitus oláh papok útján fogamzott meg. Legújabb időkig az oláh cultur-mozgalmakban Erdély játszotta a főszerepet.

Románia nagyobb városaiban az ipart bolgárok és görögökön kívül erdélyi szászok, magyarok és székelyek üzik. Bukarest műhelyeiben ma is legkeresettebb munkás az erdélyi magyar és szász. (V. ö. lakat = lokat; lakatuš = lakatos; kovač = kovács; iläu = üllő; suč = szücs; méstésug = mesterség).

A magyarság hatásainak legjelentősebbje, mert sokat magyaráz s az oláhság életébe mélyen látnunk enged; az oláh nemzeti színek és az új romániai államczimer története.

A régi vajdaságok: Moldva és Havaselve között, mint láttuk, a legújabb korig semmi politikai összefüggés nem volt. Külön keletkeztek azok, Cumánia területein vegyes népromokon; népiségi viszonyai is külön fejlődtek, mígnem összefolytak, a mi a két vajdaság egyesülését hozta létre.

Az új román állami czímer is, mely, Moldvát és Havaselvé, mint egységes államot jelképezi *ujabb keletű*; részei: a moldvai és havaselvi vajdasági czimerek egyesítéséből származnak.

Hogyan? megmagyarázom a következőkben.

Az Anjouk korában, mikor, a rege szerint, Drágos Máramaros felől telepíteni kezdte Moldvát, ott a bölény még nagy számban élt a Pruth és Szereth nádasaiban

¹⁾ A pénzegység e neve Bolgárországba is eljutott, hol a frankot szintén „lev“-nek nevezték el.

ez a nevezetes állatfaj ma már csak Lithvánia erdeiben található. Moldva címéréül a fekete bölényfejet fogadták el az új vajdaságban, a regével magyarázva azt, hogy Drágos Mármarosból elindulva, egy bölény (szlávul zombu) üldözése közben fedezte fel Moldva nyájas legelőit, dús erdeit, vizekben gazdag földjét s foglalta el magának és népének.

Moldva címere, mióta ismerjük, mindig „aranymezőben fekete bölényfő” volt; ilyen alakban festették azt oklevelek széleire, régi templomok falaira. Az első moldvai vajdák, a kik pénzeket verettek: Mušat Péter (1374—1390), Sándor (1401—1433.) mindig a bölényfejet használják országos címéréül.

A bölényfő mint specziális moldvai címér Bukovina címérévé is lett s ha jól tudom, Jászvásár városa is a bölényfejet fogadta be címérébe.

A második oláh vajdaságban a legrégibb címér a Bassarabáké, Bessarábiáé: három szerecsenfő kék mezőben.

Ez is az Anjouk-korából ered s mint azt Havaselve alakulásánál elmondtam beszélő címér, mely azt jelenti, hogy az állam a Bassarabák országa; muzulmánok vagy szerecsenek (saracénok) birta föld.

A Bassarabák címere, a három szerecsenfő, a muzulmán vallású áltai nyelvű dynastia s a vezérlő elemek beolvadásával a szláv oláh elembe, elvesztette jelentőségét; már a XIV. század második felében, mikor I. Vlád Bassaraba (1350—1373.) ezüst denárait verette: egy sisakon álló s keresztet tartó sas jelképezi a havaselföldi vajdaságot. Ettől fogva napjainkig, a keresztet tartó sas volt Oláhország címere, melyet heraldice így írhatunk le: Keresztet tartó fekete sas ezüst mezőben, vagy: zöld halmon álló arany koronából lépő fekete sas, ezüst mezőben.

Moldva címere tehát, hogy heraldikai színeire fektessem a súlyt: fekete bölényfő arany mezőben, Oláhországé: fekete sas ezüst mezőben. A címerek összes színei: *arany, ezüst, fekete, zöld.*

Ezek azok a színek, melyek hitelességét minden emlék támogatja.

E színek szerepe a legújabb korig ér le, mígnem

„Románia“ névben egyesül a két vajdaság s Románia nagyfejedelemsége a régi címereket: a bölényt és a sast egyesítette.

Csodák csodája, az új államczímer, sehogya sem nőtt ki a régi gyakorlatból. Az alakok meg vannak tartva, de színei, már nem azok! A fekete bölényfő aranynyal van festve vörös mezőben. a fekete sas is eltűnt s helyén arany sast találunk kék mezőben a román nagyfejedelemség és román királyság hivatalos s törvénybe iktatott czímerében.

Mi ennek az oka?

A román törvényozikk csak annyit felel a kérdésre, hogy az új czimer színei a *vörös, arany, kék*, ezek lévén a román nemzet színei!

Ezek tehát a román nemzet színei? Hogyan? mióta? Hiszen sem Havaselve, sem Moldva országok nem ismerik régibb címereikben a vörös, sárga, kék színeket, melyek most az államczímerben szerepelnek!

E kérdésre a feleletet kerülő úton kaphatjuk meg.

Magyarország Erdélylyel együtt a mohácsi csatáig egy ország volt, közös czímerrel, a nyolcz vörös-fehér pólya s a kettős keresztrel. Erdély különválása Magyarországtól II. János Zsigmond alatt megy végbe. Innen kezdve az elszakadás mind teljesebb s az erdélyi fejedelemség külön országgá alakúl.

Az új ország, új czímert alkotott magának.

A három nemzet: t. i. a magyar, székely és szász nemzet címereiből alakúlt a külön erdélyországi czímer, melyet először Báthory Zsigmond (1581—1601) pecsétjén találunk. A czímerrel, annak színei: a *vörös-sárga-kék* jelezték Transylvania különállását a Habsburg dynastia uralma alá került Magyarországgal szemben.

De a ki a történetet ismeri, fogja tudni, hogy az erdélyi fejedelmek Erdélylyel együtt Magyarország egy részét is birtokolták, s hogy az erdélyi fejedelemség soha sem szűnt meg a *nemzeti egység és szabadság* reményességének vára lenni; hogy nagy alakjai Bocskai István, Bethlen Gábor, a Rákóczyak, az egységes Magyarország

eszméjéért küzdöttek; viselték a „Rex Hungariae“ címet is (Bethlen Gábor); pénzeiken, zászlóikon, függő pecséteiken: Erdély címere és színei mellett, Magyarország címerét és színeit, Szent László és a boldogságos szűz alakjait alkalmazták, annak jeléül, hogy Magyarország s Erdély elszakadása csak ideiglenes állapot s a két országrésznek a nagy magyar haza jelvényei alatt egyesülnie kell.

Mikor Mária Theresia idején a független Erdélyország megszűnt, azt a bécsi kormány mint Magyarországtól külön államrészt kormányozta. Címerét és színeit a *vörös, sárga, kéket* törvénybe is iktatta.

A Szent István koronája alá jutott, de Bécsből külön tartományként kormányzott Erdély magyarsága azonban a bécsi politika nyomása alatt mindjobban érezte a tartományi állásban rejlő sérelmeket.

Ez időtől fogva egy közös óhaj füzte össze a Királyhágón innen s túl lakó magyarságot; Magyarság és Erdély egyesítésének óhaja, egy országgá, a milyen a mohácsi csatáig volt s a közös óhajt az erdélyi magyarság is Magyarország címere s színeivel symbolizálta, a törvénybe iktatott, *erdélyi címer és színekkel szemben*, melyekben nem látta többé a Bethlenek és Rákóczyak független Transylvaniáját, csupán a *gyűlölt tartományi állást*, mely 1791 óta minden országgyűlés sérelmi pontjainak legfontosabbika.

Erdély régi színei ilyen körülmények közt nem lelkesíthették többé Erdély magyarságát s mikor 1848-ban az uniót törvénybe iktatta a nemzet: a két ország a *magyar tricolor* alatt egyesült.

Az erdélyi oláhság más állást foglalt el az uniókérdésében. E század elején megindult irodalmi mozgalmak alapján, magát Erdély őslakosságának kezdő hinni, a niből Erdély birása iránti jogvélemények fejlődtek ki; az oláhság Magyarország és Erdély uniójában, melylyel a magyar elem tulajlya van biztosítva Szent István koronája területén: az oláh nemzetiség sérelmét, képzelt politikai hivatásának veszélyeztetését s jogtiprást látott: az unióval szemben a régi állapotok fentartását kívánta, melynek ideális conzequentiája lett volna Er-

délynek. mint *román statustestnek* megformálódása, akár Szent István koronája alatt, akár pedig (a mit maig nyíltan is hirdetnek) a kárpáton-túli román területekkel egyesülve.

Az 1848—49-iki események megértették az oláh aspiratiókat.

Jánk Ávrám és hívei egy új Dácia alakításának fantasztikus vágyával, kibontották a régi Erdély zászlaját, melyet az oláhság a vörös-fehér-zöld színekkel szemben, e század eleje óta a magáénak vallott, s azt most az unióval szemben a halászfalvi gyűlésen *oláh nemzeti színekké is deklarálván*: vörös-sárga-kék lobogók alatt hirdette a havasokon az új román állam megszületését.

A régi Erdély színeit ilyenképpen oláh színekké devalválja az idő. Az erdélyi színeket, különösen az 1848 óta, oláh színeknek tekintjük mi is s az erdélyi magyarság nem reclamálja azokat. lévén ezek egy többé vissza nem óhajtott korszak emlékei.

Annyival inkább ragaszkodnak azokhoz oláhjaink, kik *nemzetiségük symbolumának* tekintik e színeket, melyek az ő révükön már a 40 es években Moldvában és Oláhországban is meghonosodtak azon szellemi hatás folyamán, melyet az erdélyrészi oláhság, mint jelentékenyen előrehaladtabb elem, a vajdaságok területén érvényesített.

Igy történt, hogy az erdélyrészi oláhság által occupált erdélyi színek is általános tiszteletnek örvendtek a Kárpátokon túl s midőn az egyesült Románia tudós heraldicusai, az új államczímert alkották, vagyis a régieket egyesítették: azzal a különösséggel álltak szemben, hogy a régi vajdaságok czímereinek színei, (arany, ezüst, fekete, zöld) az állítólagos román nemzeti színekkel *semmi viszonyban sem állanak*.

A bukaresti kamara heraldicusai könnyen megalkudtak a helyzettel; nem magyarázva, de *nem is ismerve* az ellenmondás lényegét: egyszerűen megváltoztatták a régi moldvai és havasfalu czímereket, azokat újból vörös-sárga-kékre festve.

Igy született meg az új román állami czímer: az arany bölényfő vörös mezőben és az arany sas kék mező-

ben. Az összebonyolódott és sokféleképpen félremagyarázott erdélyi viszonyok így játszották a Bethlenek és Rákóczyak országos színeit oláh kézre.

Mikor néhány év előtt a török-orosz háborúba Románia hadereje is be lett vonva; nem gondolt arra senki sem Bukarestben, hogy az oláh dorobánczok az erdélyi fejedelemség (magyarok, székelyek és szászok) zászlaja alatt vívták meg a griviczai sánczokat!

Röviden egyes jelenségekre szoritkozva állítottuk össze a magyarnak az oláhságra gyakorolt hatásait.

Nem sovinizmus, de a tények elfogulatlan szemléletéből származó eredmény, hogy az oláhság kulturéletében a magyar befolyásnak első rendű szerep jutott.

Természetes folyománya ez a civilizáció menetének, mely nyugatról veszi irányát kelet felé.

A magyar nemzet a vallási reformációt nyugatról veszi s az ő közvetítésével ismerkedik meg azzal az oláhság, a minek *nemzeti nyelve* egyházi művelését köszönheti.

Az oláh protestantizmus csak kis körre szorult, de annál nagyobb mértékben érvényesült a nyugati szellem az egyházi *unióban*.

1697 május 21-én történt, hogy Kollonich bíbornok-primás által megindított egyházi egyesség a Jezsuitarend buzgalomával létrejött s 2000 oláh pópa 200,000 hívővel a florenczi zsinat alaptételeit elfogadta. E tény az oláhságot szorosabb kötelekekkel fűzte a Nyugathoz.

E lépésnek köszönheti az oláhság *irodalmát*. Az oláh nyelvtudomány és történetírás utját — mint látni fogjuk — *unitus papok* egyengették.

X. FEJEZET.

AZ OLÁH HISTORIA-IRÁS ÉS NYELVUJÍTÁS

A mai Romániát (az orosz-török háború óta: Románkirályság) fiatal erejű, munkabíró, nagy ambícióknak élő nemzet lakja, mely lázas sietséggel igyekszik az európai régibb nemzetek nyomába lépni. Testvéreik, kik magyar területeken laknak, osztoznak e törekvésekben, sőt sok tekintetben elül is járnak azoknak. S Európa legfiatalabb nemzete, melynek kezébe az első anyanyelven írott könyvet egy idegen, az erdélyi protestáns mozgalom adta volt a XVI. század végén; ma már nagyobb szabású, nemzeti jellegű irodalmat is felmutathat, melynek központja a „bukaresti román akadémia“, mely 1864-ben megalakulva, úgy a romániai, mint az erdélyi, bukovinai stb. oláhok irodalmi férőit egyesítette. História és nyelvészet s az ismeretek minden ága buzgó művelőkre talál ma az oláh nemzet körében s egy Cogalniceanu és Hasdeu, egy Cipariu, Baritiu és Maiorescu, egy Hurmuzaki és Laurianu, egy Slavici, és Xenopol neveit ismerik Nyugat-Európában is.

Mint kezdő nemzet, tele lelkesedéssel, első sorban a *nemzeti históriát* műveli. Könyv könyv után jelenik meg, mely az oláhság eredetét, a rómaiság s az oláhság egymáshoz való viszonyát, a rumén nyelv állását a latinnal szemben, az oláhság középkori történeteit stb. tárgyalják.

S nincs semmi csodálni való benne, hogy mindannyi egy jelszót visel homlokán: „*Rómaiak vagyunk, Traján legióinak maradékai, Dácia örökösei!*“

Fiatal korról illúziók járnak; fiatal irodalmak illúziókból élnek. Nem kutatnak még, de hisznek s költenek, nem bírálják, de lelkesülnek, s éles torokkal hirdetik a *jelszavakat*, mert a fiatal tudónek tágulnia kell

Az oláh irodalom első ifjúkorát éli ma.

Dicső-szentmártoni Major Péter, erdélyi unitus pap és író volt az első e század elején, ki az oláhok történetét megírta.¹⁾ Bonfiniusból indulva ki, kora tudományosságának eszközeivel állította össze mindazt, a mit *akkor* az oláh történet körébe tartozónak hittek.

A könyv a dácziai római hódítással kezdődik, mely az oláh nyelvet Itáliából Erdélybe plántálta át s az oláh nemzet alapját vetette meg. Majd Dácia elestét írja meg a mint a tartomány feloszlik, de rómaisága *tovább* virágzik. Góth-gepid, hunn-avar történetek ecsetelése után a magyarokra tér s itt a már akkor ismert Anonymus szolgálatat a római oláh történetekhez kapcsolatokat. A nyelv continuitásán kívül az oláh egyház ősiségének teoriáját találjuk meg Major könyvében, ki Dáciában római keresztény társadalmat s egyházi szervezetet képzelt s a góthok kereszténységét is az oláhokéval kötötte össze. Szerinte a rumenség térítette a kereszténységre a bolgárokat, kikkel az egyházi életben oly szoros egység jő létre. A könyv a bessenyők, kúnok oláh nemzetiségének bizonyításán kívül sok egyéb nyelvészeti fölfedezést tartalmaz; ilyen az oláhok ősrégi *latin betűs irodalmi nyelve* s ehez hasonlók (!).

Az oláhság, mely eddig vallásos tartalmú könyveken kívül egyebet alig olvasott: most nemzeti nyelven egy Rómában tanult s kora tudományának színvonalán álló férfiú kezéből veszi nemzetének egész történetét!

Major történetírása mint a varázslat hatott az olvasóra. Kik, mik vagyunk? . . . Most hallja először . . . rómaiak . . . a nagy császár népe . . . s a rög, melyen járunk ősi tulajdon . . . A szép Erdély kéklő hegyei, az Olt-Maros kigyózó ezüst vonala, minden, minden a mi körülveszi, róla és őseiről beszél. Kis oláh egyházak oldalba épített római sírkövek, a demsusi templom, a begyepesedett omladékok, az eke alól felbukó régiségek, római pénzek császárok és császárnék arczképeivel, melyek mintha beszélnének, oly életteljeseek . . . mind, mind az ősök emlékét hirdetik neki . . .

¹⁾ Pentru începutul rumenilor în Dacia. Buda (Egyetemi nyomda) 1812.

Major tudománya nagy befolyást gyakorolt az oláh nemzetre.

Major kora összeesik a mi Horvát Istvánunk korával. Ez a nemzetiségi kérdés fellobbanásának kora volt Kelet-Európában.

A *nemzet*, a *faj* ideája foglalta el akkor a régi ideák helyét, e körül forgott a világ.

Költők, historikusok, politikai elmék vállvetve igyekeztek a *nemzetiségi* tudatot növeszteni s győzelemre segíteni. Az oláh nyelvterületen hasonló alakban nőtt az, mint másutt.

Major könyvét szerte olvasták Erdélyben s az oláh vajdaságokban. A nagy ősökre, a dárcziak rómaiakra való hivatkozás, a dicsőség és viszontagságokban gazdag múlt ecsetelése megnövesztette a nemzetiségi tudatot, de el is kápráztatta az oláh szemét, mely a *múlt* nagyságának fénye mellett a *jelen* kicsinyes állapotait, elmaradottságát, baját, nyomorúságait látva: új korszakról álmodott, melynek hasonlóknak kell lenni a régihez. A hajdani *regés Dácia* lett az az ideál, melyről az oláhok irástudói beszéltek s titkon vagy nyíltan hirdették e kornak leendő megújulását. Ekkor jött forgalomba a daco-román nevezet is, melyet az oláh nyelv megnevezésére a nyelvészet ma is használ.

Megjegyzendő, hogy ekkor még főnnállt a jobbágyi intézmény Magyarországon (a mi ép úgy sújtotta a magyar, tót s más nyelvű paraszti népet, mint az oláhokat)¹⁾ s csak nemrég zajlott le az erdélyi oláh pórlázadás Hora, Kloska és Krizsán jobbágyok vezérlete alatt, kikben az oláh írók nemzeti martyrokat szeretnek látni. A két oláh vajdaság területén pedig az Ysilanti-féle felkelés tartja ébren a kedélyeket, mely Oláhország modern fejlődésének tör útát. — E viszonyok összetalálkozása csak növesztette a Major-féle história hatását és hitelét.

Major történetírásának idején — alig kell mondanunk — nem volt még oknyomozó história, a római

¹⁾ Tudnunk kell azonban, hogy a magyarországi jobbágyoknak, az oláhoknak is, hasonlíthatatlanul előnyösebb állása volt, mint az oláh vajdaságokbeli jobbágyoknak.

világról is keveset tudtak s a mit tudtak, nem azokkal az eszközökkel, melyekkel *ma ismerjük* s műveljük a római történetet; a balkáni történeteket pedig éppen nem ismerték akkor Európában. A mi a nyelvészetet illeti, az akkor még nem is volt tudomány. Major még semmit sem tudott „árja nyelvészetről“, még kevésbé tudhatott az összehasonlító nyelvészet eszközeivel bánni.

A mit Major írt rómaiságról és oláhságról: az akkor éppen *nem ellenkezett* a kor tudományos készültségével. Major könyve kikerült a *budai* nyomdából, tanai ellen senkinek sem volt kifogása. Az oláhság eredete, a mint ő megírta, mindenütt elfogadott tétel volt; hiszen Nyugat-Európában ma is olyannak nézik azt. Újabban is felmerül nem egy tanulmány, mely ez alapon indul ki, olyan tudósok kezéből (Julius Jung: Römer u. Romanen in d. Donauländern; Pič: Ueber die Abstammung der Rumänen), kik messziről látják a kérdést, melynek részleteibe, úgy a keleteurópai ethnografiai viszonyok, mint az összekuszált nyelvi állapotok miatt látni nem tudnak.

Major korától jó félszázad választ el bennünket. A magyar irodalom Horvát István iskolájával rég leszámolt ... az oláh történetírás nem mozdult ki helyéből.

Az oláh történetírás — hisz ma már egy gazdag akadémia áll mögötte — volna hivatva arra, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel kutassa a nemzet s a nyelv történeteit, kritikai szemmel vizsgálja a Major-féle tanokat s utána járjon annak, mennyire egyeztethetők azok össze a haladó tudomány eredményeivel?

De az oláh tudományos irodalom nem jutott odáig.

S ez ma még nem is lehet máskép.

A mai oláh irodalmat nem a tudomány, de a vallások, a hitek mértékével kell mérnünk. A Major-féle tanok *dogmákká* lettek; az ősiségi tan egy *álmódózó* irodalmat hozott létre, melynek szemei elé rózsás fátyolt vont a nemzetiségi érzés.

Költészet és tudomány él a szép álmokban; nem lát s nem is akar látni mást.

Minden oláh költő, történetudós, szónok Rómáról és Trajanusról énekel, ír és beszél nemzetének.

Erdély rómaisága, a nemzet ősisége azok a thémák, melyekbe a költő merül s a színek gazdagságával festi ki azt a világot, melynek fénye miut égő nap sugarai áldoznak le a láthatáron, míg azon innen az utód, csak elveszett nagyságának romjait sirathatja.

Irigylésre méltó gondolatvilág, melyben az oláh költészet él. Mily bősége a képeknek, milyen mámore az érzéseknek, mely egy Alessandri, Vulcan, Haralambu, Grandea lelkét eltölti, midőn kobzán mélabús, majd lelkesült, a fájdalomtól szakgatott s a megbántott önérzet rezgő hangján énekel régi dicsőségről, *mesebeli* harczokról, *képzelt* szenvedésekről!

Vulcan József, a magyarországi oláhok egyik költője, megénekli Trajánt, ki tizennyolcz századdal nemzetének mai földéit megszerezte:

„Optu-spre-diece vécuri grele
Dispare-vor ca si eri,
De când mosii ginteii mele
Au cuprinsu aceste tieri;
Si dela Trajanu cel mare .
Si pân' astadi, nencetatu,
Multe dile de 'ntristare
Si de glorii am gustat.“¹⁾

Marginean a török orosz háború idején, midőn Románia hadereje a mozgalomba vonatott, a magyar területek oláhságát, mely a *nemzeti harcztól* távol állt, Trajánra emlékezteti:

. Tu populu marmatianu!
Tu, când se 'ntempla aceste, flori vestede uscate
Voiesci dara a pune pe fruntea lui Traianu?²⁾

Macedonschi éj idején, mikor a hold feljő, a völgyben jár, melyet Trajánus vallamai öveznek. . . . s mintegy

¹⁾ Tizennyolcz nehéz század elmúlik, mint a tegnapi nap mióta nemzetem ősei, e földet megszerezték; s a nagy Traján óta a mai napig sok szomorú és dicső napot értünk.

²⁾ Te Marmatia (Mármaros) nemzete, te, mikor ezek történeke: száraz és fonnyadt virágokkal akarod köríteni Trajánus homlokát?

varázsütésre az árnyak hosszú sora támad, sötét szemekkel, melyek lángtól telvék..... mindannyi ős-római típus! S hangnélküli nyelven szólnak a költővel, ki megérti az ősök síri beszédét: Te vagy a mi utódunk, te? Te vagy a mi árnyunk árnya? Te a sötét éjben egy pont..... Te vagy a mi utódunk, te?.....

Alessandri „A római előrs” című költeményében a népvándorlások viszontagságait éneklí meg, melyből a dárcziái római utódok győzedelmesen válnak ki: „..... Dárdájára támaszkodva áll a római előrs; jő egy sas s menekülésre inti őt. Jön az ár -- hunnok, góthok, gepidák, longobárdok! Eredj menekülj, fuss vagy elveszel!..... En fussak? felel az előrs. Soha, soha! s megküzd mindannyival!..... Fut a hunn, góth, gepid, longobárd; fut, mint az özön árja. S ő áll s örökké áll, mert ő Róma előrse a Keleten.....“

Milyen szépen éneklí meg *Heliade Radulescu* a Bassarabák eredetét:

„Toti Bassarabi d'a rondulu, in susu din fiu in tata
Pène la capitanulu legioniloru romane,
Carii se stabilira in tíera Macedona
D'Aurelianu Augustulu, si loculu, ce s'adapa
De Istru si Morava, d'atunci illu numira
Bassarabítia Romei, ca sa se scie'n secoli
Ca Bassarabu fu capulu acestei colonie;
Acestu Bassarabu fost'a unul din Printii Romei
Si capitanul celebru, ce pentru mari succese,
Victorii laudate ce'n arme repurtase
In Bassa-Arabia, astu nume i se dede!“

Azaz:

Minden Bassarabák rendben fiakról az apára
Egészen a római légiók kapitányáig (érnek föl),
Melyek Aurelianus császár Makedoniájában
S azon a helyen feküdtek, a mely
Az Ister és Morava hullámain issza; akkor
Római-Bessarabiának neveztetett, tudniillik, mivelhogy
Bassarab volt feje ennek a gyarmatnak.
Ezen Bassarab Róma előkelőinek egyike volt
S jeles vezér, ki nagy származása miatt,
S győzelmeinek dicséretére, melyekkel fegyverét viselte
Bassa-Arabiában: ezen nevet vette fel maga is.

Densusianu pedig egész hőskölteményt ír több énekben „Negriada“ cím alatt, melyet „epopeia nationala“-nak nevez, a minék tartalmát természetesen Dácia meghódítása, az oláhok középkori történetei, az új vajdaságok megalakulása, tehát a szakadatlan *continuitás* eszméje képezi.

Az a lelkes hang, mely a költeményeken átvonúl, az érzések heve s az előadás naivsága meglep bennünket s érezzük hogy mindez az ifjú kor *hitének* őszinte kifejezése.

A *historiaírás* egy nyomon halad a poézissel.

Cogalniceanu, Laurianu, Xenopol, Maniu még mindig Bonfinius és Major álláspontjáról nézik az oláh történetet. Szerintök a rumén nyelv a dácziai colonusok nyelve, hogy Traján légionistái és a pakurárok közt megvan az a szakadatlan *continuitás* (*continuitate neintrerupta*), hogy a dácziai colonusok kitelepítése Aurelianus császár idején: *hypothesis*, hogy a dácziai rómaiság végig élte a népvándorlásokat, mint hegyekre menekült lakosság, hogy Dáciában Traján kora óta él a kereszténységben, hol régi latin hierarchia virágzott; a *magyarok inváziója* pedig tönkre tette az oláhok ősi jogait, intézményeit, később (hogy mi végből? nem magyarázzák meg) az erdélyi s a többi olátság a római katholicizmussal szemben (!) a görög egyházhoz csatlakozott s régi latin szertartásos könyveit megsemmisítette s ekkor fogadták el a régi latin írás helyett a cyrill betűket.

Ha az oláh nyelvnek szláv elemeiről van szó, az oláh tudósok ezt a szláv egyházi nyelv befolyásának tulajdonítják, ezzel magyarázzák az oláh vidékek szláv topográfiáját is (!). Azt pedig, hogy az oláh egyházak a XVI. század végéig szláv liturgiával élnek, úgy értelmezik, hogy a szerbek betolakodtak a „román“ egyházakba s felsőbbségüket rájuk erőszakolták. (Mikor? hogyan? ezzel adósok maradnak.)

S ezt az egyveleget *kritikai* tudománynak nevezik. Ebben él minden oláh tudós, ebben nevelik a nemzetet. Az irodalmi törekvések mind oda sarkallanak, hogy a képzelet játékait tovább szinezék. Koszorús tudós az, a ki valami új rómaiságot fedez fel a nemzetben, annak nyelvében, institutióban. Könyv után táplálja a fantá-

ziát, mely homokon épülő oszlopot emel a nemzet multjának. Az oláhság legnagyobb tudósa *Hasdeu* könyvet is ír, melyet „*Istoria critica a Romaniei*“-nek nevez, a mi voltaképen nem más, mint a sofismák tárháza. *De mi is lehetne egyéb?*

A „kutatásnak“ minden irányára rányomta bélyegét ez a szellem. Major óta kezdték *purifikálni* (!) a nyelvet. Minden szlavizmust és magyarizmust kigyomlálni; ez lön a jelszó.

Mert látták azt az oláh tudósok, hogy nyelvük tele van idegen elemekkel. Ezek foltok a nyelven — úgy vélték — azon a nyelven, mely a *latinnál is régibb* (!). Ez nem maradhat így!... s mert a *latinnak* voltak barbarizmusai, Baritiu (Baricz) az *oláh nyelv* idegenségeit is ilyeneknek nézte s nézi ma is, s azokra a nyelvelemekre, melyek a kis latinsággal szemben, igazi *culturelemei*: ezeket a terminus technikusokat honosította meg: „barbarismu slavénu“ és „barbárismu unгурéscu“. Ilyen fogalma van Baritiu-nak az oláh nyelv történeteiről!

Irtották és irtják is serényen a barbarizmusokat az irodalmi nyelvből, helyettesítve a régi szláv és más idegen szavakat latin szavakkal, melyeket oláh kiejtés szerint változtatnak meg. A Major kora óta megjelent könyvekből látjuk, mint nő *fokozatosan* ez az új csinált nyelv az irodalomban, mely időről időre mindig *classicusabb*, s időről időre mindig *idegenebb* az oláhok édes otthonában, hol a közélet természetesen a *történeti rumén nyelvet* beszéli s beszélni fogja mindig.

A mai irodalmi nyelv telisdedteli van rakva *latin elemekkel*, úgyannyira, hogyha nyugateurópai ember *román*¹⁾ könyvet vesz kezébe, allg lát abban egyebet, mint latin, olasz, francia szavakat. Csodálatos benyomást tesz az emberre ez a csinált nyelv, melynek roppant gazdag latinizmusát az a primitív *illyr szerkezet* tartja össze.

Ha meggondoljuk, hogy a rumén nyelv eredeti latin-sága mily csekély, nem fogunk csodálkozni, hogy a szláv és magyar helyére rakott latin szavak a nyelvkészletnek több mint felét (!) teszik ki.

¹⁾ Az oláh nyelvészek a rumén nemzeti nevet is elvetették s a román t hozták forgalomba.

Mutatványúl egy csomó olyan új-latinságot sorolok itt elő, melyek szláv és magyar szavak helyére kerültek az irodalmi nyelvbe. Zárjel közt a kiküszöbölt idegenségek: ¹⁾

Az a másfél ezeréves történeti rumén nyelv ilyenformán szét van rombolva; melynek helyére egy újat „gyártottak“, a mit senki sem ért, ha külön meg nem tanulja. Új nyelv, mely nem a történelmi fejlődésen épül, nem a nemzet szerzeményeiből táplálkozik, mely mint ilyen szín- és élettelen. Ennek a consequentiája az, hogy az oláh nyelvterületen *mesterségesen* két néposztály, vagy jobban mondva *kaszt* alakúl, a műveltek és a nem műveltek kasztja.

A nemzetek nagyobbik része mindenfelé a kerek világon a nem iskolázottakból áll, a mi nem is lehet máskép.

De úgy találjuk mindenfelé a civilizált világon, hogy a nemzetek iskolázott és nem iskolázott része közt meg van a folytonos szellemi kapocs, éppen a nemzeti nyelv

¹⁾ Amicu = barát (pretin), amicia, amicitia = barátság (pretešug), onóre = tisztelet (činstá), memoria = emlékezet (pomana), liberu = szabad (slobod), libertate = szabadság (slobozenie), ama = szeretet (jubi), amor = szeretet (jubire), servu = szolga (slugá, služitor), servitiu = szolgálat (sluzba), norma, regula, instructiune = szabály, törvény (pravila), rege = király (kraj), garantu = kezes (kezes), gloria = dicsőség (slava), erou = hős, vitez (vitaz), ocasiune = alkalom (prilež), fruntaria, confinia = határ (hotar), duce = fejedelem (vodá), litera = betű (slová), morbos = beteg (bet'ag, bolnav), ora = óra (čas), nega = tagad (tagadui), delicia = élvezet, gyönyör (zabav), ripa = part (mal), usu = szokás (običaj), obiectu = tárgy (predmet), decada = évtized (vjak), opidu, urbe, capitale = város (oraš), maiestria, arta = mesterség, művészet (mestešug), abundantia = bőség (bešug, biušug), ginte, naciune = nemzet (ňam), patiintia = türelem (răbdare), sacrificiu = áldozat (žártvá), fortuna = szerencse (norok), arcu = boltzat, bolt (bolta), speclu = tükör (oglinďa), docente = tanító (daskál), cauza = ok (pričina, uká), comanda, ordina, mandatu, edictu, decretu = parancs stb. (porunká), sperantia = remény (nádežde), costu, spese = költség (keltujalá), comercu i = vásár (tęrg), mundu, universu = világ (lumja, vil'ag), eternitate = örökkévalóság (en več = örökké), plebe = pór, parazst (čaran, prost), cive, burgesu = polgár (párgar) stb., stb.

által, a mi a művelődés csatornáit mindenkinek megnyitja, mert az irodalmi nyelvek mindenütt a *népnyelvből* nőnek ki, annak örökké buzgó, teremtő forrásaiból merítve erőt és ujlást, míg viszont az irodalmi nyelv, mint a nap, az egész nemzetre hinti szét sugarait s árasztja életető melegét.

A rumén nyelvészet éppen megfordítva jár el. Nem a meglévő elemekből bővíti a nyelv fogalomkörét (szóképzés) sőt restelkedve fordul el attól s úgy szólván *lefoglalja magának az egész latin nyelvet*, s kénye kedve szerint rendelkezik vele. Major Péter óta, ki először mondta ki, hogy a rumén nyelv a latinnál régibb; ez tudniillik szerinte az oláhból fejlett és finomodott az irodalom által (!) — a rumén nyelvészet annyira beleélte magát képzelte ősiségébe, hogy ez a rendelkezés senkinek sem tűnik fel, sőt természetesnek tartja minden író azt, hogy az ősiség czímén abból minél bővebben markoljon.

Major Péter az oláh nyelv ősiségét így fejezi ki:

„... Végre figyelemre méltatni kívánom, hogy semmi esetre sem azt igyekszem kimutatni, hogy az oláh nyelv a latin vagy olasztól veszi eredetét.... mert az oláh nyelv, mint régi latin népnyelv *sokkal ősbibb mint a művelt latin*“..... tehát, folytatja..... nem állhat meg az a vélemény, mintha az oláh nyelv „a latinból korcsosult volna el“ — ellenkezőleg — „a *művelt latin van az oláhból fejlesztve*, valamint minden művelt nyelv a népiesből szokott fejlődni.....“

Ezen elven épült fel a mai román irodalmi nyelv „mely ha a latinból kölcsönöz, csak a magáéból kölcsönöz“ (!).

De az oláh írók midőn nyelvüket latin elemekkel rakták meg, egy más hibába is estek. A latin szavak lefoglalásánál t. i. oly gondatlanul s nyelvük fonetikai törvényeknek *oly sekély ismeretével* jártak el, hogy megelégedtek azzal, ha a latin szót *látszólag* a rumén kiejtéshez idomítják, mellékesnek vagy éppen feleslegesnek ítélve azt, hogy az új kölcsönzött anyagban a hangtani szabályok következetesen keresztül vífessenek.

Igy aztán a latin fonetikát összezavarták a rumén fonetikával, a mivel a nyelv egyénisége új oldalról van megtámadva.

Ha egy új-román szólajstromon végig megyünk, észrevesszük, hogy az éppen nincs beleillesztve a rumén nyelvbe. Csak szemkápráztatás az, olyan önámitás-féle, mely a külszinnel beéri. Ott vannak például a liberu, libertate szavak. Ezek mint rumén szavak indokolatlanok. A rumén nyelvnek régi balkáni latinismusában meg van a jert-tője, (jerta, jartare) a mi a libertare latin szóból fejlődött, specialis rumén hangtörvények szerint; így lett a lepus leporisból; jepure; a filius, filiá-ból: fiju, fija, mulierből: mujere. Indokolatlanok a deceniu, dictiune, binedictiune, discursu, discusiune, diligente, dispositiune-féle szókölcsonzések, mert a latin „d” hangnak „z”-vé idomulása figyelmen kívül van hagyva; indokolatlanok a clementia, clima, inclinatu szavak, mert a dunai rumén a latin olasz clavis, clamo szókat, kejä kjamä alakban ismeri; a lacte = lapte, octo = opt, nocte = näpte hangváltozások pedig a doctor, actor, perfect, corect, obiectu, proiectu, pertractare, tractatu, fictiune, respectu, colectiune, instructiune, functiunariu szavakban vannak mellőzve.

Igy vagyunk a con-képzővel: contempla, complet, constitutiune, conscientia, conventiune, computu, consumatiune, converzatiune: a ruménben tudniillik a latin-olasz con = cu.

Nem a rumén fonetika szerint vannak átvéve a favorabilu, preferabilu, legalu, egalu, nobilu, seculu, discipulu. Ezeknél a qualis = kare, subtilis = subcire, singul = sängur, avunculus, oculus = unkj, okj képzésekre kellett volna figyelemmel lenni.

Az oláh nyelvújítók a tagadó ne szócska helyett a latin in-t szeretik alkalmazni, ami a népnyelvben hiányzik: independinte, nedependinte helyett stb. stb.

Természetes, hogy a tömeges szóátvétellel olyan latin képzők és képzések egész sora került az oláh irodalmi nyelvbe, melynek semmi analogiája sincs a nép nyelvében.

Az oláh nyelvészet ilyen utakon valóságos korlátokat emel úr és paraszt közt; a szellemi jobbágyság intézményét állítja a régi jobbágyság helyére. Az iskolázás, a mi Romániában újabb időben nagy lendületnek indúlt, csakugyan oda fogja fejleszteni az állapotokat.

Az oláh nyelvújítók képtelenségeiket azzal is tetézik, hogy latin elemeken kívül, a rumén-francia rokonság czfjén specialis francziaságokat is átcsempésznek, *régi jó* és szép oláh szavaik helyébe.

Az irodalmi román nyelvben ott látjuk a „*nord*” „*sud*” frank szavakat, mjazüz és mjazénoapte helyett (Európa de Nord, Európa de Sud). A nyelvújítók nem ismerik annyira a történetet, hogy észrevennék azt, hogy e szavaknak egyedül a francia nyelvben van helyük, mint a galliai germán hódítás localis emlékeinek. Költőiket is előkelően „*bard*”-oknak nevezik, a királyt „*sir*” czfjén szólítják meg.

Valami példátlan nyelvészkedés ez, a minek nevet adni sem lehet.

A nyelvújítás az egyházra is kiterjesztette figyelmét. Egész liszták készültek, melyekkel a „*corrumpált*” egyházi nyelv megjavítandó s régi (!) állásába visszahelyezendő. Természetes, hogy ismét latin szavakkal helyettesítik a mindenütt értett szláv és görög egyházi szavakat.¹⁾

S azt képzelik a nyelvújítók, hogy ezzel egy szent kötelességet róttak le nemzetük s őseik iránt, mert hisz: Rómaiak vagyunk, a légiók maradványai, Dácia örökösei!

Arra az oláh nyelvészek nem gondolnak, hogy a nyelvet szavakon kívül más egyebek is alkotják: a nyelv szelleme, belső szerkezete. Valódi szerencse! Kétségtelen, hogy akkor a megindult nyelvújítás nem elégednék meg a „*barbarismusokkal*”, hanem neki esne a nyelv szerkezetének s tudja Isten micsoda uton módon purificálná azt is, visszahelyezendő régi állásába (!).²⁾

Az oláh nyelvészek, a mint a nyelv anyagát a *latin nyelv* keretébe erőszakolták, úgy jártak el az ortografiával.

Mikor a XVI. század végén az oláh nyelvet először írni kezdték, az első irodalmi kísérletek az egyházi szláv nyelv betűit, a cyrill-féléket alkalmazták.

1) Az „*Observatoriulu*” czimű lapban. Szeben, 1881. 6. sz.

2) Meg kell itt jegyezni, hogy ilyen törekvések a nyelvújítás első fellendülése idejében foglalkoztatták is az oláh nyelvészeket. Ilyen csinálmányoknak tartjuk Bojadzi maczedoniai infinitívusát.

A rumén nyelv kiválásának a bolgárság kötelékéből, a mit, hogy hasonlattal éljünk inkább *pólyának* nevezhetünk mintsem *rabigának* (lásd Baritiu: Catechizm. Calvin.), természetes folytatása volt, hogy a rumén nyelv, melyet történeti fejlődésének tetőpontjára a szláv nyelvhatások emeltek: külső alakjában is a cyrillismus medrében haladjon.

A cyrill betűk, eltekintve a rumén nyelv $\frac{3}{5}$ rész szláv anyagától: a c, z, č, ž, š, š, ě, ů, hangoknak megfelelő jegyeivel alkalmas volt annak kifejezésére.

A rumén nyelvnek a cyrill-betűkkel való élése a kezdett nyomokon harmadfél századig tart. Ez időn belül egyházi tartalmú könyvek (e század elejéig az oláh irodalom az egyházi élet határát alig lépte túl) a vajdaságok állami oklevelei s az első világirodalmi termékek általában cyrill betűkkel látnak napvilágot.

Ez állapotok természetesen szakadóban vannak azzal a korrallal, mikor a rumén történetírás és nyelvészkedés az első jelszavakat kiadja. Oláh grammatikák és szótárak már a múlt század végén és e század elején a *latin írással* kísérlik meg a régi cyrillt helyettesíteni. Ezzel egy időben a cyrill-írás is módosulni kezd s a latin jegyekhez igyekszik alkalmazkodni (mintegy átmenetül), bár az egyházi czélokra szánt könyvek a legutolsó évtizedekig csak a régi nehezkesebb cyrill írással érnek újabb s újabb kiadást.

A törekvés a nyelvnek európai külsőt adni, a ruméniség fejlődésének megfelelő követelmény volt. A horvátok, tótok, szlovének, bolgárok (Cankof) is ekkor formálják át régi írásmódjukat, többnyire a latin betűknek különféle jegyekkel való pótlásával: a szerbek is ekkor idomították át ortográfiájukat (Vuk Stefanovič Karadžić) a cyrill írással jegyeknek egyszerűsítése által.

A ruménségnél, a latinizmus *szerencsétlen ideája*, (mert valóban csak annak lehet azt nevezni) az ortografia kérdésében is bábeli zavarnak lett kiindulása.

A mint a rumén nyelvet ismerjük, annak állását a latinnal és olaszszal szemben a „welsch“ fogalmaival jelölve meg: tisztában vagyunk arra nézve, hogy annak átírásánál a latin jegyekkel s a latin szóalakokkal lehető csinnyán kell bánni.

A nyelv hangtani viszonyai olyan eljárást tettek volna szükségessé, a mit a szlávok alkalmaztak.

A rumén tudósok azonban ilyenre csak nem is gondoltak. Az oláh szavak hasonlítására a latinhoz és olaszhoz (a rumén nyelvészet színvonala máig is alig emelkedett ezentúl) s a Major féle ősiségi theoria *végzetszerűleg* nehezedett a nyelvújítókra, kik a purificálás elengedhetlen követelményének tekintették azt, hogy az oláh nyelv a latinhoz külső megjelenésében is minél inkább hasonlítson.

Egyik kísérlet a másikat követte (ismerünk vagy tízféle variációt) mindannyi a latin etimológiát vette alapúl, a mit az is befolyásolt, végre pedig teljesen megkötött, hogy az irodalom növésevel a százával kiküszöbölt nem latin eredetű szavak pótlására, a nyelvet, a latinból, olaszból, francziából átvett szavaknak úgyszólván végnélküli sora árasztotta el.

A külső és belső tényezők mesterséges egymásra tukmálása, az *oláhság* és *latinság* fogalmainak össze erőszakolása végre is oda juttatta a román irodalmi nyelvet, hogy annak ortografiája, fonetikája, szóképzése, anyaga: a félreértések, kétségek és ellenmondások útvesztőjénél, értelmetlen lomha zagyvaléknál nem egyéb!

De hát az eredmény megfelel a kiindulás eszméjének; a latin nyelv az oláhból fejlett hajdan, tanítja Major Péter . . . miért ne járhatná meg az oláh nyelv azt az útat még egyszer? . . . gondolják a mester tanítványai?

S ennek a szellemnek maga a *bukaresti román akadémia* a tűzhelye. A bukaresti akadémia szentesíti ezt a nyelvet s ezeket a történeteket. Most íródik a nagy román etimologiai szótár, néhány év óta pedig, egy 4,000 frankos (Cuza-féle) pályadíj szerepel a pályakérdések között, egy *húsz íven* megírandó műre, melynek „a románok dárcziai történetét Aurelianus korától a két vajdaság alakulásáig“ vagyis egy *lehetetlen thémát* kell tárgyalnia.¹⁾

¹⁾ E pályatételre az 1887. évi nagygyűlésig sem érkezvén pályamunka, a román akadémia mint (Gazeta Trans. 1887. 100. szám) olvasom, a pályadíjat 10,000 frankra emelte fel.

Ez a képe a mai oláh irodalomnak. Csupa tájékozatlanság, csupa zavar.

Az oláh nemzeti tudománnyal szemben, már régen helyes úton jár egy tudományos áramlat, melyet Sulzer, Roesler, Miklosich, Hunfalvy, Tomaschek képviselnek, a kik régen elmondták a magukét az oláh kérdésben.

Hiába! Mit érnek, ott az érvek, a hol azok előtt bedugják a füleket, hogy ne halljanak, behunyják a szemeket, hogy ne lássanak. Mert az oláh írók, a kiknek ma volna már alkalmuk többet tudni, mint Major és kortársainak: mesterségesen zárkóznak el a historiai igazság elől.

Elzárkóznak, mert kénytelenek vele!

Kénytelenek pedig politikai okokból,

Vessünk erre is egy tekintetet.

Az olvasó művemből meggyőződött arról, hogy a trajánusi Dácia s a mai kárpátvidéki oláhság között nincs *semminemű összefüggés*; hogy az oláhság Dunáninnen csak a középkorban jelentkezett s mint nomád nép helyezkedett el Erdély hegyvidékein, annak *magyar, székely, szász* lakossága közé ékelődve, melyek az ország rész kizárólagos politikai elemei voltak.

Meggyőződött arról is, hogy román fejedelemségek Erdély területén *sohasem* léteztek s nem létezhettek, sőt a két vajdaság önálló politikai élete is idegen színezetű civilizációból nő ki, a mi csak később lesz ruménné, midőn tudniillik a nemzet megalakulása e területeken végbement.

Ez a historiai igazság.

Igen, de az oláh nemzet Major kora óta más ideákban élt! Az oláh történetírás a nemzeti gondolkodásnak medret ásott, ebben a mederben haladt az egész irodalom, ebben a mederben csinálódott meg a „román“ irodalmi nyelv; ebben a mederben folyt össze az oláhság összes törekvése. A politikai érzés és aspirációk is a megásott meder irányában növekedtek. A Major-féle tanok hozták létre az oláhság egyesülésének ideáját, melynek eredménye

volna egy Havaselve, Moldva, Erdély, a magyar alföldi megyék, Bukovina, Bessarábia területén alakulandó *nagy román státus*.

Nem titok, hogy Románia nagyzó politikusai egy ilyen státus megalakulásában hisznek s e hitben oszta-koznak a Magyarország területén lakó oláhok túlzó elemei is.

Egy ilyen státus alakulását pedig csak a *trajánusi Dácia*ra való hivatkozás indokolhatja!

Folyik is a tollharcz évtizedek óta, e státus lét-jogáért. A bukaresti és erdélyi oláh ujságok naponta hirdetik az oláhok ősi jogait Erdélyre s szítják a gyűlöletet a magyar állam s a magyar faj ellen. Gradisteanu képviselő Jassyban pohárköszöntőben mondta el, hogy a román koronának hiányzó gyöngyeit (Erdélyt, Bukovinát) fegyverrel is *vissza*(!) kell szerezni. Congressusok ülnek össze, (így Nagy-Szebenben 1881-ben), melyek az európai közvélemény elé terjesztett memorandum¹⁾ alakjában tüntetnek a fennálló, politikai státus ellen (Erdély uniója).

Romániában a népiskoláktól kezdve, fel az universitásig tanítják és magyarázzák ezt a történetet (a gyengébb sarjadékoknak versekben, az egyetemi hallgatóknak „istoria critica“ alakjában; a geografiát is olyan térképekről tanítják — *Dácia moderna* — melynek részei: Havaselve, Moldva, Bessarábia (Romania subjugata), Bukovina, Erdély, Marmatia(!), Timisiana(!), Crisiana(!)

Természetes, hogy az oláh nemzeti felfogás, melyet politikai tényezők tartanak főnn: *fogva tartja az oláh tudósokat*, a kik akarva, nem akarva, kénytelenek a kikezdett nyomokon haladni, különben ellentétbe jönnének önmagukkal s ellentétbe jönnének a nemzeti politikával, melynek alapeszméjét a Traján-féle tanok s a rumenség dácziai continuitása képezi.

Nem akarom én ezzel azt mondani, hogy egy Gradisteanu vagy az akadémiai titkár Maniu ismerné nemzete történetét s politikai célzatokkal bujnék el az elől; éppen

¹⁾ Emlékirat. A román választók képviselőinek 1881. évi május hó 12-étől 14-éig tartott egyetemes értekezlete megbízásából. N. Szeben 1882.

nem. Gredisteanu, Maniu és velük együtt az oláh olvasó közönség legnagyobb része hisz a Major-féle történetekben. Nem is lehet az máskép. Egy százados irodalom, ugyanazon tónusból hirdeti ezeket a tanokat, több generatio felnőtt azokban, a nemzet gondolkozó részének úgyszólván vérébe mentek át.

Hanem azokat az oláh historicusokat értem, a minő *Hasdeu* is az „*Istoria Critica a Romaniei*“ kiváló tehetőségű, tudós szerzője, a kinek könyvéből pontról-pontra ki tudjuk mutatni, hogy az oláh nemzeti tudomány gyengéit csak olyan jó ismeri mint mi, a mit a tárgyalás módjával árul el; azzal tudniillik, hogyan kerülgeti a kérdés „*ne nyulj hozzám virágait*“, hogy síklík el lényeges és fontos körülmények mellett, lényegtelen és *látszólagos* bizonyítékoknak mesterséges fogásokkal minő kiváló szerepet tulajdonít, hogy bonyolítja össze a kérdés szálaait ott, a hol azok önként kibomlanának

De az oláh tudományosság legkiválóbb elemei is első sorban politikusok s csak másodsorban tudósok . . . Usszak az árral maguk is, jól tudva azt, hogy abban a pillanatban, mikor az oláh historiai-írás felhagy a megkezdett iránynyal: menten szétűl a bástya, a mely mellől a politika jelszavait hirdeti s megszűnik az az alap, melyen *Románia Erdélyt magának reklamája*.

Az *ösiség jogáról*, az oláh nemzet *politikai hivatásáról* mondani le theoretikus ismeretekért! . . . Micsoda kárpótlás volna ez? Halomra hányni egy egész irodalmat, melyben élő nagyságok vannak érdekelve . . . Micsoda felfordulás kerekednék ebből? . . . gondolják az oláh tudósok s fáznak mindentől s elzárkóznak minden elől, a mi ilyen fordulatra csak emlékeztet is.

Ekkor nem lehetne többé az erdélyi oláh ujságoknak sem (*Tribuna*, *Gazeta Transilvaniei*, *Telegraful Roman*) *magyar invázióról* beszélni, mely az oláh területek régi *civilizációját* semmisítette meg; nem lehetne az oláhoknak a többi erdélyi nemzetekkel szemben való műveltségi és gazdasági hátramaradottságáért untalan a magyarságot s a magyar államot tenni felelőssé, hanem a *faj eredeti characterében*, bevándorlásának körülményei-

ben, s a bevándorlást megelőzőtt történetekben kellene keresniök az okokat s kénytelenek volnának beérni azzal a helyzettel, a melyet a magyar haza *befogadott idegen ajkú* lakosainak oly *páratlan bőkezűséggel* biztosít (Nemzeti-ségi törvény). Az ifjú Romániában is új korszak kezdőd-nék: a szerény megférés kora, a hatalmasabb és öregebb szomszédal a Kárpátok mögött.

De ki érné be ezzel ma a fiatal Románia politikai köreiben s az erdélyi oláh ujságok redactióiban?

Az oláh nyelvtudomány és historiaírás ilyen körülmények közt a *legsiralmasabb tétlenségre* van kárhozthatva. Az oláh tudósok folyton hazug útakon kénytelenek haladni, hitegetni magukat s *átlatni a közönséget* s kénytelenek nézni, hogy a rumén nyelv és nemzet kritikai történetei, hogy *íródnak meg idegen irodalmakban*, melyeket a nemzet minden tiltakozás ellenére is elébb-utóbb *el fog fogadni!* s hogy vesztenek az ő jelszavaik az idegen munkásság eredményei mellett.

Mitevők legyenek ilyen kényszerhelyzetben? azt teszik az oláh írók, (tisztelet a kivételeknek) hogy mivel érveik nincsenek, *értéktelen műveik* tekintélyét erőszakolják, gyanúsítanak, vádaskodnak, szerte és folyton hirdetik, hogy egy Roesler Róbert, egy Miklosich, egy Tomaschek *ignoránsok* a rumén nyelv-kérdésben, hogy *historia hamisítók* (miért, kinek a kedviért?), Hunfalvy Pál pedig a *magyar chauvinista politika eszköze* stb. stb.

Ha pedig köztük akad ember, a ki a tudományt, nem a nacionalitás hamis szempontjából és eszközeivel műveli, de olyan eszközökkel és czélokkal, minővel azt Nyugat-Európában művelik: az menten *bukott ember*. Az érdemes Cihac, a kiváló oláh nyelvtudós, a „Dictionnaire d'etymologie Daco-Romane“ szerzője a példa rá, a kinek vétke az, hogy két kötetes művében a rumén nyelv latin eredetű és idegen anyagát külön választotta, a miből kitűnik, hogy a rumén nyelv összes anyagának *egy ötöde* latin eredetű, *három ötöde* szláv, egy (ötödik) ötöde albán, görög, magyar stb.

Cihac bukott emberré lett Romániában (úgy tudom Wiesbadenben élt és írt; műveit pedig majnai Frankfurtban nyomatta); róla jegyezte meg keserűen Maniu:

„s ez az ember a román nemzet kebelében nőtt fel!“¹⁾ Tavaly, mikor a lapok Cihacnak halálhírét közölték, a román sajtó, egy-két közönyös sorban emlékezett az oláh nyelv-tudomány e derék s mindenesetre legeurópaibb képviselőjéről.

Ilyen körülmények között, a román történetirodalom emberei két kézzel kapnak egy-egy nyugat-európai író munkája után a ki távol a kérdés forrásaitól s be sem láthatva a román nemzeti tudomány műhelyébe: jóhiszeműleg áll melléjük.

Az oláh tudománynak közvetítőkre van szükségük. Ilyen közvetítők Picot, Jung, Pič, Kiepert.

Jung könyve újabban jelent meg második kiadásban. A román sajtó melegen üdvözölte az új kiadást, amit a tudós író meg is érdemel, mert a könyv őt a duna-melléki *római történetek* legszorgalmasabb bűvárai egyikéül mutatja be; mi is haszonnal forgathatjuk a könyvet, méltán sajnálhatjuk azonban, hogy a derék történetíró nyelvi kérdésekben az oláh tudósok vékonyka tudományával beéri s ugyszólván semmi ügyet nem vet arra a nagy vitairodalomra, mely az oláh nyelvkérdés körül keletkezett.

Ilyen közvetítő Kiepert, a nagynevű geografus is, aki azt hiszi (Lehrb. d. alten Geogr. 337.), hogy a régi Dácia s az oláhság mai lakó földeinek (esetleges) egyezésére theóriát lehet építeni.

Jung, Kiepert tekintélyek, Miklosich, Tomaschek, Hunfalvy ignoránsok — az oláh *nyelvtudományban!*

¹⁾ Maniu. Romanii in literatura straina. Bukarest. Akadémiai kiadás. 1883. 142.

XI. FEJEZET.

AZ OLÁH NEMZET KÉPE.

ethnologus, a ki népeket akar megismerni, keresse fel őket tűzhelyeik körül, lássa otthon, mindennapi köntösükben, foglalkozásuk, életviszonyaik között. S a kinek szeme van, hogy lásson: többet fog látni akkor, mintha könyvek kalauzolására bizza magát. Aki az oláh népet akarja megismerni, járja be Erdély hegyvidékeit, keresse fel az oláh alföldet egy Krajovával, Tirgovisttel, keresse fel a fővárost Bukureštet, a Dimbrovicza partján s vesse össze a látottakat. A vidékek, melyek szemei előtt vonulnak el, falvak, városok, melyeknek utczáin az élet hamisítatlan alakban jelenik meg előtte: olyan képzetet nyújt a szemlélőnek, melyből a jelennel együtt, a multat is megismeri.

Ha az erdélyi hegyvidékeken járunk, feltűnik mindjárt, hogy a városi élet mindentelé vagy magyar vagy szász. A városok közepén római katolikus, helvét vagy lutheránus egyházak tornyai emelkednek ki a házcsoportokból; legtöbbször régi, vagy éppen középkori építmény, góth stílusú falkákkal; a belvárosok lakosságának legnagyobb része is magyar és szász. S a hol oláh lakosság is helyt foglal, azt a külvárosokban találjuk, kisebb és szerényebb házsorokkal s a XV. és XVI. századnál sehol sem régibb egyházzal, bizánczi festésű képek a szláv feliratú síremlékekkel, a miből nyilván kitűnik, hogy csak újabb járuléka a középkorba nyúló városi életnek Transilvániában. Kolozsvár, Gyulafehérvár, Szeben, Brassó s annyi más, ma már oláh lakossággal bíró város a példa rá.

Nincs Erdélyben egy város se, mely oláh alapítás volna. Nincs egyetlenegy pontja sem Erdélynek, melyről azt mondhatnók: ez azt oláhság központja. Összefüggés nélkül, szerte a hegyvidékeken s a hegyek alján találjuk az oláh községeket, kisebb nagyobb falvakat. Legtöbbször

egymástól elszórt apró lakokból álló telep, egy-egy messze eső templommal, hova egész hegyvidék gyülekezik ünnepek alkalmával. Brassótól Mármaros legtávolabbi széléig, ilyen szakgatottság jellemzi az oláh vidékeket, melyeknek típusa ma is a *pásztorélet*. Ez a legkedvesebb foglalkozása az erdélyi oláhnak. Érdekes és jellemző, hogy Magyar és Erdélyország területén lakó 2.500,000-nyi oláh lakosságnak, csak aránytalanul kicsi százaléka: 77,000 ember lakik városokban.

Jellemző az is, hogy a görögkeleti román metropolia, mely 1864-ben alakult meg, a szászok főhelyén *Nagy-Szebenben*¹⁾ székel, ide gyűlik az intelligencia, itt nyomódott soká a legrégebb s legelterjedtebb oláh hirlap is a „Gazeta Transilvaniei“.

Hogy az oláhságot a városokban idegen lakosság előzte meg: az a görög keleti felekezeten belül is constatálható, vagyis hogy a legrégebb görög vallású (oláh) városlakók nem rumének, de szerbek, görögök és bolgárok voltak. Ezek, mint kereskedők és iparosok alapítják nagyobb helyeken, a régebbi görög vallású egyházakat.

Az aradi oláh egyház alakulásánál már láttuk ezt. Így alakultak meg a brassai, alvinczi s az ország fővárosában Budapesten is a görög-keleti egyházak, melyekben ma rumén, (a budapestiben még görög és rumén) az egyházi nyelvt. Nagy-Váradon a Szent-László téren is diszes nagy templomuk van az oláhoknak. Ezt sem ők alapították. Az oltárfal előtt a templom talapzatába egy sírkő van építve, Mihályi Kristóf egyházi felügyelő emlékére, kinek hamvai a templom sírboltjában vannak eltemetve. S e síremléken, mely 1780-ban készült, négy nyelvű (latin, magyar, görög és ó-szláv) felirat olvasható. Rumén felirata nincs, mert a Bihar-megyei vidéki oláhság, mely a megye hegyvidékeit már a XVI. században lakta (lásd VIII. fejezet) még nem nyomult a megye székhelyére; az egyház 1780-ban még görög-szerb schizmatikus egyház volt.

A pásztoreléttel járó elszórtság hozza magával, hogy az erdélyi oláhnál a „patria“ fogalma nincsen meg olyan

¹⁾ Az oláh könyvek Szebent hol Sibiiu-nak, hol Sabinu-nak írják, összekötve e nevet a Sabin-okkal.

alakban, mint földműves népek tudatában. Hegye, erdeje, legelője neki a haza, ilyenről tudnak dalai is, melyeknek melabús melódiáiban a pásztorkürt visszhangját véljük hallani. Egész világnézete a nomád élet színvonalán áll: „A rumén népköltészet, az eszmék egyszerűsége és természetességével, a lakott föld zöld hegyeinek, hímes réteinek, zugó patakjainak, sokszínű virágainak s általában a természet jelenségeinek szeretete által mindég a pásztorihoz szított — írja egy oláh író.¹⁾

Régi is hegyek ormaihoz, szakadékok és barlangokhoz vannak kötve, melyeket csetályéknak (četate) nevez, hova zivatarok alkalmával menekül nyájaival. Mesés hősei sem kalandos lovagok, de pásztorféle hősök, naiv gondolkozással s olyan tettekkel, melyeket a nomád élet viszontagságai magyaráznak.

Apró hegyi lovon ülve, tarka katrinczás bogár szemű oláh asszonyt látunk, (gyakran festői szép alakkal) a mint koczogva a hegyi uton a lenszálat fonja; ura egyikét lovat hajt, melyekre dézsák vannak kötözve. Az ut szélén nyers kövekből összerótt kereszttele áll, mely előtt megáll, süvegét leveszi, görög ritus szerint vet keresztet. Vásárra menők. Majd gyapjut s juhsajtot szállító mőcczal találkozunk, kitől megtudjuk, hogy falubelije a közeli erdőben hatalmas medvét ejtettek el.

Bolyongásunk közben falut érünk, melyen keresztül kristály vizű patak folyik. Néhány utczasor képezi a faluskát, melynek közepén a fából épült biserika (egyház) áll, mellette egy □ alakú állványról deszkatábla csüng, a mi a harangot pótolja.²⁾

Egy ilyen erdélyi faluban sokszor a pap, dászkál vagy jegyzőn kívül (akik többfelé egész vidéknek szolgálnak) alig találunk más írástudó embert s aki érti a betűt, cyrill betűkkel (ku patkove) írja alá nevét. Néhány évtized előtt pópák is voltak még, akik írni nem tudtak s tudományuk abból állt, hogy a cyrill-betűs liturgikus

¹⁾ A. Urechia Vazul: Buletin. instruc. publ. I. 126.

²⁾ Táká (albán tokê, olasz tocco).

könyveket olvasni tudták hiveiknek. Ma már sok gondot fordít a gör. kelet. román metropolia a papok képzésére s szeminariumaiból olyan emberek kerülnek ki, mint más felekezetek intézeteiből.

Olyan erdélyi oláh pópát azonban láttam magam is, vásáros alkalommal, a ki tüszőt s parasztöltözetet viselt s papi állását hosszú szakálla s nagy selymes kalapja jelezte, minőt az oláh papok viselnek.

Ha oláh faluban ünnepnap időzünk, igazi gyönyörűséget nyújt az öltözetek szépsége. Különösen a nők. Az oláh nő különben is szép, tarka öltözetében pedig festői jelenség. (Az oláh nők szépségében áll a rumunismus egyik tényezője. Erdélyben a magyar legény szivesen vesz oláh leányt feleségül, míg a magyar vagy szász leány oláhhoz ritkán megy férjhez.)

Vasárnap vagy ünnepnap délutánján a templom táján, vagy a kocsmá udvarán összegyűl a falubeli fiatalság s tánczszal üzi az időt. Legkedveltebb tánczuk a „hora“ körtáncz, melyet legények és leányok nagy körbe fogódzva lejtenek. A hora balkáni eredetű (a név maga görög: *χορος*;) mint ilyen az egész Balkánon el van terjedve. Tánczolják ezt Hellásban, Albániában, (alb. *hóra*) Bulgáriában, Szerbiában. Szláv területeken kóló a neve.

Oláh vidékeken járva, feltűnik a szemlélőnek a viseletek különbsége is s a typus, mely az egyes oláh vidékek lakosságát megkülömbözteti.

A krassói oláh s a mócz, a mezőségi, s a hunyadmegyei, a szebenvidéki s a mármárosi, más-más benyomást fog tenni rá, s aki az oláhság alakulását csak nagyjából is ismeri s Kelet-Európa s a Balkán népei közt forgott: rá fog ismerni s nyomon követni azokat a tényezőket, melyekre s különbségek visszavezethetők.

A krassói oláhság viseletét az Albán hegyvidékeken is megtaláljuk; Zajkány-Bukova hunyadmegyei oláh közösségek viseletében a szerb eredetet ismerjük fel, Boros-Jenőben (Aradmegye) magyarosan öltözködnek, az erdélyi mezőségen s a magyar megyékben dívó fehér posztó öltözet diszitményeit az úskübi bazárban (Észak-Albánia) maczedoniai bolgárok és oláhok ruházatán láttam.

Alig kell mondanunk, hogy a „rómaiság tudata“

amit könyvirók csináltak meg, az oláh nép körében teljesen idegen. Még a *rumén-faj* ethnografiai egysége is tul van a köznép látkörén. A rumén faj életviszonyai, az erdélyrészi, moldvai, oláhországi ruméniség egymástól külön, össze nem függő körülmények közt való megalakulása magyarázza meg, hogy a nemzeti összetartozóságot az élet nem ismeri. Maga a rumén név sem általános. A rumén nép vidékek szerint nevezi fajbeli testvérét. Az erdélyi rumén *muntyán*-nak hívja az oláhországit, míg az *ungurén* alatt a magyar alvidékről Kis-Oláhországba átjáró ruméneket érti. Erdélyben a havasi oláh: mócz, az Abrud-, Toroczkó-, Bánffy-Hunyad vidéki: mokány, a határszéli: marzínán. A moldvai magát moldován-nak, nyelvét „limba-moldovenáska“-nak hívja; így az orosz területeken lakó rumének is.

Erdélyi utunk után Romániába készültünk. Brassó alatt kanyarodik le a vasutvonal, mely a tömösi szoroson Bukarest felé vezet. A gyorsvonaton ülünk, mely Brassóból délre érkezik a román fővárosba.

Rendkívül szép, regényes úton vágat a vonat. A tömösi szoros, melyen át a Prahova ezer akadály közt, bujkálva, eltűnve meg előtörve, folyton emelkedő sziklatömegek, festői fenyvesek s áttört hegyfalak alatt lassan halad tovább, oly megragadó tájkép, minőhöz hasonlót csak Helvéciában találhatunk.

A legpittoreskebb pontok egyikén, a vasutvonalra néző emelkedésen honvéd emlék tűnik szemünkbe! Itt állták útját a székely csapatok 1849-ben az oroszok hatalmas haderejének, mely a maroknyi székelység védelmével szemben, csak a legmegfeszítettebb erővel tudta az átjárást kierőszakolni. Tünődünk az emléken, s az emlékhöz kötött eseményeken. Gondolataink a régmúltban is járnak, mikor a szoroson túl Havaselvén még más világ volt.

Cumánia sorsa jut eszünkbe. A magyar királyok csatákat vesztek a Kárpátok alatt s nem tudták hatalmukat azon túl is meggyökereztetni.

A természet döntötte ezt így el! A Kárpátok rengetegek örök határvonalat vonnak Erdély s Havaselve közt. Egy

gazda nem birhatja a két területet, sem az mely innen, sem az mely túlhan az úr....

Másfél óráig vágat már a vonat, mikor Predeált érjük, a magyar-román határállomást. Az indóház mellett, emelkedettebb helyen őrálló dorobánczot látunk, sűrű katoná köpenyében, fehér szíjjal derekán és félrekapott süveggel fején, melyen a nemzeti kokárda mellé magas toll van tűzve. Mellére szorított jobb karjával tartja fegyverét. Érdekes alak; félig katoná, félig kárpáti vadász.

Rövid ideig a szoroson haladunk még, — majd szélesebbre nyílik a Prahova völgye s nagy sík tájak bontakoznak ki az elágazó lejtők mögött.

Dél van, vagy délutáni egy óra, mikor a távolban gyárkérmények füstölgése jelzi, hogy a keleti Párishez közel vagyunk.

Kíváncsian nézünk ki a coupé ablakából, de Bukarestből, mely lapályon épült, alig látunk valamit. Rövid idő múlva, az utitársak mozgásából vesszük ki, hogy a főváros már előttünk van.

Megérkezünk Bukarestbe. Az indóház előtt pompás bérkocsik hosszú sora áll, melyek néhány percz múlva a „Strada Grivită“-n reptülve viszik az utazókat a városba. A griviczai út (a híres csata emlékére) földszintes és egyemeletes házaival, itt-ott deszka kerítéseivel és csárdáival, melyek előtt paraszt szekerek állanak, kovács műhelyei és szatócsboltjaival nem teszi azt a benyomást ránk, mintha királyi székhelyen volnánk. Az utcza sűrű népe, festői öltözetű pórnép, egy-egy elvonuló dorobáncz csapat, a szőlőjét, brágáját nagy hángon kínáló gyümölcsárus, a bérkocsisok meg nem szünő lármája, a sipoló Tramway azt a hatást teszi mégis ránk, hogy nagy városban vagyunk, élénk és törekvő élet központjában.

Szűk utcák tömkelegén, folyton nyüzgő járókelők közt, kies kerti lakások rácsai előtt, majd alacsony vityilló s plakátokkal beragasztott kerítések, majd byzanci stylu templomok mellett s díszes utczarészleteken a kirakatok végtelen sora előtt haladva, csakhamar megérkezünk a „Hôtel Dacia“ elé, mely a nagy vásártéren áll.

Nagy város, tömérdek utcza s megszámlálhatlan templommal, melyek mind byzanci kupolákkal ékeskednek. Az utcák szűkek, többnyire egy emeletes há-

zakkal szegélyezve, alul a boltok hosszú soraival, melyek elé minden kigondolható árúcikk van kirakva, mikre az utcáról lehet alkudni.

A város közepén a Dimbrovicza folyik, vagy jobban mondva a Dimbrovicza árka fut át egy kis zavaros vízzel. A hagyományos dal azt tartja róla, hogy:

Dimbrovica apa dulče
Čine- o be nu se maj duče . . .

Bukarest utcáin járva kelve *keleten* érezzük magunkat, bár az utcái élet orientális színezetébe az európai hatások erősen belevegyülnek.

Egy-egy vonalán, a Calea Victoriein (az egykori Podu Mogoşoj), az Akademia boulevardján határozottabb alakban látjuk a felülkerekedő európai színezetet, bár itt sem értjük meg, hogy Bukarest miért volna Paris sur Dimbrovicza? Az ensemble hatása, a mit Bukarest tesz ránk az új Athénét juttatja eszünkbe, a hepehupás kövezetű régi városrészek agóráival, a Hermes és Aeolus-utcákkal s az új útvonalak és terekkel, hol úgy mint itt: keleti s nyugati áramlatok találkozását látjuk meg mindenben.

Míg a Calea Victoriein, hol a régi barokk s az új renaissance stílusú királyi palota, színház s más nagyobb középület áll, a járókon elegáns közönség hullámszik, beszélve azt a nyelvet, mely prieten és frate helyett előkelően amice-t, povod helyett ocasiune t, čas helyett órá-t, sluga helyett servu t mond: addig a mellék utcákban s a Dácia-téren igazi balkáni világot találunk.

A pékműhelyek nagy ablakai az utcára nyílnak, sétaközben látjuk, hogy rakják a kemenczébe a lepényeket — nyitott boltokban, maguk alá szedve lábaikat, szorgalmas bolgár szücsök dolgoznak, — a zugráv boltja előtt vidékiek alkudoznak valamelyik szent képére, — a pénzváltó csörgeti bányéit, — sajtkereskedés előtt parasztszekérről rakják le az apró bődönökbe rakott juh-túrót, — laczikonyhák előtt hamálok (teherhordók) és parasztlakoznak, — az utcái árusok „strugur, strugur! braga braga! apa de Filaret!” kiáltásokkal kínálják árúczikkeiket s a járókelő, lótor futó mindenféle népet, sertéseket hajtó paraszt akasztja meg útjokban. Egy-egy

kaluger magas süvegével komolyan lépdél a boltok előtt, csinosan öltözött uri ember szállólevélben friss földiepret visz s a szállóárus, uri hölgynek mér ki árucikkéből, terhét, a mit két kosárban egy ív alakú rudon hord lerakva a járó szélére.

Egy sarkos ház lokandája előtt, melynek nyitott ablakán tódúl az útczára az ízes halászlé illata: görög és albán beszéd üti meg füleinket. Érdeklél hallgatjuk mindakettőt, különösen az albánt, melyről nem tudtuk, hogy Bukarestben ma is honos. (Később megtudjuk, hogy a román fővárosnak sok albán lakosa van, kik „Drita“ czím alatt egyletet is alakítottak (sőt lapjuk is van), melynek élén Urechia Vazul román író áll, a ki maga is albán eredetű).

Egy mellékútczában alacsony házak közül kiemelkedő egyházba (Biserica St. Vineri) lépünk, melynek csillogó kupoláin a verőfény játszik. A pompás ikonostas, a szent képek gazdag aranyozásai, a nehéz függő lámpák s az örök világosság, a csillagos boltozat s a falak tarkasága meglep bennünket, de hidegen hagy a byzanci ragyogvány. Az egyházi a bejárat mellett egy szekrényen pénzt olvas s kötözget zacskókba, az egyház egyik oldalán beteg gyerekekre olvasnak a papok . . . a sekrestyés az ikonostas előtt járkál s légyecsapóval verdesi a szentek képeire szállt legyeket . . . a nap üvegablakokon át vakító fényvel süit az egyházba, s török meg a széles kőkoczkákon, melyeken az ablakok tarka szinei folynak szét.

Az Akadémiának s az Egyetemnek közös épülete van Bukarestben; itt van a Muzeum is elhelyezve. Előtte sétány közepén Vitéz Mihály lovas szobra áll, alul két ágyúval, melyeket a törököktől a román hadak szedtek el.

Dél felé jár az idő; az egyetem lépcsőiről jókedvű fiatalság siet le, közbe tudós professorokra vélünk ismerni, iratsomóval hónuk alatt. A lépcső alján marczona dorobánczok ülnek (a muzeum őrségéből), egyikök a fal felé támasztva puskáját, az aszfaltra nyújtva ki lábait s a „pestyé“-ből nagy léleknyugalommal falatozik.

Este színházba megyünk, hol Bukarest elegáns tár-

saságait találjuk együtt. A földszinti zártszékek első sorait, mint más európai városban, a jeunesse d'orée foglalja el, mely a felvonásközökben a város szépségeit látcsövezi, kik a páholyokban ülve, kecsesen tartják szép fejeiket s kicsi keztyűs kezeikkel játszanak a színlappal, melyre ez van nyomtatva nagy betűkkel: „Balul slujilor. Itt-ott gyémánt ékszer villan meg egy-egy ifjú bojár hölgy nyakán, némely idősebb s kissé tarkán öltözött uri hölgy karján több karpereczet is látunk.

A sokféle és rikító színek jellemzik a színházat s a közönséget. A nyelv pedig mely zsong körülöttünk, az a finoman csiszolt, az a *magasabb* román nyelv, melyet a karzat közönsége meg nem ért.

Az előadás valami operette-féle, nemzeti stílusban s nemzeti zenével. A komikus ajka szélén azt az édeskés ravaszsgot s tettettet együgyűséget látjuk, melylyel falukon a mesemondó a köré gyűlt hallgatóknak mondja el tréfás adomáit; a hangszereit s európai formába öltöztetett zenében is felismerjük azokat a pásztori melódiákat, melyek az erdélyi havasokon olyan regényesen hangzanak.

Az egész képen, a mit Bukarestben látunk, nem találunk *semmi rómain*. Byzancz az minden ízében, annak fénye és árnyaival, mibe a balkáni hegyvidékek patriarchalis motívumai vegyülnek. Hiába kendőzi magát Bukarest, byzanczi város marad; hiába játsza az új oláh nyelv a „rómain“, nem lesz az latin soha s s Vergilek, Lucretiusok, Coriolanok és Trajánusok (kedvelt keresztnevek művelt román családokban) sem hozzák őket közelebb a rómaihoz; a „*legionista*“ képében, melyet a román nemzeti bank papírpénzeire nyomtat, sem fog senki a *dorobánczok* úsére ismerni.

De miért is akar az oláhság minden áron más lenni, mint a mi? Hiszen úgy, a hogy látjuk, természetes, igazi mivoltában: oly szép, érdekes faj. Nyelve csodálatos alkotásával, illyr, római, görög, bolgár, kún, török és magyar elmeivel, olyan eredeti compositió, hangzásában pedig

annyi varázs van! Mily szép az a nyelv, melyet a nép beszél a falvakon, a hegyek között, mely a nemzeti génius igazi kifejezője, a miben poesise, humora, egész lelke szabadon nyilatkozik. Mennyi báj van abban a kerésetlen egyszerűségben, a mely beéri azzal, a mije van.

Jő egy kor — hiszem — s pedig közel van már, mikor az oláh nemzet új korszakot fog kezdeni, mikor vissza fog térni *önmagához*, megfogja ismerni nemzeti individualitását s törekvéseit új mederbe fogja terelni, hogy egyénisége előnyeit minél jobban kifejthesse.

Be fogják látni a jövő oláh nyelvészei, hogy valószínű *sérelem* volt a nemzeti géniuszal szemben, midőn avatatlan kezek, megvetve a nyelv traditióit, annak történelmi szerzeményeit — gyöngyöket és ereklyéket — mint *limlomot* szórták szét s „javítás“ czíme alatt vásári olcsóságokkal aggatták tele, a miknek a becse *éppen semmi!* Befogják látni, hogy a nyelvek, a hogy megalakultak, a népek *történeteinek fonalán* alakultak meg. Az egyes szavak színes mozaik kövecskék s a nyelvmotívumok, melyekből a kép megalakul. Az oláh nyelv képe sokszínű mozaikból alakult meg, s ha kissé bizarr is: így szép, mert igaz.

Az angol nyelv is ilyen mozaikból kirakott kép. Normann-francia szavakkal van elárasztva, s ezek (mint a rumében a szláv) legnagyobb része kulturális fogalmakat fejezi ki. S az emberi szellem legnagyobb alkotásai mégis az (idegen műveltségben növekedett) angol nyelven vannak megírva. Angliában senki sem szégyenli a normann-hatást s a normann-korszakot, senki sem igyekszik kiküszöbölni a történelmi emlékezetből, mert mindenki tudja, hogy a normann hódítás kora egyszersmind az *angol faj alakulásának egyik stádiuma*; a normann hódítók vére nem apadt ki, de a mai angol ereiben is folyik kelta és germán vérrel vegyülve.

Minden nemzet így alakult meg, vérkereszteződés útján s így alakulnak a nemzetek folyton, szakadatlanul, míg csak emberiség lesz. A fajok összefolynak, újra meg újra alkotva, felfrissítve a nemzetet, mely egy *nyelv keretén* belül növekszik olyan idegen elemeket szedve össze, melyek az összeolvadással járó versenyben felülkereked-

tek. Minden ilyen nyelvelem egy-egy emlék, mely a *nemzetet magyarázza*.

Be fogják ezt látni az oláhok előbb-utóbb s szakítani fognak mai hiú törekvéseikkel; akkor aztán a balkáni pásztor-oláhsággal együtt, a bolgárok, szerbek, kúnok és böszörmény-jászok, a moldvai ruthének és lithván-lengyelekben is *véreiket* fogják emlegetni, mint a kikből nemzetük megalakult, a kiknek története az *ő történetük*, s majd akkor azt a *historiai oláh nyelvet* fogják új erővel művelni, melynek fonalán alakult meg a nemzet, győzedelmesen bontakozva ki, az összetódult ethnografiai konfigurációk közül.

Mig ma az iskolák csak a *nagyzás mételyét* oltják az ifjuságba s a *rómaiság* szertelen hirdetésével a serdülő elmét ferde gondolatvilágba erőszakolják s útját állják annak, hogy a nemzet magát igazi mivoltában lássa: a közel jövőben *ifjú elmék* fognak síkra szállni, a kik a nemzet sokoldalú tehetségeit *bilincseikből* fel fogják szabadítani.

S az olvasó csodálkozni fog azon, hogy volt idő (1885-ben), mikor a bukaresti *román akadémia egyik titkára, Maniu*, ilyen tanokkal lehetett népszerű és tudós:

„Traján kolonusainak ivadékai“, a királyi vérből származó faj élő emlékei, tizenöt századon át *tolakodó rablókkal* küzdve elmondhatják az ó-kori spartaiakkal: borzasztó szenvedéseket viseltünk el, századokon keresztül óriás harczokat vívtunk, hanem a Duna völgyében, a Pindus és a Kárpátok hegységei között Róma *nevét, nyelvét és törvényeit* férfiasan megvédelmeztük!!“

„Dácia talaja *e nemzet kalváriája lett*: mert nem hagyta el. — Nyelve, neve, elnyomói előtt gúny, megvetés tárgya, mert nem vetközött ki belőlük. — Az ország törvényei (értsd Magyarországé) a heloták sorsára juttatták, a *rab-szolgaság igáját* vetették nyakába, mert nem akart előle kitérni...“

„A feledékenység bűne a fanatizmussal születik, mely a *magyar tudóskat* a nevetségességgel határos önhittségre ragadja, midőn azok a ruménségben a magyar kultúra nyomát keresik, jól tudva pedig, hogy nekik ugyan nincs mit adniok; a mijök van tulajdonuk; minden idegen kölcsönzés vagy *bitorlás* — első sorban éppen az *oláhok*...

tól, a latin-római kultúra hordozóitól Dácia területén!!“
stb., stb.

Az ilyen *deklamációknak* nem lesz akkor többé hatásuk, s az író, a faj természetes felfogásában fog termékenyebbnél termékenyebb eszméket találni, melyek mint a friss hajnali szellő üdítik fel a gondolkozó lelkét.

A történetíró s nyelvésznek majd a maguk nevéen *szabad* megnevezniök a dolgokat s szinte látjuk, hogy a *rumén nyelv tanára* a bukaresti egyetemen már ilyen alakban fogja tárgyalni az oláh nyelv történeteit:

I. *Illyr öskor.* (VI. századig Kr. u.) Albán-romen rokonság. Albán szavak a ruménben. Grammatikai formák. Fonetikai kapcsolatok.

II. *Római hatás kora.* (VI—VIII. század.) Szókölcsönzés a lingua rusticából. Pásztorkodó életviszonyok kifejezései. Emlékezések a római hódoltság s a latin kereszténységre. Nemzeti név.

III. *Szlávokkal való első találkozás kora.* (VII—VIII. sz.) Szláv hatás a nyelv alakulására. Tizes számrendszer; képzők.

IV. *Byzanti kor.* (VIII—IX. század.) Görög kereszténységgel való érintkezés; görög kölcsönszók.

V. *Szláv civilizáció kora.* (IX—XII. század.) Kulturszavak tömeges kölcsönzése. Szláv államokban való élés.

VI. *Költözöködés kora, dunántúli területekre.* (XIII—XIV. század.) Magyar-romen kapcsolatok Erdélyben. Havaselve és Moldva alakulása. Szláv állami és egyházi nyelv.

VII. *Az oláhság nyelvi egysége.* (XVI. század.) Assimilált szlávok, albánok, jász-kúnok eloláhosodott magyarok. Rumén egyházi-nyelv; rumén államnyelv a vajdaságokban.

VIII. *Nyelvújítás kora.* (XIX. század.) Az irodalmi rumen (román) nyelv új-latinismusa.

S majd akkor — de csak akkor — ha a százados köd eloszlik: az oláh irodalom nem fog többé a magyar tudományosságban sötéten gondolkozó *ellenfelet* látni, — de *idősebb testvért*, a kinek módjában volt *többet élni, többet tapasztalni!*

Hogy e korszak mielőbb beköszönjön: első sorban a *román nemzet érdeke!*

Néhány napot töltünk még Bukarestben, majd Krajovát, Turnu-Severint kereszük fel, hogy a Dunán-folytassuk utunkat haza felé.

Turnu-Severin alatt az innenső oláh s a tulsó szerb parton Traján hídjának maradványai romladoznak.

Elnézzük a táját, mely oly változatos históriát látott.

Tünődünk a romokon s képek vonulnak el lelki szemünk előtt.

Ott látjuk a légiók pionnirjait, kik a damaskusi Apollodoros terve szerint ácsolják és rakják a hid gerendáit, melynek fáját mősjai erdőségek tölgyeiből vágják; majd a kész hidat látjuk, hatalmas karzatokkal, midőn azokon római gyalogság vonúl keresztül, lovas cohorsokkal, társzekerekkel, segélycsapatokkal; a Dunán a flotilla hajói állanak, fedezve az átvonulást.

Látjuk aztán a mint később egy Trajánus hirnevére féltékenykedő császár felgyújtatja a hatalmas alkotást: hogy csapnak fel a lángok óriás füstfellegek között, hogy bomlik, roskad s hid, hogy hull az üszök a Duna hullámaiba.

Majd ismét mozgalmat látunk a partokon. Hajók és bárkák hadi és polgári népet szállítanak át a vizen. Római hadi jelszavakat, görög, syriai nyelveket vélünk hallani, melyeket a tulpartra igyekvő csoportok beszélnek. Kivándorlók, a kik a gothok elől kincseiket vive magukkal új hazát keresnek a tulparti tartományok városaiban.

Mögöttünk egy kökénybokorban rigó fütyöl. Mintha mély csend venne körül, melyet csak a magányos madár hangja szakaszt meg... Néptelen vidéken képzeljük magunkat... A merre látunk, berkek, erdők, buja füvű mezők zöldelnek. Seholy embernek hire sincs... A Duna színén hal dobja fel magát s eltűnik...

A romokon fű nő magasra s cserje ássa bele gyökereit a porló kövekbe. Századok vonulnak el az eltelejtett romok fölött... S íme! A parton halászkunyhó épült... a berkek mögött kis falucska látszik... Lovakat itatnak a Dunában... A szerb partok felől deréglyék nyájakat hoznak át. A falu alatt nádból fopt aklokból bégetés, a legelőn tehenek csengői hallatszanak. Egy halmon pásztor hever, csimpolya-szóval úzve a hosszú időt... Mikor a nap lemegy, hazatérő süldők nagy port verve rohannak végig a falu utcáján...

... A gőzös érkezik Viddin felől. Gondolatainkból felocsúdnak... Hazafelé!..

Hajóra ülünk a gyönyörködünk a tájban, mely mind regényesebb lesz. Orsova táján a sziklafalba vésvé Traján táblája tűnik szemünkbe, kétoldalt szárnyas géniuszek és delphinekkal:

IMP · CAESAR · DIVI · NERVAE · F
 NERVA TRAIANVS AUG GERM
 PONTIF · MAXIMVS TRIB · POT III
 PATER · PATRIAE · COS · III
 MONTIS · E · FLVVII ANFRAC · BVVS
 SVPERATIS · VIAM · PATEFECIT

Erre vezetett a „Via Traiana“... A vizparton nyárfa-cserjék fehér levelei rezgenek... seregélycsapat hangos zsvajjal tör elő közülök... a cserjés alatt nagy süvegű oláh halászkok szárazhalat pirítva tüzelnek...

Könyvet veszünk elő, hogy olvassunk. Xenopol könyve: — „Les Roumains au moyen âge. — *Une énigme historique*“ — akad kezünkbe. Lapozgatunk benne.... Minden sora mintha furcsábban hangzanék mint máskor...

Azt hisszük *nagyon fiatal* ember írta... *Rómaiak vagyunk, a légiók maradványai. Dácia örökösei!*... Hosszú jelszó!... *Nagyon fiatal tudó* kell hozzá, hogy egy felkiáltásra el lehessen mondani!